

קתדרת חייקין לגאואסטרגיה
אוניברסיטת חיפה

מרכז המחקר
המכללה לביטחון לאומי

פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה

עורך: ארנון סופר

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה
אוניברסיטת חיפה

מרכז המחקר
המכללה לביטחון לאומי

פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה

עורך: ארנון סופר

דצמבר 2009

המרכז למחקר של המכללה לביטחון לאומי, צה"ל

מרכז המחקר של מב"ל שם לו למטרה לממש את החלק המחקרי ביעודי מב"ל. למרכז יש יתרון יחסי בתחום הביטחון הלאומי בהיותו מקום מפגש של אנשי צבא בכירים מכל הזרועות, בכירים מיתר ארגוני הביטחון, נציגים של משרדי ממשלה קרובים לנושא, סגל מדריכים ואנשי אקדמיה מדיסציפלינות שונות, וכן אורחים מהשורה הראשונה של מקבלי החלטות בכל תחומי הביטחון, המשק, החברה והשלטון בישראל.

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה

הקתדרה עוסקת בנושאי הביטחון הלאומי שלהם ביטוי מרחבי, דוגמת משאבים טבעיים ותפוצתם, פריסת האוכלוסייה, התשתית הפיזית והמרכיבים הסביבתיים. הקתדרה מפרסמת ניירות עמדה, נותנת יעוץ למקבלי החלטות בכירים, יוזמת מחקרים, ימי עיון וכנסים, מוציאה ספרים ועבודות מדעיות ומסייעת לתלמידי מחקר בתחומים הנזכרים לעיל. כמו כן עוסקת הקתדרה בהפצת הנושא בבתי הספר התיכוניים ובמוסדות אקדמיה.

ראובן חייקין ז"ל (1918-2004)

ראובן חייקין נולד בתל אביב, היה שותף בכיר במשרד רואי החשבון סומך-חייקין, גילה עניין רב בגאוגרפיה ובגאופוליטיקה וסייע רבות לתחומים אלה באוניברסיטת חיפה.

יהי זכרו ברוך!

ראש המרכז וראש הקתדרה: **ארנון סופר**

עריכת לשון: **עפרה פרי**

עריכה גרפית והבאה לדפוס: **נוגה יוסלביץ**

הודפס בישראל בשנת 2009

© כל הזכויות שמורות למכללה לביטחון לאומי ולקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה

ISBN 965-7437-16-2

הדפסה: א.א.א. הדפסות בע"מ

תמונת שער: פינת הגדוד העברי / הר ציון בתל אביב, צילום גיל בן מנשה.

<http://web.hevra.haifa.ac.il/~ch-strategy/>

תוכן העניינים

ארנון סופר

5 מבוא: "פליטי דארפור", "מהגרי עבודה" ו"קרטל ארגוני הזכויות"

עפרה קלינגר

15 הגירה מאפריקה לישראל והשפעותיה על הביטחון הלאומי

משה טרדמן

48 סוגיית ה"פליטים" מדארפור ומאריתריאה – מבט ייחודי מכיסא המתשאל

חיים קורן

67 דארפור במרקם הסודאני: היבטים, גאוגרפיים, היסטוריים, אתנולוגיים, דתיים ופוליטיים

פתח דבר

המרכז למחקר במכללה לביטחון לאומי גאה לפרסם חוברת שכולה מוקדשת לשאלת המסתננים לישראל לצורכי עבודה, אשר מסיבות מוזרות זכו לכינוי "פליטי דארפור". הדבר הפך למכת מדינה ויש לו השלכות רבות ומסועפות על הביטחון הלאומי. למרות זאת, אל מול ממדי התופעה המבהילה ניצבת קבוצה של מי שקוראים לעצמם "ארגוני זכויות אדם" ומקימים קול זעקה על מאמצי בלימת התופעה.

אנו מביאים בחוברת זו מבוא של ראש המרכז למחקר במכללה לביטחון לאומי המציג את התופעה בכללותה, תוך חשיפת המניעים של היוצאים נגד ניסיונות בלימתה. את עבודתה של עפרה קלינגר המביאה תיאורים ונתונים הנוגעים להשלכות הביטחוניות של התופעה; את עבודתו של משה טרדמן, אשר שימש מתשאל של הנכנסים לארץ שלא כחוק מטעם משרד הפנים החושף פרטים חשובים על אופיה של התופעה; ואת עבודתו של חיים קורן על דארפור במרקם הסודאני: היבטים, גאוגרפיים, היסטוריים, אתנולוגיים, דתיים ופוליטיים.

אנו שמחים שבעוד פרסום זה עמד להיכנס לבית הדפוס, התפרסמה עבודה מקיפה וחשובה על נושא ההגירה בכלל ולישראל בפרט מטעם מרכז מציל"ה (בעריכת רות גביון). שם נמצא התייחסות לסוגיית המסתננים הנקראים בלשונם "פליטים או מבקשי מקלט". לראשונה מצאנו מרכז אחראי הרואה את הדברים כמותנו.

אנו מודים למחברי המאמרים, לצוות קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה על הסיוע המסור, לעפרה פרי על העריכה הלשונית, לנוגה יוסלביץ על עיצוב החוברת ולמפקדת מב"ל על הסיוע לכל אורך הדרך.

פרופ' ארנון סופר

ראש המרכז למחקר במב"ל

דצמבר 2009

מבוא: פליטי דארפור, מהגרי עבודה ו"קרטל ארגוני הזכויות"

פרופ' ארנון סופר

ניסיונותיה של ממשלת ישראל לבלום את זרם "פליטי דארפור" לתוך ישראל קומם את "קרטל ארגוני הזכויות" (כלשונו של העיתונאי דן מרגלית ב"ישראל היום" מיום 20.8.09). גוף זה, בתגובה על מאמצי הממשלה לבלום את הפלישה, יצא במתקפה חזיתית של כתבות בעיתונות היומית ובטלוויזיה, בפנייה לבתי משפט וגם בהפגנות רחוב (רשימה של כותבים וארגונים מאותו "קרטל" ימצא הקורא במאמרו של משה טרדמן להלן). ציטוטים אחדים של הכותבים יובאו ברשימה זו). הזעקה הייתה שאין הציבור בישראל יכול להישאר אדיש מול גלי הבורחים ממעשי הטבח באזור דארפור שבסודאן. אני מסכים, שאכן קשה ליהודים להתעלם ממצוקתם של פליטים הנסים על נפשם, אולם כגאוגרף נראה לי מלכתחילה סיפור הפליטים ככיסוי שבא להגן על כניסתם לישראל של מאות אלפי מהגרי עבודה מאפריקה.

בטרם ניכנס לסוגיית מסתנני אפריקה לישראל, נדגיש כי הגירת מיליונים תמיד הייתה בעולם, אך לאחרונה היא הואצה בשל שינויי האקלים, מחסור גובר במים, עליית מפלס מי הים והצפות כתוצאה מכך. על פי אומדנים, כחצי מיליארד בני אדם ייאלצו לנוע בחיפוש אחר בית חדש (וידאל 2006). כך למשל מדברים בתימן על פינוי הבירה צנעה והעברתה למקום שבו יימצאו מים, על העתקת אוכלוסיות בסין מצפון וממערב וכך גם במקסיקו ובמצרים.

אירופה הפיקה לקחים מהנעשה, והיא נועלת את שעריה באכזריות האופיינית לה (פאולו 2004; סופר 2009). על אופי הדיון ביבשת יעידו חילופי הדברים הבאים, הכתובים בירחון אגודת ההגמונים של איטליה: "עיני המערב עצומות, ומי שמכונות חברות תרבותיות מפתחות גישה של דחיית הזר. אנשים בחברות אלה נוטים יותר לחלוק את רכושם עם חיות מחמד בבתיים מאשר עם אנשים זרים". ומובא שם הנתון הבא: "מאז 1988 מתו כ-14,660 מהגרים ופליטים בניסיון לחצות את הים התיכון בדרך לאירופה".

תגובת ממשלת איטליה לא איחרה לבוא: "שהוותיקן יפתח שעריו בפני המהגרים" (הוותיקן: יחס המערב למהגרים דומה לאדישות למעשי הנאצים. "הארץ" 23.8.09).

תמיהתי בעקבות הגדרת כל המסתננים כפליטים נבעה מהמרחק הגאוגרפי הגדול (כ-2,000 ק"מ בקו אווירי) בין אזור דארפור שבסודאן לישראל, וממדבר סהרה הנורא במדבריות המפריד בין שתי המדינות. כיצד יכול פליט מדארפור לנוס דווקא לישראל (עם משפחתו) דרך כה ארוכה, בעוד עליו לחצות בין היתר את גבול סודאן-מצרים ואז את תעלת סואץ או את מצרי טיראן ומשם לנוע מאות ק"מ בחצי האי סיני עד גבולה של ישראל? מאמרים וספרים שיצאו לאחרונה מלמדים על בריחת פליטים מדארפור לצ'אד הקרובה שממערב לדארפור ומשם ללוב, או על בריחה לדרום סודאן (הנוצרית) ומשם לאתיופיה ואריתריאה, או לקניה.

ניצלתי הזדמנות שנקרתה לי לבקר במתקן סהרונים בכלא קציעות בחורף 2008 ונפגשתי עם כ-1,500 עצירים. לשאלתי "מנין אתם?", ענו כ-80 שבאו מדארפור. חלקם היו סודאנים מאזורים אחרים במדינה, אך ידעו כי מוטב לא לומר זאת. כל 1,420 הנותרים סיפרו שמקורם מחוף השנהב, מניגריה, מעיראק, מסומליה, מאריתריאה, מאתיופיה, מקניה ומכל ארצות אפריקה המרכזית.

בתשובה לשאלתי הנוספת – כיצד הגיעו פליטי דארפור לישראל – שב והופיע הסיפור הבא: טסנו מצ'אד לטריפולי בלוב, משם בטיסה נוספת לקהיר, משם שכרנו רכב שהסיענו לאל-עריש בצפון סיני, משם הובילנו מדרך בגול לגבול מצרים-ישראל (בין כרם שלום לניצנה). לדבריהם, כך אמר להם המלווה: "הנה, כאן הכביש. משמר של צבא ישראלי יגיע בכל רגע, אז תקבלו מזון ומים. כסף תקבלו מאוחר יותר". רבים טלפנו מיד לידידים הממתנינים להגירה במצרים ובמקומות אחרים באפריקה, ואחרים התקשרו עם ידידים בארץ, או עם נציגי "קרטל ארגוני הזכויות", וגם עם נציגי חברות פרטיות המתמחות בהחדרת פועלים זרים וזולים לישראל.

אגדת "פליטי דארפור" התנפצה בעקבות סיור זה, לפחות אצלי.

כדי לאמת את המידע שקיבלתי ממפגש אקראי בלבד, הצעתי לעו"ד עפרה קלינגר, חניכת המכללה לביטחון לאומי (מחזור 2008/9), לבדוק את העניין בצורה יסודית. תיאוריה וממצאיה מופיעים במאמר המצורף. כמו כן התוודעתי למר משה טרדמן, אשר שימש מתשאל מטעם האגף לזרים במשרד הפנים, וביקשתיו לכתוב את מסקנותיו ורשמיו מפרשה זו. הקורא ימצא בחוברת זו את שתי העבודות וייווכח שיש דמיון רב בין הממצאים, המשלימים אלה את אלה. הפתרונות שמציעים שני הכותבים, שאינם מכירים זה את זה, שונים.

ככל שהצלחנו לנפץ את המיתוס או האגדה של "פליטי דארפור" (בראיונות רדיו וטלוויזיה, בהרצאות ובפניות לשרי ממשלה), כך הלכו וזנחו חברי "קרטל ארגוני הזכויות" את המושג הזה והתחילו לגונן (בלי כל בושה) על "מהגרי העבודה", בודעים היטב מה ההבדל בין פליט למהגר עבודה מבחינה מוסרית, מבחינת החוק, ומבחינה לאומית, חברתית וכלכלית.

הרי בקרטל זה פעילים עורכי דין, מרצים מהאקדמיה, עיתונאים ואנשי ציבור, ואני שואל את עצמי, מה מסתתר מאחורי פעילותם. האם הם מחפשי צדק? למי? האם הם באמת חושבים שיוכלו להגן על כל מיליוני החלכאים והנדכאים ברחבי העולם ובעיקר באזורי אפריקה, המזרח התיכון ואסיה? האם הם רוצים להכניס את כולם לתוככי ישראל הקטנה והצפופה? מה בדיוק מתרוצץ במוחם? האין הם מבינים שכל מהגר זר הנכנס לישראל דוחק הצדה עוד יוצא אתיפיה או בדווי בישראל הזקוקים גם הם נואשות לסיוע? מה קרה לשמירת החוק שהם כה אוהבים לגונן עליה, לפחות בכל הנוגע למאחזים, לחוות של יהודים בדרום ועוד? היכן נעלם הכלל "עניי עירך קודמים"?

אולי זה נובע מבורות נוראה לגבי הנעשה בחברה הישראלית, מחוסר הבנה של הגאודמוגרפיה של ישראל ושל כושר הנשיאה של ישראל. בורות בכל הנוגע לממדי ההגירה הבלתי חוקית כיום ברחבי העולם ובעיקר לניסיונות הנואשים של מיליונים לחדור לאירופה, בעוד זו סוגרת שעריה ומטביעה אלפים, מגרשת מאות ואלפים ומחזיקה אלפי אלפים במחנות מעצר בעייתיים. אירופה עושה זאת מחשש פן תוצף במיליוני מהגרים העלולים לשנות את אופיה הנוצרי-דמוקרטי.

ככל שאני לומד להכיר את העומדים מאחורי "קרטל ארגוני הזכויות", כך מתחזקת מסקנתי כי אכן בורות היא בעייתם העיקרית (ראו מאמרי, "מה בין משפטנים לדמוגרפיה ולקיומה של ישראל", סופר 2009). ייתכן כי חלקם לפחות הם אותם פוסט-ציונים החפצים בחיסולה של ישראל היהודית-ציונית, וכי כל עשייה בכיוון זה לגיטימית בעיניהם.

כמובן, ייתכן שמאחורי מתק השפתיים ותשפוכת המילים עומדים שיקולים כלכליים ציניים, כמו הצורך במימון הארגונים הצדקניים, או להבדיל, אינטרסים סמויים מהציבור הרחב, כגון הגדלת ההכנסות של חברות התעסוקה לזרים (עניין זה מחייב בירור נוקב, אך אין הוא מענינו של מסמך זה). מכל מקום, ישראל נמנית עם המדינות

הראשונות בעולם בהיקפי תעסוקת זרים, במקום השלישי אחרי אוסטרליה וגרמניה (בסוק 2008).

באשר למרצים בפקולטות השונות, אולי סיפור "פליטי דארפור" הוא בעבורם הזדמנות פז לפרסם עוד כמה מאמרים בדרך לעלייה בדרגה.

להלן דוגמאות אחדות מקריאות השבר של כמה עיתונאים או מומחי משפט. כך כותב ד"ר יובל לבנת מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב תחת הכותרת: "במה אשם הדארפורי" (לבנת 2009): "ממשלת ישראל הכריזה מלחמת חורמה כנגד זרים בישראל".

מה פסול בכך, ד"ר לבנת? הרי זו מדינה יהודית, ועליה להישאר כזאת, אם חפץ חיים אתה!

על הניסיון להעביר הצעת חוק הנקרא "חוק ההסתננות" כותב שם לבנת: "אין מטילים עונשים על פליטים... אסור לישראל לסתור התחייבויות בין-לאומיות שעליה חתמה". והוא מסיים: "הצעת החוק עלולה לגרום לשליחת פליט מדארפור, שנמלט מרצח עם בארצו, לשבע שנות מאסה, או להחזירו למולדתו... מערכת משפט שמבקשת לעמוד בקריטריונים של מוסר אינה יכולה להרשות לעצמה לכלול חוק כזה בספר החוקים". דברים דומים כתב לבנת כשנה קודם לכן (הארץ 16.12.08).

כמה מילים יפות, כמה צדקנות בכתבה אחת קטנה, אלא שיש בה רק בעיה אחת – אין בישראל פליטים רבים, ואלה שהגיעו מחוץ השנהב ומעוד ארצות מצוקה הוכרו כבר מזמן כפליטים. כל היתר הם רוב מוחץ של מהגרי עבודה שנכנסו לישראל שלא כחוק. כבר ב-2008 טען שר הפנים לשעבר מאיר שיטרית, כי מתוך 25,000 מסתננים רק 600 הם בחזקת פליטים. עו"ד עפרה קלינגר ומשה טרדמן מוכיחים במאמריהם בחוברת זו, כי חלק ניכר ממי שמכונים "פליטי דארפור" אינם פליטי חרב הנסים על נפשם, אלא מהגרי עבודה מדארפור שמימנו לעצמם את הגעתם לכאן במטוסים.

ד"ר לבנת מייצג קבוצה גדולה של אנשי משפט שאינם מכירים את הגאודמוגרפיה של ישראל, אך הם אלופי המילים הגבוהות. מדוע הם לא טרחו ללמוד את הנושא הזה לפני שהם מכבירים מלל?

ב-19.7.09 התפרסמה ב"ידיעות אחרונות" כתבה של העיתונאית יעל גבירץ תחת

הכותרת "טיפול באמצעות בולדוזר". כתבה זו עולה על קודמתה מבחינת הבורות וחוסר הידיעה של הכותבת בכל הקורה בסוגיית פליטי/מהגרי אפריקה. היא ממשיכה לדבוק במילה הסקס-אפילית "פליטים" (שכאמור מספרם זעום ביותר) וכועסת מרה על כי "הפכנו את הפליטים למסתננים". ומוסיפה גבירץ: "מכשירים את דעת הקהל לראות בפליטים אויבים ואיום על מדינת ישראל". כלומר, אנחנו, הרעים, "הופכים את עניין הפליטים לבעיה ביטחונית". וכן: "רדיפתם וגירושם של קורבנות המלחמות המשתוללות באפריקה"; "איזה עוז יש בכליאתם ובגירושם של קורבנות וחסרי ישע"; "נרדפים ונמלטים על חייהם ומגיעים בדרך לא דרך לישראל".

אני מקווה שהחוברת הנוכחית תגיע לידי עיתונאית זו וממנה היא תלמד על איומים אמיתיים, קיומיים, אסטרטגיים, חברתיים ובריאותיים שאנשים אלה מביאים עלינו. כדאי שהיא תקרא במאמרה של קלינגר על הטרור האסלאמי ועל ממדי השחפת והאיידס; שתתבונן בניתוח הסטטיסטי מנין באו מהגרים אלה: הם לא ברחו ממלחמות, הם לא באו כנרדפים, הם מהגרי עבודה המחפשים את עתידם בישראל בעקבות העובדה שאירופה סגרה את שעריה באופן הרמטי בפני מהגרים.

גבירץ מספרת מדמיונה הקודח כי המסתננים "ברחו בשל רצונן של ממשלות ערביות-מוסלמיות להשתלט בכוח על אדמתם ותרבותם במטרה למנוע אותם לקבל את חוקי השריעה". כל המלל הזה בא ממקרה פרטי אחד ויחיד הנקרא דארפור, שאכן יש שם מלחמה, יש שם ניסיון לכפות את חוקי השריעה על נוצרים או על פגאנים, אבל מה לזה ולמאות ואלפי המהגרים שנכנסו לישראל בשנים האחרונות מאתיופיה, סומליה, סודאן, אריתריאה, ניגריה ועיראק? כמה פליטים מדארפור ממש נכנסו לארץ? במאמרים שהובאו כאן נמצא את התשובות.

גבירץ מסיימת את כתבתה בסיפורו של פליט סודאני היושב בארה"ב ומתאר את מנוסתם של 15,000 ילדים אבודים מדארפור לאתיופיה, והם בסכנת טרף לתניניים ולאריות. אכן, סיפור קשה ונוגע ללב. אילו אחד הילדים הללו היה מבקש שישראל תיתן לו מחסה כפליט הייתי הראשון שמציע להעניק להם הגנה, ואפילו למאה מהם, אך מה לסיפור הזה ולמהגרי העבודה המסתננים לישראל?

הכתבות של לבנת ושל גבירץ הן דוגמה למסע שקרי, הזוי ומטעה מצד "קרטל ארגוני הזכויות" שאנו עדים לו, הנמשך לפחות חמש שנים. הם כותבים בלהט על דברים שאינם יודעים עליהם מאום וגורמים נזק ישיר לתושבי ישראל, בעיקר לשכבות חלשות

בחברתנו ולדימויה של המדינה. מדוע אין הם כותבים על הטרור שמפעילה אירופה נגד הנכנסים אליה?

ב-2008 פרסמה גליה צבר ספר על מהגרי העבודה מאפריקה (צבר 2008). לד"ר צבר, שבניגוד לקודמיה מבחינה בין פליט למהגר עבודה, יש עניין להציג את הפן האישי של המהגרים הבורחים מחיי עוני ומצוקה ומחפשים חיים טובים יותר. אלא שבכל הספר לא מצאתי דיון נוקב בצד הישראלי בפרשה, במגבלות של החברה הישראלית לקלוט מאות ואלפי מהגרים בעוד אנו טרם פתרנו את מצוקת עולי אתיופיה או את אסון הבדווים בנגב הצפוני, למשל.

משב רוח מרענן בנושא שאנו עוסקים בו עולה מפרסומו של נייר עמדה חדש (אבינרי, אורגד ורובינשטיין 2009). לראשונה בישראל, אחרי שנים של השתלחות דמגוגית של כותבים למיניהם אנו קוראים על ניסיון רציני ומתוך ראייה רחבה לתאר את ממדי התופעה ולחפש פתרון לשאלות ההגירה לישראל. וכך הם כותבים בין היתר: "מדיניות הגירה צריכה לתת מענה לצרכים חברתיים, כלכליים, מדיניים, תרבותיים וביטחוניים. בבואה של ישראל לגבש מדיניות הגירה מוטל עליה לשקלל את השפעותיה על חמישה מדדים: ביטחון וסדר ציבורי, אינטרסים כלכליים, יכולת קיבול מבחינת גודל האוכלוסייה והרכבה, זהות לאומית וצביון תרבותי חברתי, מערכת הרווחה". והם ממשיכים ומפרטים: "יש לישראל צרכים ואינטרסים הייחודיים לה... מדינה ייעודית שבה מממש העם היהודי את זכותו להגדרה עצמית. מדינה הנתונה במלחמה... מדינה מפותחת בעולם לא מפותח... מדינה קטנה" (עמ' 10 בתקציר).

מול דברים מתמשכים לא-אחראיים של דוברי ה"קרטל" בנושא חשוב זה מתפרסם אפוא סוף סוף מסמך רציני, הבוחן את הבעיה בצורה רחבה ומעמיקה ומביא בחשבון את האינטרסים הלאומיים של תושבי ישראל. בפרסום זה יש שפע נתונים על הנכנסים שלא כחוק לישראל. פה ושם הנתונים חופפים לאלה שאנו מביאים, פה ושם הם שונים, אך בכל מקרה אין הפערים גדולים, והרי כולנו מגשימים באפלה במאמץ לחפש נתוני אמת – שאינם בנמצא. המסמך מייחד כמה עמודים לשאלת העובדים הזרים וכן לפליטים ולמבקשי מקלט (עמ' 44-52). פרק הפליטים ומבקשי המקלט מעניין אותנו במיוחד, שכן עניינו בנושאים שחוברת זו דנה בהם.

בעוד אנו מתארים את ממדי התופעה, חושפים את "שקר הפליטים" ומציגים את שורת האיומים על ביטחונה הלאומי של ישראל הנובעים מן ההסתננות-רבתי אליה, מסמך אבינרי ואחרים (2009) נותר פורמלי, טכני אם תרצו: הוא מספק רקע בין-

לאומי לתופעת ההגירה ולשאלה כיצד מתמודדות מדינות שונות עם הבעיה (לדוגמה, ניו-זילנד), ועוסק בכשלי המדיניות הישראלית בהתמודדות עם הסוגיה של כניסה לישראל שלא כחוק של מאות ואלפי בני אדם שהוא מכנה "פליטים ומבקשי מקלט"; אך רק בעמ' 50 אני מוצא – ופעם אחת בלבד – את המילה "מסתננים" ליד "מבקשי המקלט", בעוד אנו חושפים ברורות כי אלה הם מסתננים לצורכי עבודה – מהגרי עבודה! אני מכבד את העצות הנבונות שבמסמך אבינרי ואחרים, אבל מה ערכן במדינה שאין בה משילות, שהכול בה משותק על ידי בירוקרטיה לא יעילה ושהממשלות בה מתחלפות כל כמה חודשים? מה ערכן של עצות כמו "יש לברר את הבקשות למקלט במהירות וביעילות מרבית"; "על המדינה לפעול בלא דיחוי להרחקתם מישראל"; "מוצע שישראל תקיים מתחמי דיור מיוחדים סמוך לנקודות הגבול... שבהם ישוכנו מבקשי מעמד הפליטות". נדמה לי שכלא קציעות הוא דוגמה נפלאה למימוש עצה כזאת, אז מה? שלמה אבינרי, כמוני, יודע שעצות כאלו אינן רלוונטיות למדינה שאנו חיים בה.

מכיוון שאירופה הצדקנית-ליברלית-דמוקרטית ומטיפת המוסר סוגרת את שעריה, ישראל היא המפלט הטבעי הקרוב לכל מהגרי אפריקה. אך לא רק משם באים לכאן, אלא גם מירדן ומעיראק ומשטחי ארץ ישראל המאוכלסים בפלסטינים עניים. השאלה היא כמה ישראל עוד יכולה לקלוט כדי שגם דוברי ארגוני זכויות האדם יסכימו שהגענו אל הקו האדום שאסור לעבור. האם הם בעד קליטת עוד חצי מיליון, מיליון? הרי ברור שאפילו עשרה מיליון הם טיפה בים העוני העולמי, ושזרם האומללים לא ייעצר אלא להפך. מתי הם יאמרו: "עד כאן! אנו סוגרים גבולות ולא יכולים לערוב עוד למהגרי אפריקה, המזרח התיכון, הודו, הפיליפינים, תאילנד, רומניה, טורקיה וקולומביה"?

אחת הדרכים המהירות לפתרון הבעיה היא בניית גדרות בגבול ישראל-מצרים ובגבול עם ירדן. אין זה רעיון חדש; הוא הועלה כבר בראשית העשור, בדיונים גם עם ממשלת מצרים (סיני ורביד הארץ, 29.8.07).

מאז 1967 נכנסו לישראל שלא כחוק כ-300 אלף פלסטינים (סופר ושלד 2004); שר הפנים לשעבר מאיר שטרית נקב בעת שיחה עמי את המספר 350 אלף של נושאי תעודות זהות מזויפות בישראל. בעשור שנות האלפיים נכנסו לישראל כמהגרי עבודה (ומעט פליטים) מאפריקה כדי 20-50 אלף נפש. לדברי קצינים בפיקוד דרום, במצרים ובסודאן ממתנינים כשלושה מיליון מהגרים פוטנציאליים להיכנס לישראל. אם לא די בכך, כ-250-280 אלף מהגרי עבודה נכנסו לישראל כחוק ושלא כחוק מאסיה ומדרום

אמריקה, כך שבשנת 2009 עוד גבר שיעור הזרים הנכנסים לארץ (על פי נתוני משרד התמ"ת והערכות של גורמים אחרים; גרינברג 18.5.09).

ל-7.3 מיליון הנפש שמונה החברה הישראלית באמצע 2009 נוספו כ-300 אלף פלסטינים (ייתכן שחלקם מופיעים בנתונים על ערביי ישראל!). אליהם יש להוסיף כ-30 אלף פליטי/מהגרי אפריקה (מספר ממוצע משוער), ואל אלה – כרבע מיליון מהגרי עבודה אחרים. מספר הזרים שנכנסו לישראל מאז 1967 עומד אפוא על כ-600 אלף נפש, שהם 7.5% מכלל המתגוררים בישראל (סה"כ 8 מיליון בני אדם בישראל). בתוספת כלל המתגוררים בישראל שאינם יהודים, יהיה ב-2009 שיעורם הכולל 30%! אם נצרף את הרוסים שאינם יהודים לקבוצת היהודים, יהיה שיעור הזרים 26%. מ-45 אלף בני הפלשמורה בישראל, רבים מאוד הם נוצרים. 16 אלף נשים בגדה המערבית וכ-14 אלף נשים שהובאו מהשטחים ומדרום ירדן ומתגוררות בדרום ישראל מקבלות קצבאות מישראל. אם קבעתי לעיל כי כחצי מיליון מסתננים מתגוררים בישראל, הנה בא השר הפנים לשעבר רוני בר-און ומדבר על כמיליון זרים השוהים כאן (פלתר 2009).

עד כאן עסקנו בבעיה ברמת המאקרו. ומה באשר לרמת היישוב? בעיר אילת, למשל, על פי נתוני משרד הפנים ב-2008, כשליש התושבים הם זרים! אכן, במו ידינו הפכנו את ישראל למדינה רב-לאומית. כאזרח יהודי וציוני מותר לי לשאוף למדינה יהודית, היא ישראל, מבלי להתבייש.

אבל, יש להביא בחשבון עוד תהליך המאיים על ישראל. כבר כיום, ישראל היא המדינה הצפופה ביותר במדינות המערב. אם נוסיף לנתונים הרשמיים את האוכלוסייה שאנו דנים בה כאן, פליטי/מהגרי אפריקה ומהגרים פלסטינים וזרים אחרים, נבין שהצפיפות רק גדלה והולכת. צפיפות קשורה לאלימות, למחסור במשאבים, לבעיות של אי אכיפת החוק ולעוד קשיים המוכרים לכל אזרח. החשש מהידרדרות לעולם שלישי אינו דמיוני.

נציגי ארגוני זכויות האדם, הבאים לכאורה להושיע בני אדם במצוקה, שוכחים מה הם מעוללים לחברתנו. הם דוחפים את מהגרי העבודה האפריקנים הזרים לחברתנו ולתרבותנו, אל השוליים ואל המצוקה, ופוגעים בתושבי ישראל החלשים – וביודעין! מכיוון שרוב נציגים אלה מתגוררים בתל אביב רבתי, הם שותפים מלאים לאותה החלטה הרת אסון, ההחלטה של המערכת השלטונית (של מדינת תל אביב) להרחיק את המהגרים האפריקנים אל השוליים, אל האוכלוסייה החלשה ממילא היושבת בפריפריה. מדוע על כך הם אינם זועקים? (גולן 11.12.08).

מקורות

- אבינרי ש', ל' אורגד וא' רובינשטיין. 2009. התמודדות עם הגירה גלובלית: מתווה למדיניות הגירה לישראל. נייר עמדה, ירושלים: מרכז מציל"ה.
- בסוק, מ"ב 2008. כל העובדים הזרים לא חוקיים. *THE MARKER*, 6.4.08.
- גבירץ, י' 2009. טיפול באמצעות "בולדוזר". *ידעות אחרונות*, 19.7.09.
- גולן, ג' 2008. פליטים? רק בחצר האחורית. *חדשות היום*, 11.12.08.
- גרינברג, מ' 2007. העובדים הזרים חוזרים לישראל. *מעריב*, 18.5.07.
- הוותיקן: יחס המערב למהגרים דומה לאדישות למעשי הנאצים. *הארץ*, 23.8.09.
- וידאל, ג' 2006. העולם מתחמם וחצי מליון בני אדם החיים במדבר עלולים להפוך לפליטים. *הארץ*, 6.6.06.
- טרדמן, מ' 2009. סוגית "הפליטים" מדרפור ומאיריאה – מבט ייחודי מכיסא המתשאל. *פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה*. 48-66.
- לבנת, י' 2008. בלא רחמים. *הארץ*, 16.12.08.
- לבנת, י' 2009. במה אשם הדארפורי? *דעות, מעריב*, 11.8.09.
- סופר, א' 2009. מה בין אנשי משפט, דמוגרפיה וקיומה של ישראל. *ביטחון לאומי*, 7, 28-11.
- סופר א' וג' שלו 2004. *מימושה בפועל של תביעת השיבה הפלסטינית*. חיפה: קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה.
- סיני, ר' וב' רביד 2007. ישראל בוחנת הקמת גדר בגבול המצרי. *הארץ*, 29.8.07.
- פאולו, מ' 2004. לוינגסטון ובנג'מין חולמים על עזיבה. *הארץ*, 2.1.04.
- פלתר, נ' 2009. מיליון מהגרים לא חוקיים בישראל. *ידעות אחרונות*, 23.2.09.

צבר, ג' 2008. "לא באנו להישאר" מהגרי עבודה, מאפריקה לישראל ובחזרה. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

קלינגר, ע' 2009. הגירה מאפריקה לישראל והשפעותיה על הביטחון הלאומי. פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה. 47-15.

הגירה מאפריקה לישראל והשפעותיה על הביטחון הלאומי

עו"ד עפרה קלינגר

מבוא

בעשור הראשון למאה ה-21 אנו עדים לזרם מתגבר של מסתננים ממדינות אפריקה החודרים לישראל דרך גבול מצרים. מלחמות עקובות מדם ושינויי אקלים קיצוניים באפריקה מביאים אפריקנים רבים להגיע בהמוניהם אל תחומי ישראל, בדרך כלל דרך הגבול עם מצרים.

בשיח הישראלי נהוג לכנות את המסתננים "פליטים ממדינות אפריקה". לכינוי זה השפעה על החברה הישראלית והוא יוצר התלבטות בכל הנוגע לגישה הראויה כלפי התופעה. יש המזכירים בהקשר זה את העובדה שמדינות שונות בעולם סירבו להכניס בשעריהן פליטים יהודים שברחו מאימת הנאצים. לטענת גורמים שונים בחברה הישראלית, אירוע היסטורי זה מטיל על ישראל חובה מוסרית עמוקה כלפי הפליטים, ולכן ישראל ניצבת מול הכורח להתמודד עם שאלות מורכבות, הנוגעות להיסטוריה הלאומית של העם היהודי ולתפיסותיה של החברה הישראלית את ערכי המדינה הבסיסיים ואת זהותה של המדינה – כל זאת מלבד ההתמודדות עם הבעיות המעשיות שמעוררת התופעה.

השאלה המרכזית הרלוונטית בהקשר זה היא: האם מדובר בפליטות או שמא אנו ניצבים בפני תופעה אחרת לחלוטין, המצריכה התייחסות שונה?

כבר בשלב זה יצוין, כי רק מתי מעט מבין המתדפקים על שערי המדינה זוכים בסופו של תהליך להכרה כפליטים. חלק הארי שלהם מורכב ממהגרים שבחרו בישראל כיעד מועדף בשל המאפיינים הכלכליים והמשטריים שלה. תימוכין לטענה זו אפשר למצוא בכך שישראל אינה היעד הקרוב ביותר למדינות שמהן מגיעים המהגרים. מוקד המשיכה של המדינה הוא היותה מדינה מפותחת יחסית, והעובדה שלא נקבעה בה מדיניות ברורה ובשל כך גם אין ננקטים בה צעדים לעצירת התופעה.

יש טעם, אם כן, לנסות ולהביא כאן הגדרות אחדות הנוגעות להגירה ולפליטות.

הגירה ופליטות – הגדרות ותאוריות

הגירה ופליטות

למונח הגירה אין הגדרה אחת מוסכמת. ההתייחסות המחקרית לתופעה התחילה בתחום הגאוגרפיה, מן ההיבט של מעבר אנשים ממקום למקום. רק במאה ה-19 התחילו לקשר את התופעה לתופעות כלכליות ופוליטיות, היינו כאל תופעה חברתית בעלת השפעות פסיכולוגיות, הכוללות מתחים בין קבוצות בחברה המתחרה על אותו שוק עבודה ועוד (Fellman, Getis and Getis 1985; Rubenstein 1996; Suhrke 1996).

ההגירה היא במהותה מעבר קבוע למקום חדש שמחוץ למדינת הלאום ויש בה שני יסודות מרכזיים: הגירה **אל מחוץ** למדינת המוצא לסיבותיה, והגירה **בתוך** מדינת היעד, למניעה. לפיכך נוצרה ההבחנה בין **גורמים דוחפים** (push factors) **לגורמים מושכים** (pull factors) (Rubenstein 1996). בכל סוג גורמים מעורבת מערכת שיקולים – שיקולים שעושה המהגר לפני החלטה, שהעיקריים שבהם הם פוליטיים, כלכליים וסביבתיים. כל אחד מהם מצריך קבלת החלטה אחרת של המהגר ומביא לתוצאה שונה מבחינת המהגר ומבחינת המדינה הקולטת.

גורמים דוחפים פוליטיים – חוסר יציבות פוליטית, מלחמות ומאבקים פנימיים מביאים להגירה ממדינת המוצא. גורמים מסוג זה כוללים בין היתר את הפליטים ומבקשי המקלט. אלה הם מהגרים שנאלצים לעזוב את מדינת המוצא בשל סיבות פוליטיות.

אמנת האו"ם מגדירה פליטים כמי שהיו נתונים בסכנה בארץ המוצא שלהם וברחו ממנה, ואינם יכולים לחזור בשל חשש מרדיפה על רקע גזע, דת, לאום, חברות בארגון חברתי או פוליטי או בשל דעותיהם הפוליטיות. הם "נטולי בית" עד שמדינה אחרת קולטת אותם. מהגרים מסוג זה עוברים בדרך כלל למדינה הקרובה ביותר או הנגישה ביותר למדינת המוצא, ללא שיקולי אפשרויות של עבודה והיקלטות בה.

גורמים דוחפים כלכליים – קיטוב הנוצר בשל התפתחות כלכלית בלתי שווה בין המדינות מביא אנשים שרמת החיים בארצם נמוכה לעקור למדינה שמציעה הזדמנויות לשיפור ברמת החיים. כך, לדוגמה, היגרו מאירלנד במאה ה-20 כרבע מכוח העבודה ויותר מעשירית מכלל האוכלוסייה בשל אסון טבע שגרם להשמדת שדותיהם ומקורות

המזון שלהם. רוב המהגרים היו צעירים ומשכילים, והשכלתם שימשה כרטיס היציאה שלהם ממולדתם.

גורמים זוחפים סביבתיים – סיבות סביבתיות כחוסר או עודף בלתי רצוי של מים הן בגדר איום סביבתי נפוץ. אנשים רבים מתגוררים באזורים רגישים להצפות, בה במידה שמדינות רבות סובלות מבצורת. במקומות שהכלכלה מבוססת על חקלאות יש בכך כדי להביא להגירה המונית בחיפוש אחר מזון או בבריחה מהשיטפונות. יש הטוענים כי שינויי האקלים הם האיום הגדול ביותר על החברה האנושית ועשויים להביא בעתיד הקרוב מאוד לנדידת אוכלוסין גדולה מזו שהייתה אי פעם בעבר. עליית מפלס המים בחצי מטר בלבד תציף דלתאות ובהן מיליוני בני אדם. כך בבנגלדש, במצרים ובהולנד (ג'ון וידאל 2006; פז ואורן 2007).

גורמים מושכים פוליטיים – מדובר בראש וראשונה בחירות האישיות. אנשים נמשכים למדינות דמוקרטיות, המעודדות בחירה של הפרט בהשכלה, בתעסוקה ובמקום מגורים. דוגמה לכך ניתן למצוא בגרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה, שחלקה המזרחי נמסרה לשליטת ברית המועצות. גרמנים רבים עברו מערבה, עד שההגירה נעצרה בכוח. דוגמה נוספת היא ההגירה ממדינות מזרח אירופה למערבה החל משנת 1989, שנת קריסתה של ברית המועצות.

גורמים מושכים כלכליים – אנשים מהגרים למקומות שהם סבורים כי ישפרו בהם את איכות חייהם וכי יש בהם משרות פנויות בעבורם. כך, אירופה, ארצות הברית וקנדה הן מוקדי משיכה קלאסיים למהגרים.

גורמים מושכים סביבתיים – תנאי מזג אוויר נוחים הם אחד הגורמים הסביבתיים המושכים. ההגירה הגדולה ממזרח ארצות הברית למערב קליפורניה ומצפון היבשת הקרה לדרומה (רצועת השמש) הן דוגמה לכך.

בקרב המהגרים יש להבחין בין מהגרי עבודה זמניים למהגרי קבע (בן דור 2008). מהגרי העבודה הזמניים בדרך כלל עזבו את משפחתם בארץ המוצא ומתכוונים לחזור אליה בתוך זמן קצוב. במקרים רבים מדובר בהגירה עונתית, למשל לשם עבודה בחקלאות בעונות הבוערות. מדינות היעד במקרה זה יהיו כאלו שהשכר המשולם בהן גבוה מהשכר בארץ המוצא, אך המהגרים מבינים שהם ישובצו בעבודה הדורשת כוח אדם זול ללא אפשרויות קידום. ראוי לציין כי, במקרים רבים, בניגוד לכוונתם

המקורית, מהגרי עבודה זמניים מקימים קהילות ומבקשים להפוך למהגרי קבע או לפחות לשהות במדינת היעד תקופות ארוכות משתכננו.

מהגרי קבע (תופעה המכונה גם הגירה משפחתית (family immigration) הם מהגרים המבקשים לשפר את רמת חייהם או את איכות חייהם, ועל פי רוב באים עם משפחותיהם או מביאים אותן בעקבותיהם אחרי שהתבססו בארץ החדשה. מהגרים אלה מבקשים להשתקע ולהיטמע בחברה הקולטת ומחפשים במדינת היעד עבודה קבועה ואפשרויות לקידום.

את סוגיית המהגרים אפשר לבחון גם על פי חוקיות שהייתם במדינה הקולטת. ההבחנה היא בין מהגרים הנכנסים למדינת היעד באופן חוקי למהגרים בלתי חוקיים מלכתחילה. ישנם מהגרים הנכנסים למדינת היעד כחוק ולאחר מכן מפריס את תנאי הכניסה, למשל בכך שחרגו מתקופת השהייה שנקבעה להם, בכך שנכנסו כתיירים והחלו לעבוד, או שנתפסו במעשים פליליים וכדומה, ויש כאלה שכניסתם כרוכה מלכתחילה בהתגנבות בלתי חוקית אל תוך המדינה.

להבחנה זו חשיבות רבה הן לעניין הגדרת ממדי התופעה הן לעניין דרכי ההתמודדות עמה, ולא מהיום. מחקרים שנעשו ברחבי העולם הביאו לניסיון לדבר על "מודל" התנהגות מהגרים עוד מן השנים 1870-1880, וחלקם עדיין רלוונטיים (Ravenstein 1985, 1989). על פי מודל זה:

1. רוב המהגרים עוברים כברת דרך קצרה בלבד לארץ היעד.
2. מי שעושים דרך ארוכה יעדיפו לעבור בדרך כלל לעיר גדולה.
3. תנועת ההגירה מארץ המוצא ליעד הסופי נעשית בהדרגה מבחינה גאוגרפית.
4. רוב ההגירה היא מן הכפר אל העיר.
5. כל גל הגירה יוצר גל הגירה חוזר.
6. רוב המהגרים בוגרים יחסית. רק משפחות מעטות מהגרות מארץ לארץ.
7. רוב תנועת ההגירה הבין-לאומית היא של צעירים.

מאוחר יותר נוספו נספחים למודל ההגירה. נביא שניים מהם: "אין המהגרים מלמדים על הרכב האוכלוסייה בארץ המוצא"; "רוב חברות המהגרים הם צעירים זכרים, אך בשנים האחרונות ישנם שינויים שעיקרם גידול משמעותי גם בהגירת נשים".

ראוי לציין כי הגירה, פליטים וקליטת הגירה הם נושאים סבוכים ביותר, וקשה לאסוף נתונים אמינים לגביהם, בעיקר בכל הנוגע להגירה בלתי חוקית. הנתונים מתבססים בדרך כלל על הערכות ועל מודלים בעלי אפשרות סטייה סטטיסטית גדולה למדי. לפיכך, יש להתמקד בקווים הכלליים העולים מהנתונים, ולנתונים עצמם להתייחס בזהירות הראויה.

כאמור, הגירה איננה תופעה שהחלה בשנים האחרונות. הנטינגטון (2003) הגדיר את הדמוגרפיה כגורל ואת ההגירה ותנועות האוכלוסין כמנוע של ההיסטוריה. הוא מסביר ששיעורי צמיחה שונים, תנאים כלכליים קשים ומדיניות של ממשלות גרמו גם במאות הקודמות לגלי הגירה המוניים. אך גל ההגירה של המאה ה-20 שונה וגדול יותר מבעבר. בחלקו הוא נגרם על ידי הדה-קולוניזציה והקמת מדינות חדשות ומדיניות ממשלתית שלהן שעודדה ואף אילצה אנשים לעזוב, ובחלקו הוא תוצאה של המודרניזציה וההתפתחות הטכנולוגית. השיפורים בתחבורה הפכו את ההגירה לקלה יותר, מהירה יותר וזולה יותר. השיפורים בתקשורת העצימו את הדחף לנצל הזדמנויות וסייעו למהגרים לשמור על קשר עם משפחותיהם בארצות המוצא. קשיי ההתפתחות הכלכלית במדינות הלא-מערביות אל מול השפע במדינות המערביות גורמים להגירה מן המדינות הלא-מערביות, וזו הופכת לתהליך המעצים את עצמו. משהחל זרם ההגירה הוא מגביר את זרימתו שלו. על פי אחד המקורות, בסוף 2004 נמנו בעולם 185 מיליון מהגרים, שהם כ-3% מכלל אוכלוסיית העולם (צבר 2008 : 36). ב-2008 דובר על תנועת הגירה של כ-2.5 מיליון נפש בעולם כולו בשנה אחת!

לכך מצטרפים גורמים המסבירים את התמשכות התופעה. לדוגמה, היווצרותן של **רשתות חברתיות** הפועלות במדינה הקולטת ובמדינת המוצא ומשמרות את תופעת ההגירה. המהגרים מאפשרים לידידיהם ולקרוביהם במדינת המוצא להגר בכך שהם מספקים להם מידע על אפשרויות ההגירה, משאבים להקלת המעבר וסיוע במציאת עבודה ודיור במדינת היעד. המהגר יעדיף מקום שבו ימצא רשתות חברתיות שלא יביאו לניתוקו ממדינת המוצא על פני מקום שבו השכר הוא הגבוה ביותר. כוחן של הרשתות החברתיות מתקיים גם כאשר הבדלי השכר מצטמצמים.

גורמים נוספים הם אינטרסנטים למיניהם בתהליך, כגון מבריחי גבול, חברות כוח אדם, מזייפי אשרות ודרכונים וגורמים נוספים בעלי אינטרס כספי, הפועלים לשימור תופעת ההגירה.

בהסתמך על כל אלה, טענת מאמר זה היא כי בכל הנוגע לישראל אין מדובר בתופעה של פליטים כי אם במהגרים בלבד, וכי התופעה הישראלית אינה ייחודית לה אלא משתלבת עם המגמות בעולם המערבי כולו, ועם השתלבותה של ישראל בכלכלה הגלובלית. מעבר עובדים ממדינה למדינה הפך בשנים האחרונות להיות היבט מרכזי של הגלובליזציה.

ההגירה לאירופה ובלימתה

עד שנות השבעים ראו מדינות אירופה את ההגירה בחיוב. מדינות מסוימות, בעיקר שווייץ וגרמניה, עודדו את התופעה כדי למלא את המחסור בכוח העבודה. בשנים האחרונות גובר גל המהגרים למדינות האיחוד האירופי, רובם כאלה שביקשו להימלט מרמת החיים הנמוכה בארצותיהם. בין המהגרים מוסלמים רבים, וכבר בשנות התשעים המוקדמות היו שני שלישים מן המהגרים לאירופה מוסלמים. מהגרים אלה מתאפיינים בשיעורי ילודה גבוהים, בתרבות ובשפה הזרות לאלו של המדינות הקולטות – ובחוסר השתלבות בתרבויות המארחות.

זרם המהגרים הרב הביא לכך, שבשני העשורים האחרונים הקשיחו כמעט כל מדינות האיחוד האירופי את מדיניות ההגירה שלהן. מדינות האיחוד האירופי מנסות להמשיך ולכבד את הוראות האמנה הבין-לאומית בדבר פליטים הנרדפים בארצם, אך נוקטות מדיניות של הדיפה וצמצום הזרם הגדל והולך של המתדפקים על שערי המדינות המפותחות, שרובם אינם פליטים. כצעד ראשון פעלו המדינות להפחתת הנגישות של מערכות הרווחה הנדיבות של מדינות האיחוד לזרים. בשלב מאוחר יותר באה לידי ביטוי הקשחת המדיניות בשני אפיקים מרכזיים: מניעה מוקדמת והרתעה מפני כניסת מהגרים/פליטים למדינה, והקשחה של תנאי השהות של המהגרים שכבר נכנסו (קדרון 2008).

הפתיחות שרווחה בתחילת שנות התשעים, עם התמוטטות ברית המועצות וסיום המלחמה הקרה נעלמה, ואת מקומה תפסה עוינות לזרים – עוינות ההולכת ומתפשטת בקרב חלקים נכבדים מן הציבור האירופי.

חוקי הגירה חדשים ומחמירים נחקקו במדינות רבות ובהן ספרד, יוון, גרמניה, בריטניה, איטליה ודנמרק. בכולן הוטלו מגבלות על מתן היתרי עבודה למהגרים, ברובן נקבעו בחוק עונשי מאסר בגין הגירה בלתי חוקית, והוארכה תקופת התושבות הנחוצה לקבלת מעמד של קבע (שדה 2009). לפי תוכנית שהגתה ממשלת ספרד, ישולמו מראש

דמי אבטלה למהגרים בתנאי שיחזרו למולדתם ויתחייבו לשהות שם שלוש שנים. בד בבד החליטה ממשלת ספרד להעניק לשלוש מדינות במערב אפריקה (מאוריטניה, סנגל וקייפ ורדה) מטוסים, ספינות סויר, מסוקים ורכבי שטח, כדי שייסעו לספרד באיתור סירות המבריחות מהגרים לספרד (פוקס 2008).

אלפי פליטים מנסים לחצות את ה"אסטרצ'ו" (מצר גיברלטר), המפריד בין צפון אפריקה לחופי ספרד, מרחק של 12 ק"מ בלבד המפריד בין שני עולמות, עולם עני מכול ועולם שאין בו מחסור. הים התיכון, המכשול האחרון בדרך לאירופה, הוא גם המסוכן שבמכשולים. ספינות שבריריות, מאולתרות, ולעתים עמוסות יתר על המידה, מתהפכות פעמים רבות בים הסוער או נחבטות הצדה בשובל של אוניות ענק המפליגות בנתיב הצפוף. באומדן גס מנו משרדי ההגירה של האיחוד האירופי 233 בני אדם שטבעו מול חופי הים התיכון בשנת 2004. מספר המקרים הבלתי מדווחים גדול בהרבה, כפי הנראה. במהלך 12 השנים האחרונות ערכה הרשת העצמאית לפעולה בין-תרבותית, "יונייטד", תיעוד ומעקב באופן עצמאי. על פי ממצאה, יותר מ-6,700 פליטים ומהגרים נהרגו בניסיון להגיע לאירופה. רובם היו בדרכם מאפריקה לספרד, באזור מצר גיברלטר, סביב מלטה ובדרך לאיטליה. רבים טובעים בים התיכון בטרם יגיעו לחופי אירופה. על פי ההערכות רק גופה אחת מכל שלוש נמצאת (קמרר 2006 ; קדרון 2008 ; שדה 2009).

ביצור גבולות אירופה ושיתוף הפעולה בין כוחות ביטחון מקומיים חוסמים את נתיב הכניסה לאירופה דרך הים התיכון. מקצת היציאות שנותרו הן המובלעות הספרדיות סאוטה ומלייה (Soffer 2008) בשטחי מרוקו, שרידים של משטר קולוניאלי בן 500 שנה. באוגוסט ובאוקטובר 2005 הורע המצב בגבולותיהן של שתי המובלעות. התנגשויות אלימות אירעו אחרי כמה ניסיונות של בריחה המונית באמצעות טיפוס על גדר הביטחון. אנשים הוכו באכזריות, ו-14 לפחות נהרגו בידי משטרת הגבול המרוקנית והמשמר האזרחי הספרדי. בניגוד לאמנה האירופית לזכויות האדם, גם מי שכבר הצליחו לקפוץ מעבר לגדר ולהגיע אל אדמת אירופה הושלכו בחזרה למרוקו. ביחד עם כמה מאות פליטים אחרים שעדיין הסתתרו בתוך מתחם הגבול ונעצרו בידי כוחות הביטחון המרוקניים גורשו כולם לסהרה האלג'ירית, שם ננטשו ללא מים ומזון, הרחק מכל מקום יישוב. ארגון הבריאות העצמאי "רופאים ללא גבולות" דיווח על כ-500 בני אדם שהושארו ללא כל הגנה במדבר (רופאים לזכויות אדם 2008). תיאורים דומים זורמים ממלטה, מספרד, מהאיים הקנריים וממרוקו (פאלו 2004)

בחדשות רשת ה-BBC (24.1.09) דווח כי בינואר 2008 פרצו מאות מהגרים בלתי חוקיים ממחנה מעצר באי האיטלקי למפדוזה, שבין מלטה לתוניסיה. 700 מהם הצליחו להימלט וסיפרו על צפיפות רבה ועל תנאי מעצר קשים. מחנה המעצר באי הוקם בעקבות הקשחת המדיניות של איטליה כלפי מהגרים. שר הפנים האיטלקי הגיב ואמר כי ב-2007 הגיעו לאיטליה 31,700 מהגרים, נתון שמעיד על עלייה של 75% לעומת השנה הקודמת.

כיום משכללים מומחי ביטחון מטעם האיחוד האירופי את מנגנוני ההגנה על מתחמי הגבול. הגדר שהוקמה על הגבול בין מרוקו ובין המובלעות האירופיות סאוטה ומלייה כבר צמחה לגובה של 6 מ', והיא מצוידת באביזרים מתוחכמים כגון מנגנון אוטומטי המתזז גז מדמיע. בהשפעת התקריות בגבולות סאוטה ומלייה החליטו שרי הפנים לזרז את ישום "תוכניות ההגנה האזוריות". כצעד מיידי אושרה הפשרת 40 מיליון ארו לתמיכה בתוכנית ממשלת מרוקו לפתח את מערכות הביטחון בגבולה. "התוכנית להגנה אזורית" תתפתח למתקני קבע, והליכי שגרה של החזקת פליטים במחנות ומחוץ לשדה הראייה של האזרח האירופי המצוי יהפכו לחיזיון נפרץ. כך, בשקט ובבטחה, פועלות מדינות האיחוד האירופי לסגירת שערי אירופה בפני המהגרים האפריקנים, אשר רובם נמלטים ממלחמות ומעוני. בשטח הספר החיצוני של אירופה יצוצו מרכזי עוני חדשים (מתוך קמרר אתגר מגזין פוליטי תרבותי "גם אירופה בונה חומת הפרדה" פברואר 2006).

הפתרונות האפשריים כוללים אם כן פתרונות פיזיים בדמות יצירת מכשול כמו חומה, המקשה על עצם המעבר, ופתרונות בתחום החקיקה. מדינות רבות פועלות להקשחת חוקי ההגירה ובכלל זה הקשחת המדיניות כלפי מבקשי מקלט. במקרה או שלא במקרה רובן ארצות דרום אירופה, הסמוכות לחופי צפון אפריקה. איטליה היא דוגמה טובה למדינה אירופית שנוקטת מדיניות גירוש מחמירה במטרה לטפל בבעיית ההגירה ובסחר בבני אדם. כך נקבעו בה הגבלות על מספר אישורי העבודה המונפקים לעובדים זרים, ומספר המגורשים מן המדינה עלה בשנים האחרונות פי שלושה וארבעה. בחקיקה נקבע עונש מאסר אוטומטי למנסים להיכנס באופן בלתי חוקי למדינה, ומי שנתפס, נאסרת כניסתו לאיטליה למשך עשר שנים ממועד השחרור מן הכלא.

ביוון אושרר בנובמבר 2000 חוק הגירה חדש, המגביל מתן אשרות כניסה לזרים וקובע עונשים כבדים למי שמסייע לזרים נטולי מעמד חוקי או מסמכים.

בספרד מאפשר חוק ההגירה לבצע גירוש מידי של זרים השוהים במדינה באופן בלתי חוקי. הוקשחו הקריטריונים להנפקת אשרות עבודה לזרים והוטלו הגבלות על חירויות חוקתיות, שהוקנו קודם לכן גם לתושבים שאינם אזרחים.

האיחוד האירופי גיבש באחרונה תוכנית המכונה "הברית האירופית להגירה ומקלט מדיני", ובמסגרתה נוסחו כללים שמטרתם לאפשר למדינות האיחוד להשתלט על נושא ההגירה ולגבש מדיניות למלחמה בהגירה הבלתי חוקית. במסגרת תכנית זו אף נכללת התארגנות לסיוע לפתרון של המדינות העניות שמהן נוהגים להגר לאירופה. במסגרת ההסכם הוצבו מגבלות על הגירה חוקית לאירופה, בהתבסס על צרכיה ויכולתה של כל מדינה לקבל לשטחה מהגרים ולאפשר לגרש מהגרים שאינם מחזיקים באישורי הגירה. על פי ההסכם ייאלצו פליטים לבקש מקלט עוד לפני הגעתם לגבולות היבשת.

רקע היסטורי והיבטים משפטיים

שלושה שינויים היסטוריים גרמו לנתק בין אזרחות לבין זכויות.

הפיכת מדינות למדינות הגירה – בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת גייסה אירופה מהגרים לעבודה בשל הצורך בידיים עובדות. המדינות האירופיות המתועשות יזמו גיוס נרחב של מהגרי עבודה אל שוק העבודה שלהן מתוך תפיסה בסיסית כי אפשר לראות בהם "בולמי זעזועים" או חלופה בידי הממשלות לעיצוב מחדש של מבנה הכלכלה והפוליטיקה. מקובל לראות בסיומה של מלחמת העולם השנייה את קו פרשת המים בהיסטוריה של הגירת העבודה, שלאחריו התחילו תהליכים גלובליים ייחודיים, ששיאם במה שמכונה עידן הגלובליזציה.

סדיקת מדינות הלאום הקלאסיות – בעשורים האחרונים נוצר באירופה מבנה פוליטי רב-שכבתי, שבו גורמים שמעל למדינה, למשל האיחוד האירופי, קובעים כללים של חופש תנועה. הגלובליזציה על כל משמעויותיה מחריפה את המתח בין נוקשות הגבולות במדינות הלאום להתגברות זרם המבקשים לעבור ממדינה למדינה. אינטרסים כלכליים דוחפים להגמשת הגבולות כדי ליצור מעבר חופשי של הון, טובין ובני אדם. יש הטוענים כי בעידן המודרני מושג האזרחות מאבד את המאפיין הלאומי, וכי ההשתייכות לקולקטיב לובשת צורה גלובלית ופוסט-לאומית.

מיסוד אמנות זכויות אדם – משנת 1948 ואילך התפתחו אמנות זכויות אדם המעניקות

זכויות לאדם באשר הוא אדם, ולא דווקא בשל אזרחותו. שיח זכויות האדם הפך לעיקרון הגמוני מארגן ברמה העולמית ועוגן במשטרים משפטיים של זכויות אדם (בן דור 2008).

אמנות בין-לאומיות

האמנה הבין-לאומית בדבר מעמדם של פליטים משנת 1951 (שגם ישראל חתומה עליה) קובעת כי פליט הוא אדם שברח ממדינתו עקב הפרות חמורות ושיטתיות של זכויות האדם הבסיסיות שלו. ההפרות שהאמנה מתייחסת אליהן הן כאלו הנובעות מדתו של האדם, מלאומיותו, מהשקפתו הפוליטית, מגזעו או מהשתייכותו לקבוצה חברתית מסוימת (לרבות המגדר והנטייה המינית). הנחת היסוד של האמנה היא שקיימת חובה מוסרית ומשפטית לתת מקלט בטוח לאדם החושש לחזור למולדתו ואשר קיים חשד מבוסס שאם יעשה כן יאונה לו רע.

ישראל וארגונים יהודיים היו פעילים בניסוחה של אמנת הפליטים, אשר נוצרה על רקע מוראות השואה. 145 מדינות חברות באמנה וחתומות על הפרוטוקול שלה. על קיום האמנה על ידי המדינות החברות ממונה נציבות האו"ם, הגוף הבין-לאומי שתפקידו להגן על הפליטים ברחבי העולם (אתר נציבות האו"ם לפליטים).

ביסוד האמנה מונח עקרון האי-החזרה (non refoulement principle), האוסר איסור מוחלט להשיב אדם למקום שבו צפויה סכנה לחייו או לחירותו. האמנה איננה קובעת את אופן הסדרת ההכרה במעמד הפליט, וכל מדינה שחתמה על האמנה צריכה לקבוע לעצמה את ההליכים לטיפול בבקשת מקלט מדיני ולקביעת המעמד עד להחלטה סופית בבקשה. בפועל, במדינות אחדות נקבעו דינים מיוחדים לטיפול במבקשי המקלט, ובאחרות נעשה הטיפול באמצעות נהלים לא פורמליים או אד-הוק.

מטבע הדברים, עיצובה של מדיניות ההגירה נתון בידיהן של ממשלות. השליטה בזרם הנכנסים למדינה נתפס כאחת הפררוגטיבות (prerogative) העיקריות של הריבונות המדינית. הוא הדין בישראל: "מדינה, כל מדינה, מוסמכת ורשאית לקבוע אלו זרים יבואו בשעריה ואילו מהם ישוה בתחומה, ומוסמכת ורשאית היא להרחיק מתחומיה זרים שאינם רצויים לה". זאת כך קבע בית המשפט העליון בשנת 2003 (בג"צ 4307/01) עם זאת, המשפט הבין-לאומי מכרסם בריבונות המדינית באמצעות אמנות בין-לאומיות שונות העוסקות בזכויותיהם של מהגרים.

המשפט הבין-לאומי

ההכרה באדם כפליט על פי האמנה הבין-לאומית היא הכרה אינדיווידואלית, הממוקדת אך ורק בעילות שצוינו לעיל, כלומר רק מבקשי מקלט במדינות זרות בשל מלחמה, אלימות או פחד מרדיפה יוכלו לקבל הכרה כפליטים. אנשים שעקרו ממקומם בשל בעיות סביבתיות כמו בצורת, עליית פני המים או רעב אינם נכללים בהגדרת הפליטים לפי אמנה זו.

התפיסה הבסיסית של המשפט הבין-לאומי יוצאת מנקודת הנחה, שלמדינה יש ריבונות על השטח שבו היא מפעילה שליטה אפקטיבית, ושלה הסמכות להחליט אילו זכויות ואיזו הגנה היא מעניקה לאזרחיה ולאנשים שתחת שליטתה.

אמנת זכויות האדם משנת 1948 שחקה את העיקרון שלעיל וקבעה מה חייבת המדינה להעניק לנתינים המצויים בשטחה לרבות מי שאינם אזרחיה. כך התפתח למעשה רעיון ההתערבות ההומניטרית. אם מתחולל במדינה מסוימת רצח עם או שידוע על הפרה משמעותית של זכויות האדם בה, המדינות האחרות רואות זאת כחובה מוסרית, הגם שלא משפטית, להגן על האנשים המצויים שם (אתר נציבות האו"ם לפליטים).

שיקולים שונים ברמה המוסרית משפיעים על היקף חובותיה של מדינה כלפי המהגרים לתחומה. עם השיקולים הנוגעים למדינה נמנים אלה: מצב כלכלי – מצופה ממדינה, שככל שהיא עשירה יותר, כך היא תעניק יותר ממשאביה לרווחת פליטים ומהגרים לתחומה. **יציבות שלטונית** – ממדינה שאין בה יציבות שלטונית מצופה לפחות הגנה על המהגרים לתחומה. **מרקם חברתי** – במדינות שהמרקם החברתי בהן הוא כזה שההגירה יכולה לשנות את אופי המדינה, מידת הסובלנות כלפי מהגרים תהיה מטבע הדברים פחותה יותר מאשר באחרות. **שיקולים ביטחוניים** – קשה להטיל חובות קליטה על מדינה שהמהגרים בה הם בגדר סכנה ביטחונית.

באשר **להכרחיות ההגירה**, ההבחנה היא בין מהגרים לפליטים: אפשר להצדיק חובה מופחתת כלפי מהגר השואף לשפר את מצבו הכלכלי לעומת החובה כלפי פליט שברח כדי להציל את חייו. **קרבה תרבותית** – רעיון זה מקורו בתפיסה כי למדינות מסוימות ששלטו במדינות אחרות והנחילו בהן במרוצת השנים שפה ותרבות, מתקיימת זיקה היוצרת קשר של אחריות וגם יכולת טובה יחסית לקליטה ולהתערות של המהגר בחברה במדינת היעד הקולוניאליסטית לשעבר.

ההחלטה אם לאשר מעמד של פליט נתונה אם כן בידיה של מדינת היעד, וזו רשאית להציב תנאים להכרה זו. עד להכרה בו נחשב מגיש הבקשה למבקש מקלט ואין לגרשו עד תום בירור עניינו.

האמנה מסמיכה את נציבות האו"ם לפליטים להגדיר שני סוגי פליטים: פליטים מכוח אמנת הפליטים – מעמד הניתן פרטנית אחרי בדיקת עניינו האישי של כל פונה; פליטים הומניטריים – המקבלים הגנה זמנית, כשל פליטים, אך כקבוצה ולא כיחידים, בשל משברים קשים במדינות מסוימות. נציבות האו"ם פונה למדינות שונות בבקשה להעניק מעמד של פליט הומניטרי לקבוצות מסוימות באופן זמני.

מכל האמור לעיל עולה, כי על פי המשפט הבין-לאומי אמנת הפליטים אינה מטילה חובה על המדינות לקלוט פליטים. העיקרון החשוב ביותר הוא האיסור לגרשם בשום מקרה למדינה שממנה נמלטו.

מטרת המחקר הייתה לנתח את תופעת ההגירה לישראל ממדינות אפריקה בעשור הנוכחי ולאפיינה, לעמוד על הסיכונים הכרוכים בה לישראל ולבחון פתרונות אפשריים לבעיה. הפליטים שייבחנו הם מסתננים מאפריקה לישראל דרך גבול מצרים בלבד, ולא פלסטינים או שב"חים (שוהים בלתי חוקיים) ירדנים ואחרים ממדינות ערב השכנות המנסים למצוא מקלט בישראל.

שאלות המחקר הן:

- א. מהם ממדי התופעה והתפתחותה בשנים 2009-2000?
- ב. האם הבאים מארצות אפריקה הם פליטים או מהגרי עבודה?
- ג. מהי השפעתם של המהגרים על החברה הישראלית ועל הביטחון הלאומי?

במסגרת העבודה נבחנה ספרות רלוונטית והתקיימו ראיונות בעיקר עם ראש רשות האוכלוסין, ההגירה ומעברי הגבול, יעקב גנות, ועם גורמים מקצועיים בשירותו בתו הסוהר; בעת ביקור במתקן הכליאה סהרונים (קציעות) התקיימו שיחות עם פליטים ומהגרים; בשיחות עם אנשי צה"ל ובעיקר עם מח"ט בגזרת מצרים וחיבת המבצעים של צה"ל, נעשה ניסיון לבדוק את התייחסות צה"ל לתופעה.

הגירת זרים לישראל: נתונים וסיבות

הגירת זרים לישראל בראי היסטורי

ההסתמכות על עבודתם של מי שאינם אזרחי המדינה אינה תופעה חדשה בישראל. כבר בראשית שנות השבעים שולבו בשוק העבודה הישראלי ערבים מהגדה המערבית, כחלק ממהלך פוליטי של שילוב כלכלות. עובדים פלסטינים אלה נקלטו במידה רבה בסיוע מנגנונים צבאיים ולא עוררו דיון ציבורי משמעותי, בין השאר בשל קרבת מקום מגוריהם והעובדה שרבים מהם היו יוממים. ההרעה במצב הביטחוני והקמת המחסומים הביאה למחסור חמור בכוח אדם זול ובלתי מיומן. מחסור זה הוביל ללחצים פוליטיים מצד מעסיקים לייבא עובדים מחו"ל.

בשנת 1988 פתחה ישראל את שעריה למהגרי עבודה, כדי שיחליפו את העובדים הפלסטינים, אשר כניסתם לארץ נאסרה עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה. ישראל הייתה סבורה באותה עת כי הפרדת הכלכלה הישראלית מן הכלכלה הפלסטינית תתרום להצלחת הסכמי השלום (Bartram 1988). מראשית שנות התשעים הגיעו לישראל מאות אלפי מהגרי עבודה מ-72 מדינות ודחקו בהדרגה את רגלי העובדים הפלסטינים אל מחוץ לשוק העבודה הישראלי. בשנת 2002 היו בישראל כ-240,000 מהגרי עבודה שהיוו 9.4% מכוח העבודה במשק. לגבי חלק ניכר מהם אין כל תיעוד.

ישראל, כמו אירופה בראשית ימי הגירת העבודה, ראתה בעובדים הזרים תופעה חולפת, כוח אדם זול, זמין וזמני. אך כמו באירופה, רבים מן העובדים נשארו כאן, הביאו את משפחותיהם או הקימו כאן משפחה, והפכו את שהותם הזמנית להשתקעות קבע.

אחד ההבדלים המשמעותיים בין מדינות מהגרים אחרות, דוגמת ארצות הברית ואוסטרליה, לישראל, נעוץ בכך **שישראל היא מדינת מהגרים של העם היהודי ונועדה למענו. מטעם זה, והיות שהעובדים הזרים אינם יהודים, אין הם יכולים להפוך לאזרחי המדינה או לתושבים חוקיים.** נוסף לכך את מצבה הביטחוני הייחודי של ישראל, העושה אותה שונה גם ממדינות אירופה וגם מחברות מהגרים אחרות.

השיטה של הבאת מהגרי העבודה לארץ הייתה ייחודית לישראל. הבאתם לארץ נעשתה בדרך של מתן היתרים למעסיקים על פי מכסות קבועות, וכבילתם של העובדים למעסיק בדרך של הטבעה בדרכונו של העובד את שם המעסיק, תוך קביעה

כי נאסר עליו לעבוד אצל מעסיק אחר. הממשלה העניקה היתרים בהתאם לבקשות מעסיקים בעבור כל משימה בנפרד, בלא שנקבעה מדיניות המחייבת העסקת עובדים שכבר נכנסו לישראל או הוצאת עובדים שנסיימה העסקתם. רק בשנת 1996 קבעה הממשלה במדיניותה, כי יש לצמצם את מספרם של מהגרי העבודה, ובשנים 1997 ו-1998 אכן פחת מספר ההיתרים. מאז עלה בהדרגה שיעור המועסקים ללא היתר (קמפ ורייכמן 2008).

למדיניות הממשלתית הנוקשה כלפי מהגרי העבודה היו השלכות מעבר לכליאתם ולהרחקתם מן הארץ. נושאים הקשורים במהגרים כמו תנאי המחיה, רווחה ועניינים משפטיים ומינהליים לא טופלו על ידי המדינה ומוסדותיה. על פי המדיניות הרשמית, המעסיקים הם שנתבעו לאחריות לכך, אך אחריות זו, כמו שאר הנושאים, לא עוגנו בחקיקה וממילא לא נאכפו, ועל כן רוב המעסיקים התעלמו מכך.

אל מול המדיניות של הממשלה החלו לצוץ ארגוני תמיכה ובהם עיריות, ארגונים לא-ממשלתיים ואף התארגנויות פנימיות של מהגרי העבודה. לדוגמה, עיריית תל אביב-יפו, שחלק ניכר ממהגרי העבודה שוהים בתחומה המנהלי, הכירה דה-פקטו במהגרי העבודה כתושביה הן ברמת התכנון העירוני והן מבחינת הטיפול בבעיותיהם, לרבות ביחס לעובדים הלא-מתועדים. מדיניות מוצהרת של עיריית תל אביב-יפו ראתה בתופעת מהגרי העבודה הזדמנות לפתח את מעמדה של העיר כעיר קוסמופוליטית: "בעתיד ניתן להפוך את המציאות הבעייתית להזדמנות, על ידי טיפוח הטרונות וחיוזוק העיר כמוקד תיירותי ואתני כמו בערים אחרות בעולם דוגמת אמסטרדם רומא ופריז" (תוכנית אסטרטגית לתל אביב-יפו, עיריית תל אביב-יפו, 2002).

עיריית תל אביב מפעילה ומממנת את ארגון מסיל"ה, המספק למהגרי העבודה שירותי בריאות חינוך, סיוע בענייני זכויות עובדים וקורסים בעברית. הארגון פועל יחד עם ארגונים לא-ממשלתיים אחרים (האגודה לזכויות האזרח, קו לעובד, רופאים לזכויות אדם, מוקד הסיוע לעובדים זרים ועוד) למען זכויותיהם של מהגרי העבודה.

ישראל ואמנת הפליטים

ישראל חתומה כאמור על אמנת הפליטים הבין-לאומית, אך יצוין כי במשך 50 שנה לא נעשה במדינה דבר ליישום האמנה. עד שנת 2001 טופלו פליטים מבקשי מקלט במסגרת מחווה הומניטרית וללא קביעת מדיניות להסדרת הנושא בכללותו. בשנת 1977 קלטה ישראל כ-200 פליטים מוייטנאם, בשנת 1993 הזמינה ישראל כ-100 פליטים מבוסניה

לשהות זמנית בתחומה, ובשנת 1999 כ-100 פליטים נוספים מקוסובו (בן דור 2008) מחוות אלו לא היו הכרה במעמדם של פליטים מכוחן של הוראות האמנה.

ראוי לציין, כי בניגוד למדינות רבות בעולם שרשות הגירה היא האחראית בהן לטיפול בסוגיה של מסתננים ומבקשי מקלט ובידה הסמכות לקבוע מי יקבל הכרה כפליט, ישראל הותירה את סמכות ההחלטה בידי נציבות האו"ם לפליטים. בחקיקה הישראלית קיימות רק שתי הוראות חוק העוסקות בנושא הכניסה לישראל. האחת היא חוק הכניסה לישראל, התשי"ב-1952, הקובע הוראות לעניין כניסתם של עובדים זרים. השנייה היא החוק למניעת הסתננות, התשי"ד-1954, שעניינו במסתננים. תכליתו המקורית של החוק למניעת הסתננות הייתה להגן על המדינה מפני כניסה לישראל ויציאה מתוכה למדינות עוינות שתקפו את ישראל במלחמת העצמאות. תיקון לחוק זה קובע ענישה פלילית למי שהסתנן למדינה לאחר שגורש ממנה. אין בחקיקה הוראות המסדירות את אופן הטיפול במבקשי מקלט או בפליטים.

בשנת 2001 קבע היועץ המשפטי לממשלה נוהל להסדרת הטיפול במבקשי המקלט בישראל. על פי נוהל זה, מבקש המקלט פונה בבקשה מנומקת לנציבות האו"ם לפליטים. זו בוחנת את עניינו, ולאחר המלצתה מועברת הבקשה לוועדה בין-משרדית מייעצת, וזו מעבירה את המלצותיה לשר הפנים, בעל הסמכות למתן היתר לשהייה בישראל. החליט שר הפנים לדחות את הבקשה – נתונה למבקש הזכות לעיון חוזר. הבקשה מוגשת לנציבות האו"ם לפליטים, ומסלול בחינת הבקשה מתחיל מחדש.

לנציבות האו"ם לפליטים (UNHCR) יש כיום סניפים בתל אביב ובירושלים, ועובדיהם המעטים אמורים לטפל במספר רב של מבקשי מקלט ופליטים (UNHCR 2008). ההליך אורך פרק זמן ארוך, ועד לסיומו מקבל כל מבקש מעמד של תושב ארעי (דוח מבקר המדינה 2007).

בשלהי שנת 2007 התגבשה בממשלת ישראל ההבנה כי אין להסכין עם המשך המצב כפי שהיה אז אלא לפעול לשינויו. עד אותה העת היו תחום ההגירה והטיפול בה מבוזרים בין הרשויות השונות: צה"ל, שב"ס, ארגוני זכויות אדם ונציבות האו"ם לפליטים. ארגונים אלה פעלו תוך התוויית מדיניות עצמאית ונפרדת, ולא פעם בחוסר שיתוף פעולה. החל משנת 2007 "הופקע" הטיפול בבקשות הפליטים מנציבות האו"ם לפליטים והועבר למינהל האוכלוסין.¹ הציפייה הייתה שהתהליך הסדור החדש יאפשר בין השאר לאמוד את ממדי התופעה.

1 שיחה עם ראש מינהל האוכלוסין, יעקב גנות, 2008 (לימים רשות האוכלוסין, ההגירה ומעברי הגבול).

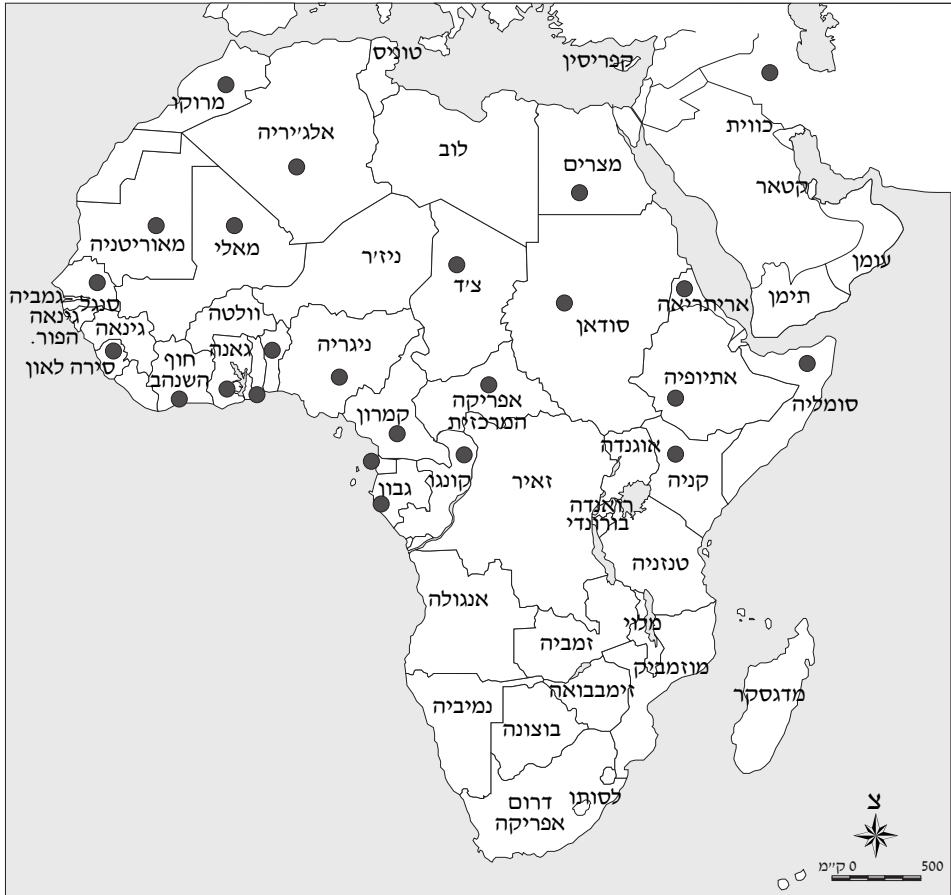
מדינות ההגירה מאפריקה

הנהירה לישראל ממדינות אפריקה החלה מאמצע שנות התשעים, בעקבות מלחמה עקובה מדם שהתחוללה ברפובליקה הדמוקרטית של קונגו, שנהרגו בה יותר מחמישה מיליון בני אדם. כמו כן היו מלחמות אזרחים בחוף השנהב בסיירה לאון ובלבריה. תחילה הגיעו לישראל מעטים, אך פיזור בכוח של הפגנת פליטים מסודאן בקהיר בדצמבר 2005 אשר גבה קורבנות רבים הביא לנהירה של מבקשי מקלט לישראל (מפה 1).

מתוך אלפי המהגרים מאפריקה הוכרו כפליטים רק 109 (נתון זה תקף לשנת 2007). חצי ממספרם של מקבלי ההכרה עזבו את ישראל אחר שהוכרו, ומחציתם נותרו בישראל (הראל 2007).

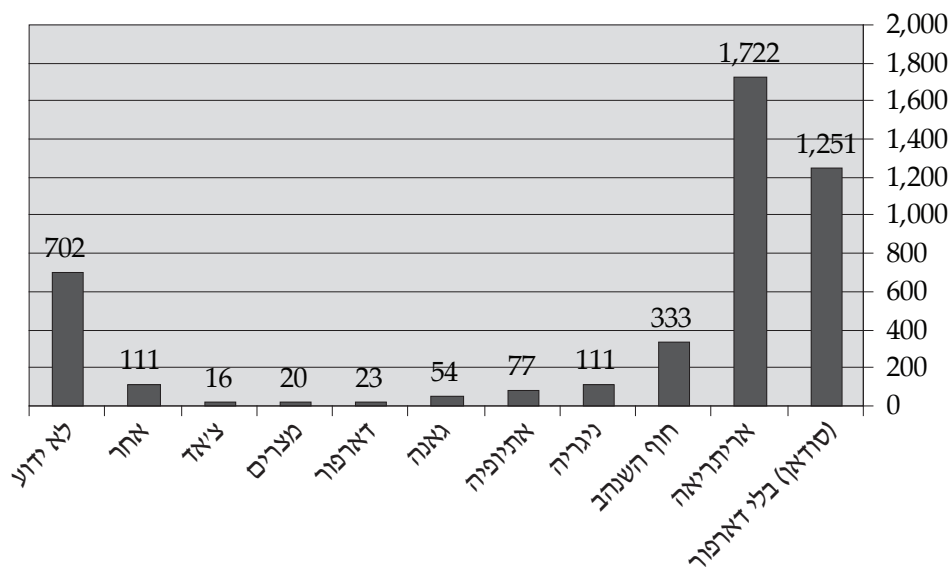
בשנת 2005 חל כאמור גידול בהיקף ההסתננות מגבול מצרים. רבים מהמסתננים היו אזרחי סודאן, מדינה הנחשבת עוינת לישראל. חלקם ברחו מחבל דארפור, שבו הממשל המרכזי של סודאן טובח בתושביו. הסודאנים שהו קודם במצרים וחלקם קיבלו בה מעמד של פליטים. היו שהסתננו לישראל וביקשו מקלט מדיני. אבל, זרם המסתננים מגיע כמעט מכל מדינות אפריקה, והבולטות שבהן הן אריתריאה וסודאן הסמוכות למצרים, וחוף השנהב, אשר ישראל הסכימה לבקשת נציבות האו"ם הראשית להעניק לאזרחיה הגנה קבוצתית כפליטים הומניטריים (מרכז המחקר והמידע, כנסת ישראל 2007). על פי נתוני הפורום לזכויות הפליטים, גוף המאגד שמונה ארגוני זכויות אדם בישראל בחסות הקרן החדשה לישראל, שהו בישראל ביוני 2008 כ-9,000 מבקשי מקלט ופליטים, בהם כ-3,000 בעלי אזרחות סודאנית ומספר דומה של אזרחי אריתריאה. מבין אזרחי סודאן כ-900 היו תושבי דארפור וכ-2,000 מאזורים אחרים בסודאן ובעיקר מדרומה. נציבות האו"ם לפליטים אוסרת על ממשלת ישראל לגרש את מבקשי המקלט הסודאנים והאריתריאים לארצותיהם בשל החשש לחייהם שם וגם מונעת את החזרתם למצרים, שאינה יכולה לערוב לחייהם (אתר הפורום לזכויות הפליטים).

יותר מ-1,000 מבקשי מקלט היו אזרחים של קונגו ושל חוף השנהב. מדינות אלו הוגדרו על ידי ישראל כמדינות במשבר. אזרחי קונגו זכו להגנה קבוצתית זמנית, ואילו אזרחי חוף השנהב, אשר זכו בעבר להגנה קבוצתית, אינם נהנים ממנה עוד, היות שהאו"ם הכריז על המדינה כמדינה בטוחה לשיבת אזרחיה (מרכז המחקר והמידע, כנסת ישראל 2007).

מפה 1: מדינות המוצא של המהגרים לישראל, מקור: נתוני שירות בתי הסוהר, 2009

איור 1 מלמד כי 4,420 מהגרים נכנסו לישראל רק בשנת 2008, רובם מאריתריאה והיתר מכל ארצות אפריקה, וגם מעיראק ומארצות נוספות. בהתבסס על הנתונים ניתן להבחין שחלק ניכר מן הטוענים שהם פליטים בחרו שלא לציין את ארץ מוצאם ורק אמרו כי ברחו בשל סכנה הנשקפת לחייהם. אמירה מסוג זה, המקשה על בירור הבקשה למקלט, מפורשת כאמירה שניזונה מהדרכה מוקדמת של מבקשי המקלט שמבקשים דרכים להקשות על התהליך של בחינת בקשתם. המהגרים השוהים בישראל מאורגנים במסגרות וולונטריות כמו "הוועד למען פליטי דארפור". ידוע כי מהגרים מעדיפים לבוא למקום שיש בו תשתית חברתית הקושרת אותם למדינת המוצא.

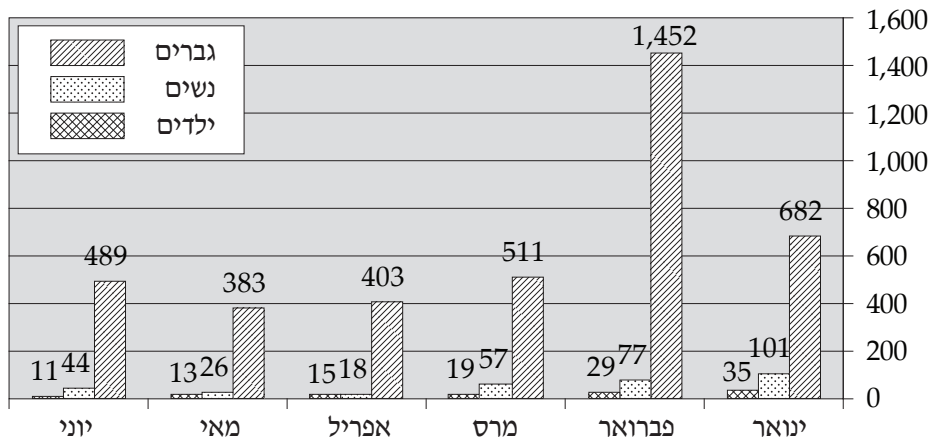
איור 1: ניתוח ארצות המוצא של מהגרים שנכנסו לישראל בשנת 2008

מקור: אגף מבצעים, מטכ"ל

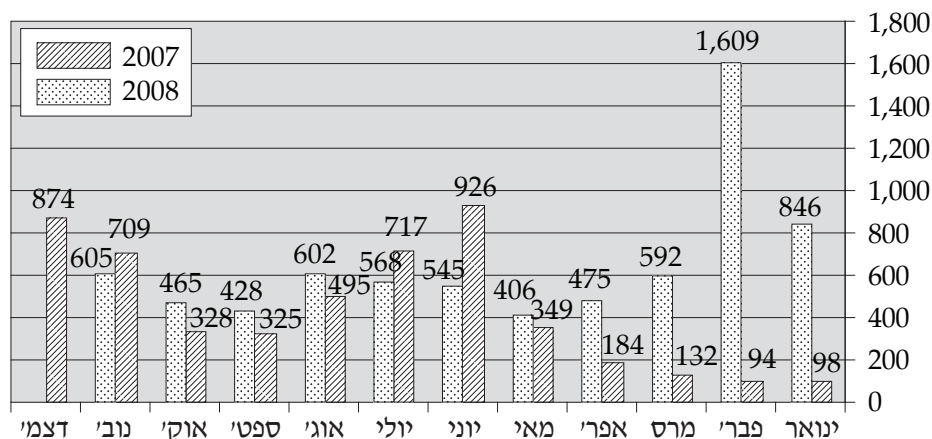
איור 2 מלמד על היקפי ההגירה בתקופת החורף הנוחה להליכה ממושכת בסיני המדברית, לעומת ממדיה בקיץ הלוהט. כן הוא מלמד כי רוב המהגרים הם גברים, מה שתואם את מודל ההגירה של רוונשטיין, שעל פיו יש מיעוט מזערי של משפחות מהגרים (נשים וילדים). שיעור הנשים אינו עולה על 15% מכלל המסתננים.

מספרם המדויק של המסתננים הוא אחד הנתונים החמקמקים ביותר. על פי הפורום לזכויות הפליטים, נכון לנובמבר 2008 שהו בישראל כ-12,500 פליטים ומבקשי מקלט נתונים אלו מתייחסים למסתננים שנתפסו ועל כן נרשמו ומצויים במעקב (אתר הפורום לזכויות הפליטים). ברור לכל כי חלק מהמסתננים אינם נתפסים, ולפי הערכה מדובר בכ-10,000 (סה"כ כ-20,000-22,000 בני אדם). חלקם מקימים משפחה עם מסתננים אחרים ולעתים עם בני מיעוטים ונטמעים במדינה (איור 3).

על פי נתוני שירות בתי הסוהר, מבין 1,541 הכלואים במתקן סהרונים ב-2009, שבו כלואים המסתננים מאפריקה, רק 17 מכלל המסתננים נכנסו לישראל עם משפחה. רובם הגדול היו גברים בוגרים, 15 היו בני 14-18 ו-15 נוספים מתחת לגיל 14. גם בנתונים מספריים אלה יש כדי לתמוך בטענה כי בעיקרו של דבר מדובר בהגירת עבודה וכי המהגרים משאירים את בני משפחותיהם מאחור במטרה להבטיח הכנסה למשפחה או ליצור בסיס כלכלי להבאתה לישראל.

איור 2: מסתננים, חתך מגדר וגיל, מקור: נתוני אגף מבצעים, מטכ"ל

איור 3: כניסת מסתננים, השוואה לפי חודשים 2008-2007, מקור: נתוני מינהל האוכלוסין

הסיכונים הכרוכים בתופעת מבקשי המקלט

הממד הביטחוני

הסתננות הפליטים דרך גבול מצרים היא בראש וראשונה סיכון ביטחוני לישראל. נתיבי כניסתם לישראל של המסתננים מוכרים לגורמי טרור מעבר לגבול. מכיוון שהם אינם מצליחים לבצע פיגועים דרך רצועת עזה, הם מנסים להכניס מפגעים מרפיח לתוך סיני

ואל תוך ישראל (ציר ה-ח) ועלולים לנצל את תופעת ההגירה מאפריקה לישראל לשם כך. אין לדעת כמה ממבקשי המקלט למעשה עובדים בעבור ארגוני מודיעין של מדינות באזור. בהפניית המשאבים הביטחוניים בדמות ההשקעה של צה"ל בתפיסת המסתננים ובבדיקת הסיכון הנשקף מהם ניתן לראות משום סיכון מסוים לביטחון המדינה. מחקרים מראים, כי רוב מתקפות הטרור הגדולות בעשור האחרון בוצעו בידי מהגרים.

מבין 212 הטרוריסטים שהורשעו בעולם בביצוע פעולות טרור או החשודים בכך בשנים 1993-2000, 86% היו מוסלמים ורוב השאר – מתאסלמים. הג'יהאד במדינות המערביות צמח באמצעות ההגירה של מוסלמים. הפעולות האלימות במערב בוצעו בעיקר על ידי שני גורמים עיקריים, חוליות חיסול ותאים רדומים של מפגעים. חוליות החיסול מורכבות מאזרחים הנכנסים למדינה כדי לבצע פעולה ספציפית, דוגמת הטרוריסטים בפיגועי ה-11 בספטמבר 2001 בארצות הברית. התאים הרדומים מוטמעים בחברות מהגרים. הם אינם נראים חשודים, שכן הם עובדים, הם בעלי משפחות, יש להם כתובת קבועה והם משלמים שכר דירה. באפשרותם לנהל רשתות תמיכה בטרור באמצעות ארגוני צדקה מוסלמיים, קרנות, כנסים, ארגונים לא-ממשלתיים וכיוצא באלה, והם מסוגלים לבצע פעולות טרור על פי הוראה, כמו המרוקנים שעשו את פיגועי הטרור במדריד במרס 2004, שנהרגו בהם 194 בני אדם.

באירופה צמחו קהילות מוסלמיות מנוכרות, החיות בשולי החברה ונוטות להתנהגות אלימה. המוסלמים בצפון אמריקה, לעומתם, אינם מנוכרים ואינם חיים בשוליים או סובלים ממצוקה כלכלית ולכן הם נוטים פחות להתנהגות כזאת. אלה בהם שתומכים בג'יהאד מעדיפים בדרך כלל לממן את הטרור אך לא להשתתף בפעולות טרור. לכן, רוב אירועי האלימות בצפון אמריקה על רקע ג'יהאד נעשו באמצעות יחידות חיסול מארצות אחרות. בניגוד למצופה, אין הן מגיעות ממדינות כמו איראן וסוריה, אלא מקרב 27 מדינות אירופיות, שאזרחיהן יכולים להיכנס לארצות הברית ל-90 יום בלא אשרת כניסה (פיפס 2004).

בצורה פחות מובהקת מודל זה חל גם על ישראל. חיזבאללה ניסה לגייס אירופים, כמו המתאסלם סטיבן סמוק שנלכד לפני שהצליח לבצע פיגוע והחמאס גייס את הבריטים אסיף מוחמד חניף ועומר חאן שחף, שביצעו את הפיגוע במועדון מייק'ס פלייס בתל אביב ב-30 באפריל 2003.

חוק הכניסה לישראל קובע הליך ברור, ובו מוסמך שר הפנים להעניק אשרות שהייה

ועבודה, כפי שפורט לעיל. החוק למניעת הסתננות דן כאמור בטיפול בעבירות ביטחוניות חמורות וקובע הסדר מיוחד למי שנכנס לישראל ובעת כניסתו היה אזרח מדינה הנחשבת לעוינת את ישראל. על פי חוק זה, שר הביטחון אחראי להורות על גירוש והחזקה במשמורת עד לגירוש. בהליך על פי חוק זה לא נקבעו תנאים, מגבלות או הסדר של ביקורת שיפוטית ועילות שחרור בערובה. ההיגיון המנחה את החוק היא כי אזרחי מדינות עוינות הם בגדר סיכון ביטחוני כל עוד לא הוכח שאינם מסוכנים (מרכז המחקר והמידע כנסת ישראל, ועדת הפנים להגנת הסביבה, מסתננים ומבקשי מקלט סודאנים בישראל 2007 : 5).

בקיץ 2000 קבע היועץ המשפטי לממשלה, כי אין להחיל חזקת מסוכנות על כלל המסתננים מסודאן, וכי על צה"ל לחקור כל מסתנן. אם יתברר כי אין בו משום סיכון ביטחוני, יש להתייחס אליו בהתאם לחוק הכניסה לישראל לעניין זה. במרס 2006 חזר היועץ המשפטי לממשלה על הנחיה זו, אחרי שהתברר כי הרשויות לא פעלו ברוחה. לעניין ביטול חזקת המסוכנות ראוי להדגיש, כי עמדת השב"כ הייתה, כי היות שסודאן היא מדינה המעודדת טרור אסלאמי ומעניקה מקלט למחבלי חמאס, והיות שאין כל דרך לדעת מי ממבקשי המקלט מסודאן הוא פליט על רקע הומניטרי, מי מהגר עבודה לא חוקי ומי מסתנן על רקע ביטחוני – יש להחיל על כולם את חזקת המסוכנות. חלק מהמסתננים אף שהו שנים בלבנון, בסוריה ובלוב, ומשגילו כי קל להיכנס לישראל, עשו זאת.

בישראל עצמה ישנם גורמים אינטרסנטיים רבים הפועלים להרחבת תופעת ההגירה, רובם מבריחי גבול בדווים, אך גם חברות כוח אדם העוסקות בהבאתם ובמציאת תעסוקה לאוכלוסייה זו. במשרד הפנים התבסס החשד כי מאחורי הגעתם של הפליטים מאפריקה עומדת רשת הברחות מסועפת, שדואגת להעבירם לישראל. לכן הוחלט על הקמתה של יחידת תשאול מיוחדת, שנועדה לקיים בדיקה דקדקנית בנושא. משהתגברה תנועת הפליטים שהגיעו ללשכת משרד הפנים בלוד לצורך טיפול בבקשה לאשרת שהייה, נעצר אחד הפליטים לחקירה. במהלך החקירה נערך חיפוש במסמכיו האישיים ונמצאה מחברת ובה תיעוד מפליל, שכלל גם רשימה של העברות בנקאיות, המסתכמות בכחצי מיליון דולר, תמורת הברחות מהגרים. מדובר באדם בשנות הארבעים לחייו, שחי בישראל כמה שנים כפליט. מנהל האגף לזרים ברשות האוכלוסין, ההגירה ומעברי הגבול, יוסי אדלשטיין, הבהיר כי על פי החשד שילם כל מסתנן כ-3,000 דולר בתמורה להברחתו. הרשת שנחשפה לכאורה העסיקה סוכנים במצרים ובישראל, ונהגה לתדרך את לקוחותיה מתי להתייצב בגבול, לאן ללכת

ומה לומר לשלטונות בישראל כדי לא לעורר את חשדם. לדברי אדלשטיין, מדובר ברשת שמגלגלת סכומי עתק, שפעלה בצורה מקצועית והפעילה מתווכים ששכנעו את הפליטים להגיע לישראל. אדלשטיין טוען שהכול מתוכנן מראש שמתאמים להם הסעות מאריתריאה למצרים ומשם לגבול בישראל (ולמר 2008).

מסתננים ומבקשי מקלט שמצאו מקום מגורים בישראל נוהגים להודיע על כך לבני משפחה וחברים ולעודד אותם לבוא בעקבותיהם אל "ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות" במזרח התיכון, שם קיים סיכוי טוב למצוא עבודה, להתבסס כלכלית ולחיות טוב יותר. הקרובים והחברים מגיעים ומיד חומקים חלק מהם הישר אל חיק חבריהם, המסייעים להם בקליטה בארץ. מי שנתפסים מקבלים הוראות טלפוניות כיצד למלא את הטפסים, אילו פרטים למסור ובעיקר אילו פרטים להסתיר.

הממד החברתי

רוב מבקשי המקלט, המסתננים והמהגרים מוצאים את דרכם לתל אביב, שם הם מתגוררים במקלטים, בגנים ציבוריים ובדירות, בעיקר באזור התחנה המרכזית החדשה. אזור זה של תל אביב מכונה "הארלם", שכן שלטון החוק כמעט שאינו מגיע לשם, כפי שהיה בעבר ברובע הארלם בניו יורק. צפיפות, זנות, הימורים, סמים בלתי חוקיים ופשיעה מאפיינים את המקום גם ללא קשר להשתקעותם של המהגרים שם, ועל כן טבעי היה כי במקום זה, בשולי החברה הישראלית והרחק מעינה הפקוחה של מערכת אכיפת החוק, יתיישבו אנשים נטולי מעמד חוקי. ריכוז גדול נוסף נמצא בעיר אילת, שם הם מועסקים במלונות ובמוסכים, עבודות שאזרחי המדינה החלשים יותר ובהם יוצאי אתיופיה, וערבים בדווים ואחרים נהגו לעבוד בהם.

כבר כעת יוצרת צפיפות האוכלוסין חיכוכים בין אוכלוסיות המהגרים למיניהן ויש לכך תוצאות ומגמות מדאיגות במישור הפלילי. נתוני משטרת ישראל מצביעים על עלייה בולטת ברמת הפשיעה והאלימות באילת (אבידוב 2008). משטרת אילת הבחינה בעלייה ניכרת במקרי פשיעה מקרב האוכלוסייה הסודאנית: אלימות במשפחה, תגרות, קטטות, דקירות, תקיפות שוטרים, גניבות, התנגדות למעצר ועוד. בניגוד למקובל בעניינם של אזרחים ישראלים, במקרה זה אין בידי המשטרה תיעוד של ההיסטוריה הפלילית של המסתננים, ועל כן היא מתקשה לקבוע את רמת המסוכנות של מבצעי העבירות.

המהגרים מרבים בקטטות אלימות בינם לבין עצמם. אלו הן קטטות ותגרות בין

מפה 2: מסלולי הגעת המהגרים ממדינות אפריקה לישראל

שבטים יריבים, או בין אריתריאים לאחרים. היעדר התיעוד המונע את היכולת להצביע על רמת המסוכנות של המתקוטטים כובל את ידיה של מערכת אכיפת החוק. לדוגמה, במקרה של תלונה בדבר עבירה פלילית מסוג גניבה או תקיפה, הרי גם עם איתור החשוד בביצועה, בהיעדר הוכחת מסוכנות יימנע בית המשפט ממצר החשוד, ועם שחרורו קרוב לוודאי שאי אפשר יהיה לאתרו. אין לו כתובת קבועה, מספר חשבון בנק, דירה או מחויבות, כך שלא ניתן יהיה להגיש כתב אישום נגדו. המסתננים נבלעים בהמון ונעלמים. היעדר אכיפה והרתעה מעודד התנהגות עבריינית של המסתננים.

חוקרים רבים טוענים כי קיים קשר בין הגירה ופשיעה. ככל שההבדלים התרבותיים בין המהגרים לחברה הקולטת גדולים יותר, כך גדלים שיעורי הפשיעה של המהגרים. באירופה צמחו קהילות מוסלמיות מנוכרות בשולי החברה ובעלות שיעור אבטלה גבוה, והדבר הביא לעלייה בשיעורי הפשיעה האלימה (פיפס 2009).

תחקיר של העיתון "ווישינגטון פוסט" מצא כי 60%-70% מן האסירים בצרפת הם מוסלמים, אף שהם מהווים רק כ-10% מכלל האוכלוסייה. סוציולוגים ומנהיגי

הקהילה המוסלמית טוענים כי הנתונים העולים ממערכת הכליאה הצרפתית משקפים את הפערים החברתיים והאתניים העמוקים בין המהגרים המוסלמים וילדיהם לבין ילידי אירופה (בן סימון 2008).

הממד הרפואי

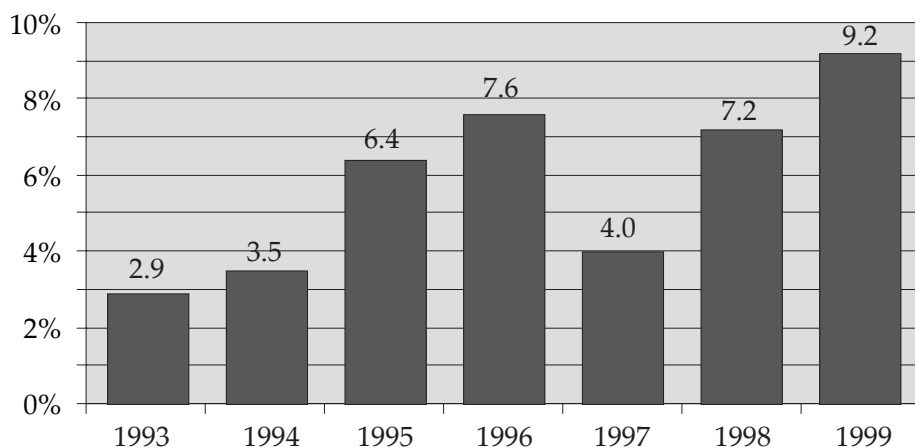
תחילה יש להדגיש, כי הממד הרפואי מועלה כאן אך ורק בשל העובדה כי המהגרים אינם זכאים לשירותיה של מערכת הבריאות של ישראל ובשל היעדר תיעוד ההיסטוריה הרפואית שלהם ורמת הרפואה הנמוכה בארצות מוצאם.

קיימים פערים גדולים במדדי הבריאות בין המדינות המפותחות, שהן בגדר יעד למהגרי עבודה, למדדים אלה במדינות עניות ומתפתחות – ארצות המוצא של המהגרים. פערים אלה לא רק שאינם מצטמצמים בשנים האחרונות, אלא שהם אף הולכים ומתרחבים. חלק מכך מוסבר בהידרדרות המערכות של הספקת שירותי בריאות במדינות המייצאות מהגרי עבודה, ובעיקר בקרב מדינות הנמנות עם קבוצת המדינות הבלתי מפותחות, הכוללת את מדינות אפריקה דרומית לסהרה.

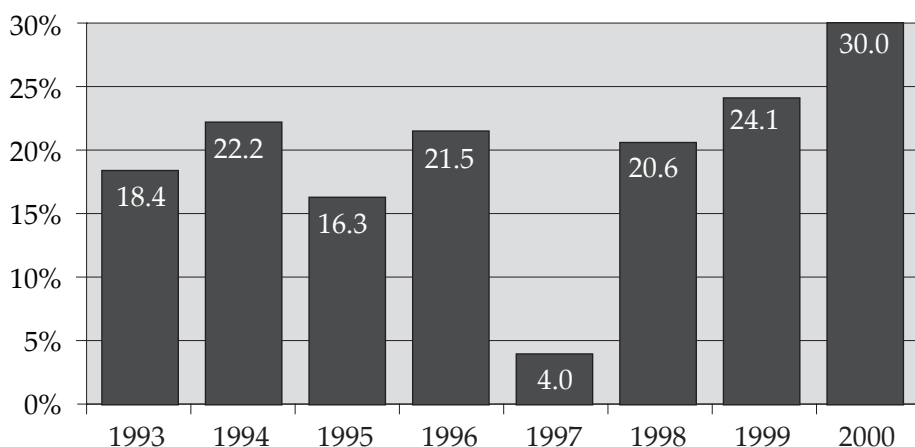
בארצות המוצא שמהן מגיעים המסתננים רווחות מחלות זיהומיות שאינן מטופלות בגלל היעדר רפואה ממוסדת ומתקדמת. מחלות אלו פסו ברובן מן העולם המודרני, וכעת קיימת סכנת הידבקות בהן במערב (לבנטל 2002). שחפת ואיידס, מחלות זיהומיות מידבקות, הן בעלות שכיחות גבוהה הרבה יותר במדינות המייצאות את מהגרי העבודה מאשר במדינות הקולטות. מחלות אלו מאופיינות בין היתר בכך שהטיפול בהן ממושך, ארוך ויקר, ולכן הוא לנטל על שירותי הבריאות במדינות היעד.

בישראל, חצי ממספר חולי השחפת והאיידס הם עולים חדשים ממדינות בעלות שיעור גבוה של המחלה, ואולם לצד העולים החדשים בולטת קבוצת מהגרי העבודה שמספרם בכלל האוכלוסיה נמוך אך זו קבוצה משמעותית במספר החולים (איורים 4 ו-5).

מבקשי המקלט מגיעים לישראל ללא תיעוד של היסטוריה רפואית. רבים מהם אינם יודעים אם הם חולים ובמה הם חולים. הם אינם מבוטחים בביטוח רפואי, ועלויות בדיקתם והטיפול הרפואי בהם מוטלים למעשה על המדינה. ישראל אינה מוצאת לנכון ואינה מסוגלת ליטול על עצמה את העלות הכלכלית הכרוכה בטיפול באוכלוסייה שאינה אוכלוסייה חוקית בישראל, ובין הרשויות השונות מתנהל ויכוח בשאלה מי

איור 4: תחלואת עובדים זרים בשחפת בשנים 1999-1993 כאחוז מהחולים החדשים בכל שנה

איור 5: תחלואה באיידס בקרב עובדים זרים בשנים 2000-1993 כאחוז מהחולים החדשים בכל שנה, מקור: לבנטל 2002

יישא בעלויות הבדיקה והטיפול. עובדי הציבור העוסקים בטיפול באוכלוסייה זו נמצאים בסיכון להידבקות במחלות זיהומיות. במתקן הכליאה שבו מוחזקים השוהים הבלתי חוקיים בכלא סהרונים נדבקו חלק מהסוהרים בשחפת ונזקקו לטיפול רפואי מניעת למשך כשלושה חודשים. הדבר יצר צורך דחוף לעשות בדיקות לשאר סוהרי המתקן, לעובדי משרד הפנים שבאו במגע עם האוכלוסייה ולעובדי משרד החינוך

המספקים שירותי חינוך לילדים המוחזקים במתקן. בעקבות הידבקותו של עובד של האו"ם במחלה סירבו אנשי האו"ם לבוא לכלא אחר האירוע (אשכנזי 2008). מאז התפרצות המחלה מסרבים אנשי האו"ם, המורות ואנשי משרד הפנים להתקרב אליו, ומי שנמצא במגע עם המסתננים הם רק הסוהרים.

במתקן סהרונים אמנם מוחזקים כ-1,000 מסתננים, אבל על פי כל ההערכות, מדי יום חוצים את הגבול לישראל עשרות מסתננים ואינם נכלאים. אין לדעת כמה מהם נושאים מחלות. רבים מהשוהים הבלתי חוקיים מועסקים במסעדות, בבתי קפה ובעבודות משק בית, והדבר עלול להאיץ התפשטות חיידקים ולסכן את האוכלוסייה המקומית. במתקן הכליאה עצמו נבדקים רק הכלואים שיש חשד ממשי כי הם לוקים בבריאותם. הרשויות נחלקות בדעה על מי צריכה לחול האחריות למימון הבדיקות. בהתחשב בעובדה שבסופו של דבר משוחררים גם הכלואים וממשיכים לשהות בישראל, נוצר סיכון לבריאות הציבור בישראל.

הממד הדמוגרפי

מדינות מסוימות מתאפיינות במרקם חברתי ייחודי, והגירה מסיבית אליהן עלולה להביא לשינוי אופייה של המדינה. ישראל נוסדה במטרה לשמש בית לעם היהודי, ושמירת הרוב היהודי במדינה חיונית. גם בלעדי נושא ההגירה, קצב הריבוי הטבעי של ערביי ישראל הוא מן הגבוהים בעולם – 3.1% לשנה באוכלוסייה המוסלמית. בקרב האוכלוסייה היהודית קצב הריבוי הטבעי הוא 1.5% לשנה. נתון זה לכשעצמו מצביע על הקושי בשימורו של רוב יהודי במדינה בתחזית הצופה את פני העתיד, וממילא על אופיה היהודי, וכן על היכולת לשמור על הדמוקרטיה בישראל (סופר וביסטרוב 2007) הגירה מסיבית לישראל מגבירה את הבעייתיות הזאת, מה גם שרוב המסתננים מאפריקה הם מוסלמים, וחלקם אזרחי מדינות אויבות לישראל.

אפשר להשוות זאת למצב ביפן, שהיא מדינה הומוגנית מבחינת המרקם החברתי שלה. ואכן, יפן אינה רואה עצמה מחויבת לקלוט מהגרים ופועלת בנחישות להגבלת ההגירה.

טענות מסוג זה מועלות לא פעם ככסות לאינטרסים פוליטיים, אבל בהחלט קיימים מקרים, שהמרקם החברתי הייחודי של מדינה מצדיק פעילות להגבלת הגירה.

בחודש נובמבר 2008 בלבד הגיעו לישראל 605 מסתננים מאפריקה. להערכת צה"ל,

שטף מהגרים זה הולך וגובר וכיום מדובר בכ-7,000 מהגרים בשנה. להערכת רשות ההגירה נמצאים בישראל 279,700 מהגרי עבודה, ומהם כ-20,000 מסתננים שנכנסו דרך הגבול בדרום. לפי נתוני רשות ההגירה, בשנת 2007 נכנסו לישראל 5,230 בני אדם דרך גבול מצרים, ובשנת 2008 – 7,580. ראש רשות ההגירה סבור כי מקור הבעיה בשני גורמים עיקריים, בעובדה שעובדים זרים מובאים לארץ ללא הגבלה ובכך שמגבילים את הוצאתם (שדה, הארץ 2009).

המהגרים השוהים בארץ מעבירים לארץ מוצאם מידע על כך שישראל מגלה יחס טוב למהגרי העבודה. שמועה זו עושה לה כנפיים בקרב השוהים במצרים וסובלים מיחס מנוכר מצד האוכלוסייה המקומית והשלטונות, ומשמשת תמריץ נוסף להגעתם לישראל.

סוגיית ההגירה מעוררת שאלות בדבר גבולותיה של המדינה, הן הפיזיים הן הדמוגרפיים, התרבותיים והמוסריים, ונוגעת בשאלה של עצם זכותה של המדינה לפקח על הנכנסים והיוצאים בשעריה ולדאוג לאינטרסים של אזרחיה.

סיכום והמלצות

הנתונים שהובאו בעבודה זו וניתוחם מביאים לכלל מסקנה כי מבקשי המקלט המסתננים לישראל ממדינות אפריקה אינם פליטים. רובם המכריע של המסתננים מגיעים לישראל בגפם בהשאירם את בני משפחותיהם במדינות המוצא. עובדה זו מתיישבת עם הגירה לצורכי עבודה, האופיינית לתהליך הגלובליזציה, ואינה מעידה על מנוסה לשם הצלת חיים.

ואמנם, הנתונים העובדתיים שמוצגים בעבודה מלמדים כי ישראל הפכה יעד להגירה ממדינות אפריקה. הגירה זו התחילה בשנת 1993 מתוך שיקולים כלכליים ולחצים של גורמים אינטרסנטיים בענפי הבנייה והחקלאות להשגת כוח אדם זול שיחליף את הפועלים הפלסטינים, אשר כניסתם לארץ נאסרה מטעמי ביטחון. אימוץ הגישה הכלכלית הליברלית הגלובלית על ידי המדינה בשנת 1997 הביא לפתיחת הגבולות למעבר הון, סחורות ועובדים. אישורי העסקת עובדים זרים ניתנו על ידי הממשלה בלא שגובשה תוכנית מסודרת, הבוחנת את ההשלכות לטווח הארוך. תהליך הנפקת האישורים נעשה באופן פרטני ולא נערך כל מעקב אחר סיום פרויקטים והוצאת עובדים שסיימו את העבודה שלשמה הובאו ולא אחר "גיוסם" לפרויקטים נוספים.

הדבר הביא לעלייה בלתי מבוקרת במספר ההיתרים וגם במספר העובדים שנותרו בארץ בלא היתר כחוק. ברבות הימים הפך התהליך מתופעה זניחה לתהליך ממוסד ועתיר השלכות (קמפ 2002).

מעורבותה של ישראל בניסוח אמנת הפליטים וחתימתה עליה נבעה בבסיסה מאמירה מוסרית, שיסודה בהיסטוריה של העם היהודי, הרואה בתופעת הפליטות תולדה של רדיפה על רקע דתי או גזעי. על רקע זה יש להסביר את נטייתה של ישראל לראות בבאים מאפריקה לגבול מצרים פליטים הנמלטים מאזורי קרבות, שיש חובה מוסרית לקלוט אותם ולטפל בהם (שחר, הארץ 2007).

הנתונים שהובאו במאמר זה מלמדים כי כיום רוב היוצאים ממדינות אפריקה עושים זאת בשל פגיעת איתני טבע, וכלכלות רעועות, כלומר, קושי במדינת המוצא מניע את תושביה לחפש את עתידם במקום נוח יותר. הגדרת הפליטות אינה חלה על הגירה ממניעים כאלה.

הימנעות מקביעת מדיניות וביזור הטיפול בין גורמים שונים מונעים מישראל את היכולת להתמודד עם התופעה. לחלל שנוצר נכנסו ארגוני זכויות אדם מקומיים ובין-לאומיים, שלנגד עיניהם עומדות זכויות האדם ולא דווקא את טובת המדינה. ארגונים אלה נרתמו לסייע לשוהים הבלתי חוקיים במציאת פתרונות מגורים ותעסוקה בתוך ישראל. הבעיה הישראלית דומה בהיקפה ובמאפייניה לבעיה במדינות מפותחות אחרות. הגבול הפרוץ בין ישראל לבין מצרים והתייחסותה האמביוולנטית של המדינה לתופעה תורמים להתפתחותה.

נראה שתחת כסותו של החוק הבין-לאומי ובמסווה של בקשה להכרה כבמבקשי המקלט כפליטים נעשה ניסיון להלבין תופעת הגירה לצורכי עבודה ופרנסה, שיש בה משום סיכון לפגיעה בישראל. סיכון זה בא לידי ביטוי בכמה מישורים: הראשון והעיקרי הוא המישור הביטחוני. נתיבי כניסת המהגרים ידועים גם לארגוני הטרור. הניסיון העולמי הוכיח כי קיים קשר בין הגירה למעורבות בטרור. באשר לישראל, העובדה שהמהגרים מאפריקה מוסלמים ושחלקם נעים במסעם עד לישראל במדינות עוינות (מפה 2) מעצימה את הבעיה. מישור נוסף הוא המישור החברתי. במקומות ריכוזם של המהגרים ניכרת עלייה בולטת ברמת הפשיעה והאלימות, הבאה לידי ביטוי בחיכוכים בין קבוצות המגרים השונות וחוסר יכולת אכיפה אפקטיבית של רשויות החוק. עוד מישור הוא הרפואי. מחלות שפסו מן העולם המודרני בזכות

מערכות הבריאות המודרניות, אך שכיחות במדינות המוצא של המהגרים, יוצרות סכנת הידבקות בהן לאוכלוסיית המדינה. ולבסוף המישור הדמוגרפי. הצורך לשמר את הרוב היהודי בישראל הוא צורך מהותי. המדינה נתונה ממילא בבעיה דמוגרפית, שעלולה להיות לה השלכה על שמירת אופיה כמדינה יהודית ודמוקרטית.

מבחינת אופן התמודדות המדינה עם ההגירה, הנושא המדאיג ביותר הוא היעדר נתונים מספריים מדויקים לגבי היקפה של התופעה. אלפי מהגרי עבודה שכניסתם לארץ לא תועדה בידי גורם רשמי כלשהו (צה"ל או משטרת ישראל) נמצאים ברחבי המדינה והרשויות אינן יודעות על קיומם (טרדמן 2009). לעניין זה מומלץ להקים מאגר מידע ארצי כללי, אשר יאחד את כלל המידע המצוי בידי הרשויות למיניהן לעניין המהגרים. ריכוז המידע יסייע לקבלת תמונת מצב כוללת. המלצה נוספת היא להכיר את הצעדים שנקטו מדינות אירופה הניצבות מול אותה הבעיה, והם:

מניעת כניסה – בדרך של הקמת מחסום פיזי והטלת מגבלות חוקיות על מתן היתרי עבודה, בצירוף חקיקה הקובעת עונשי מאסר אוטומטיים בגין הגירה בלתי חוקית.

צמצום אטרקטיביות ההגירה – על ידי הקשחת תנאי השהייה, הכבדת הגישה למערכות הרווחה והכבדת התנאים לקבלת מעמד של קבע.

סיוע לפתרון הבעיות המובילות להגירה במדינות המוצא – למשל, מתן סיוע כלכלי המיועד לפיתוח.

חלק מן הפתרונות ישימים גם לישראל.

לשם מניעת כניסה של מבקשי מקלט מומלץ להפסיק ככל האפשר מתן היתרים לעובדים זרים. כן מומלץ להקים מאגר נתונים לגבי העובדים המצויים כיום בישראל, תוך התחייבות של המדינה שהמאגר ישמש להעסקת עובדים זרים בישראל. אם יוכרז כי כל הפונים עד מועד מסוים יוכנסו למאגר ולא יגורשו, יסייע הדבר לא רק ליצירת המאגר אלא לשליטה מסוימת בעובדים הזרים הנמצאים בישראל, מבלי להעצים את הבעיה במתן היתרים חדשים.

ואמנם, גנות הודיע על כוונה להקים מאגר ממוחשב של עובדי סיעוד מקרב העובדים הזרים ועל "מבצע הלבנה" של עובדים בלתי חוקיים, שבמסגרתו עובדים שנכנסו לארץ כחוק אך איבדו את משרתם ובשל כך פקעה אשרת השהייה שלהם יוכלו להירשם למאגר,

ובאם יעמדו בתנאים יקבלו אשרה מחודשת (פורטל השירותים הממשלתיים 2009).

אפשרות נוספת למניעת כניסה היא הקמת גדר או מכשול פיזי אחר. את עלות הקמת הגדר ניתן להצדיק הן באפשרות לפתרון ארוך-טווח של בעיית ההגירה לישראל הן בחשיבות הביטחונית שיש לכך.

לעניין מבקשי ההכרה כפליטים ניתן לקבוע כי את הבקשה למקלט יש להגיש עוד טרם הכניסה לישראל, וכי בקשות מקלט שיוגשו על ידי מי שאינם פליטים על פי ההגדרה יסורבו. כמו כן, ראוי לקבוע כי מבקש מקלט שלא ימסור את כל הפרטים הדרושים, לרבות מדינת מוצא, לא תטופל בקשתו. בצעדים אלה יהיה כדי להעביר מסר כי אין לצפות לקבל מקלט בישראל בעקבות הסתננות אליה.

לצד כל אלה יש מקום לבצע הרחקה יעילה מן המדינה של כל מי שנקבע כי אינו זכאי למעמד חוקי ויש להמשיך ולייעל את המנגנונים האמונים על הטיפול בבקשות למקלט מדיני. נדרשת התמודדות ממשלתית עם הגורמים המעודדים הגירה בלתי חוקית ואת התמשכותה ובעיקר נדרש פיקוח קפדני על הכניסה למדינה ועל הגורמים התורמים להתמשכות התופעה, שהם ארגוני המבריחים וארגוני המעסיקים (בדרך כלל לענפי החקלאות והבנייה).

מומלץ לפעול לחקיקה הקובעת ענישה נגד מעסיקים ולאכיפתה האפקטיבית, וכן לריכוז סמכויות בידי גוף שלטוני נחוש אחד, אשר עליו תוטל האחריות ולו יימסרו כלל הסמכויות הנוגעות בדבר. יש לנסות וליצור הרתעה באמצעות ענישה מכבידה כלפי מעסיקים ומבריחים, ובכך להפוך את ההעסקה לבלתי רווחית ובלתי משתלמת.

פליטים ומהגרי עבודה אשר יוחלט להתיר את שהייתם בישראל, מומלץ להכשירם בהכשרה חקלאית מקצועית. ממיומנותם המקצועית יהיה אפשר להפיק תועלת בעת שהותם בישראל, ועם שובם לארצותיהם הם יוכלו לסייע בפיתוח חקלאות מתקדמת ולפיתוח הכלכלה במדינות מוצאם. בכך תוכל ישראל לתרום בעלות לא גבוהה את חלקה בפתרון הבעיות המביאות להגירה במדינות המוצא.

אם ישראל לא תפעל להגדרת האיום ותגדיר לעצמה את דרך ההתמודדות המערכתית המיטבית, אנו צפויים לגל ההסתננות עצום מתוך שטח מצרים. כיום נמצאים במצרים כשלושה מיליון אזרחי אפריקה הממתינים להזדמנות לשפר את מצבם, וישראל היא התגשמות חלומם.

מקורות

- אבידוב, ר' 2008. סכנה חמורה ומיידית. אתר מנהלת ההגירה www.immigration.gov.il אוחזר ב-4.9.2008.
- אשכנזי, א' 2008. פליטים הדביקו סוהרים בשחפת. <http://www.nrg.co.il/online>. אוחזר ב-6.3.2008.
- בג"צ 4370/01. 2003. לפקה נ' משרד הפנים. תק-על 03 (2) 1713.
- בן-דור, ע' 2008. פליטים ומבקשי מקלט – אורחים לא רצויים בישראל". <http://www.law.tau.ac.il/Heb/?CategoryID=499&ArticleID=723>
- בן-סימון, ד' 2008. למוסלמים בצרפת אין שום ייצוג בפרלמנט – אך הם הרוב בבתי הכלא. הארץ, 30.4.2008.
- דוח מבקר המדינה 2007. דוח שנתי 58. ירושלים.
- הנטינגטון, ס' 2003. התנגשות הציביליזציות. ירושלים: מכון שלם.
- הראל, ש' 2007. נציבות האו"ם לפליטים בישראל. ירושלים: מרכז המידע והמחקר של הכנסת, 13.3.2007.
- וידאל, ג' 2006. העולם מתחמם וחצי מליארד החיים במדבר עלולים להפוך לפליטים. הארץ, 6.6.06, מתורגם מהגרדיאן לונדון.
- ולמר, ת' 2008. חקירת פליט חשפה תעשיית הברחות. www.nrg.co.il
- טרדמן, מ' 2009. סוגיית ה"פליטים" מדארפור ומאריתריאה – מבט ייחודי מכיסא המתשאל. פליטים או מהגרי עבודה ממדינות אפריקה, 66-48, המכללה לביטחון לאומי וקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה.
- לבנטל, א' 2002. גישת מערכת הבריאות לטיפול במהגרי עבודה בישראל. הרשות לתכנון כוח אדם, משרד העבודה והרווחה, בתוך www.moit.gov.il/cms_tamat
- מרכז המחקר והמידע. 2007. כנסת ישראל.
- סופר, א' ו' ביסטרוב. 2007. ישראל 2007-2020 על דמוגרפיה וצפיפות. חיפה: קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה.
- סיטבון, ע' 2006. מקומם של בתי המשפט בישראל ובצרפת בעיצובה של המדיניות כלפי מהגרי עבודה. משפט וממשל, י"1.

- פאולו, מ' 2004. לוינסטון ובנגמין חולמים על עזיבה. הארץ, 2.1.04.
- פוקס, ד' 2008. ממשלת ספרד מציעה למהגרים המובטלים: קחו כסף ושובו למולדתכם. הארץ 23.7.2008. מתוך העיתון Gardian הלונדוני על פי El Pais ממדריד. הכתב Dale Fuchs.
- פז, ש' וא' קידר. 2007. שינויי אקלים, אוניברסיטת חיפה: קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה.
- פיפס, ד' 2009. החממה האירופית לטרור. מעריב, 25.4.2009.
- צבר, ג' 2008. לא באנו להישאר, מהגרי עבודה מאפריקה לישראל ובחזרה. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- קופל, א' 2008. הישרדות המודל הסודני. http://law.huji.ac.il/upload/gilayon10_sudan.pdf.
- קמפ, א' 2002. ליו לא גרה כאן יותר: על גלובליזציה והגירת עבודה בישראל. נגה, 41.
- קמפ, א' ור' רייכמן. 2008. עובדים וזרים, הכלכלה הפוליטית של הגירת העבודה בישראל. תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.
- קמר, צ"ב. 2006. גם אירופה בונה חומת הפרדה. אתגר מגזין פוליטי תרבותי, פב.
- קדרון, ג' 2008. האיחוד האירופי מקשה על הפליטים. וואלה חדשות, 18.6.2008.
- רופאים לזכויות אדם. 2008. דוח המרפאה של רופאים לזכויות אדם.
- שדה, ש' 2009. אירופה מחמירה את חוקי ההגירה ותנאי קבלת האזרחות. הארץ, 3.6.2009.
- שחר, א' 2007. מי פליט? איזה פליט?! הארץ, 29.6.2007.
- Bartram, D. 1998. Foreign Workers In Israel: History and Theory. *International Migration Review*, 32, 303-325.
- Fellman, J., A. Getis, and Y. Getis. 1985. *Human Geography' Landscapes of Human Activities*. London: Wm.c. Brown publishers.
- Ravenstein, E. G. 1985. The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 48, 167-227.
- Ravenstein, E. G. 1989. The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52, 241-301.
- Rubenstein, J. M. 1996. *An Introduction to Human Geography, The Cultural landscape*.

Oxford Ohio, Miami university.

Soffer, A. 2008. The Connection between Demography and National Security – The cost of the E.U. *National Security and the future*, 9(1-2) 7-22.

Suhrke, A. 1996. Environmental change' Migration and Conflict: A lethal feedback Dynamic?. In c.a. Crocker et.al. (Eds.). *Managing global chaos*, 113-128, Washington: Institute of peace press.

UNHCR Statistical Yearbook, 2007. 2008.

אתרי אינטרנט

אתר נציבות האו"ם לפליטים <http://www.unhr.org/news/news>

אתר אוניברסיטת באר שבע http://law.huji.ac.il/upload/gilayon10_sudan.pdf

אתר הפורום לזכויות הפליטים <http://www.acri.org.il/camp/refugees.html>

פורטל השירותים והמידע הממשלתי. 2009

ראיונות

יעקב גנות (2008), ראש רשות האוכלוסין, ההגירה ומעברי הגבול, 26.11.2008 (בכתובים בידי המחברת).

אמיר אביבי (2009), סקירת מח"ט, מח"ט שגיא, אוגמ"ר 80.

סוגיית ה"פליטים" מדארפור ומאריתריאה – מבט ייחודי מכיסא המתשאל

ד"ר משה טרדמן

הקדמה

בעשור האחרון, בשל מלחמות עקובות מדם שהתחוללו ועדיין מתחוללות ביבשת אפריקה וגם בעקבות שינויי אקלים קיצוניים בשוליה, מגיעים בהמוניהם אל תחומי ישראל אפריקנים רבים מהרפובליקה הדמוקרטית של קונגו, מחוף השנהב, מליבריה, מסיירה לאון, מאריתריאה, מאתיופיה, מסודאן ואפילו מסומליה, מי באופן חוקי ומי כמסתננים דרך הגבול עם מצרים. על פי הערכות משרד הפנים נמצאים כיום בתחומי ישראל יותר מ-20 אלף אפריקנים, אשר הגיעו אליה מסודאן, מאריתריאה ומאתיופיה בלבד, ויש אומדים את מספרם ב-50 אלף.

אל נוכח גלי "צונאמי" אלה לא השכילה ממשלת ישראל לגבש מדיניות עקבית ומסודרת, המסתננים סובבים בחופשיות ברחבי המדינה, ולעתים אף נוצר חיכוך שלילי ביניהם לבין האוכלוסייה המקומית. יתרה מזו, רובם אף אינם עונים להגדרה של פליט על פי אמנת האו"ם ולמעשה הגיעו לישראל כמהגרי עבודה.

הממשלה מתלבטת בנוגע לדרכי התנהלותה בסוגיה עדינה זו. עיתונאים רבים מסקרים את הנושא וכותבים עליו מזווית אנושית והומנית. הם מתארים בפני ציבור הקוראים את סבלם של האפריקנים שזה מקרוב באו ודוחפים אותם ללחוץ על הממשלה לסייע לאותם אנשים. אליהם מצטרפים פעילי זכויות אדם, המנתחים את מה שהם מכנים "פליטי דארפור" מנקודת מבט מוסרית (בן דור 2008; ברשקובסקי 2007; דץ 2008; זיו 2008; חי 2008; כרמי 2007; רוזן 2008). בפנייתם אל הציבור הם מרבים להזכיר את השואה ואת הפליטים היהודים באותה עת שמדינות רבות נעלו את שעריהן בפניהם ובכך מנעו מהם כל אפשרות להינצל מגיא ההריגה. כל אלה לוחצים על הממשלה לנקוט מדיניות פייסנית ומתירנית כלפי האפריקנים ולהעניק להם זכויות מלאות, לרבות ביטוח לאומי ורישיון עבודה, כל עוד הם שוהים כאן. ואולם, אל נוכח הזרם הבלתי פוסק של המסתננים תיאלץ ישראל, במוקדם או במאוחר, לנקוט מדיניות מגבילה כלפי מי שמכונים פליטים, המתחרים עם קבוצות השוליים בישראל על אותם

מקומות עבודה, ולמעשה מועדפים על ידי המעסיקים בשל היותם כוח עבודה זול.

עד כה לא נכתב דבר מזווית הראייה של מי שניצב בחזית הטיפול הממשלתי באותם מסתננים – המתשאלים מטעם האגף לזרים במשרד הפנים. יחידה חדשה זו, הנקראת יחידת המסתננים, הוקמה במרס 2008 בעקבות גל המסתננים הגדול שנכנסו מדי לילה אל תחומי ישראל ועקב אי יכולתו של כוח האדם המצומצם בנציבות האו"ם לפליטים לטפל במספרים ההולכים וגדלים של אותם אנשים. בהקשר זה יצוין, כי בניגוד למתרחש במדינות רבות אחרות שבהן רשות ההגירה היא האחראית לטיפול במסתננים או במבקשי מקלט, בישראל נתנה הממשלה סמכות זו לנציבות האו"ם לפליטים. תפקיד המתשאלים הוא לקיים ריאיון ראשוני כדי לברר פרטים אישיים של המסתנן (לאום, דת, אזרחות, מצב משפחתי, תאריך לידה, ארץ לידה), לבדוק כיצד הגיע לישראל, אם השאיר קרובי משפחה מאחוריו ואם זכה למעמד של פליט או היה במגע עם נציבות האו"ם לפליטים במדינות אחרות טרם הגיעו לישראל. בסיום הריאיון מקבל מבקש המקלט אשרת שהייה זמנית, אלא אם כן נמצא בריאיון כי הוא מתחזה והגיע ממדינה אחרת מזו שעליה הצהיר. במקרה כזה הוא לא יקבל אשרת שהייה ויגורש מישראל על ידי משטרת ההגירה.

אני עבדתי כחודשיים כמתשאל מסתננים במשרד הפנים וראיינתי מאות מסתננים מסודאן ומאיריתריאה. במאמר זה השתמשתי בניסיון הבלתי אמצעי שרכשתי בעבודתי על מנת לספר את סיפורם של המסתננים ומבקשי המקלט האפריקנים בישראל מנקודת מבטם-הם, כפי שהיא משתקפת מתשאלם הראשוני, ואמליץ על מספר דרכי פעולה שהממשלה יכולה לנקוט כדי להתמודד עם התופעה.

מיהו פליט?

בעקבות מלחמת העולם השנייה נחתמה באו"ם בשנת 1951 האמנה הבין-לאומית בדבר מעמדם של הפליטים. אמנה זו נוסחה ביוזמתה של ישראל בעקבות סירובן של מדינות רבות בעולם לקבל אליהן את הפליטים היהודים שביקשו להימלט מגיא ההריגה לפני מלחמת העולם השנייה ובשנות השואה. הסעיף הראשון של האמנה קובע כי פליט הוא "אדם הנמצא מחוץ לארץ אזרחותו/ה או מושבו/ה הטבעי; בעל פחד מבוסס מפני רדיפה בשל גזעו/ה, דתו/ה, אזרחותו/ה, חברותו/ה בקבוצה חברתית מסוימת או בהשקפה פוליטית מסוימת; ושאיננו יכול או איננו רוצה להסתייע בהגנתה של אותה

ארץ או לשוב אליה בשל פחד מרדיפות".¹

מהגדרה זו ניתן לראות גם מי אינו מוגדר כפליט. אדם שנותר חסר בית ונאלץ לעקור מארצו עקב אסונות טבע, כגון רעידות אדמה, שיטפונות, סופות טרופיות וכו' או אדם שהיגר מארצו משיקולים אחרים, כגון משיקולים כלכליים, או אדם שנאלץ לעקור מביתו אך נשאר בתחומי מדינתו אינו מוגדר כפליט על פי האמנה.

עד שבקשת האדם למקלט מתקבלת במדינה שאליה הוא נמלט, ההתייחסות אליו היא כאל מבקש מקלט. רק אחרי הכרת המדינה בצורכי ההגנה של מבקש המקלט הוא או היא זוכים במעמד רשמי של פליט. בדרך כלל, סוכנויות הממשל של המדינה המארחת הן הקובעות אם אדם מסוים הוא פליט או לא. מדינה בעלת מדיניות הגירה נוקשה ומגבילה יכולה שלא להכיר כלל במעמד הפליט של מבקשי המקלט וכפועל יוצא לנהוג בהם כבשוהים בלתי חוקיים, ולעומת זאת, בקשות מצד מי שאינם פליטים במדינה בעלת אכיפה רשלנית עלולות להוביל לסיווגם הלא נכון כפליטים ולמניעת ההגנה מהפליטים האמיתיים. על פי רוב, אם המדינה המארחת אינה מכירה במבקשי המקלט כפליטים, היא מגרשת אותם משטחה אל המקומות שמהם הגיעו, לעתים אחרי תקופת מאסר או מעצר כלשהי.

אדם יכול לבקש מקלט במדינה מסוימת אחרי שהסתנן אל שטחה בצורה בלתי חוקית. יש מדינות סובלניות שמקבלות את הבקשות הללו למקלט. אחרות יסרבו לשקול בקשות מקלט ממסתננים ואף עלולות לאסור או לעצור אותם.

הפליטים ומבקשי המקלט האפריקנים בישראל – רקע ונתונים

הפליטים האפריקנים החלו להגיע לישראל באמצע שנות התשעים בעקבות המלחמה העקובה מדם שהתחוללה ועדיין נמשכת ברפובליקה הדמוקרטית של קונגו (זאיר לשעבר), אשר במהלכה כבר נהרגו חמישה מיליון בני אדם לפחות. כמו כן הגיעו פליטים בעקבות מלחמות האזרחים בחוף השנהב, בסיירה לאון ובליבריה. בתחילה הגיעו מעטים, אולם בעקבות פיזור אלים של הפגנה של מבקשי מקלט סודאנים בקהיר בדצמבר 2005, שבמהלכו נהרגו עשרות ונעצרו מאות מבין מבקשי המקלט, גדל מראשית 2006 מספר מבקשי המקלט הסודאנים.

1 את הנוסח המלא של האמנה ניתן למצוא באתר נציבות האו"ם לפליטים: <http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3b66c2aa10.pdf>

בהקשר זה ראוי לציין, כי מדינות אירופה סירבו לקבל את הפליטים הללו, מה שאילץ אותם לחפש חלופות. לירדן, לסוריה ולסעודיה הם לא ניסו להגיע, כי לא רצו להמיר עוני בעוני ודיקטטורה בדיקטטורה. נותרה בעבורם ישראל, מדינה דמוקרטית, נגישה ועשירה הקרובה לאפריקה (להרחבת הרקע לסגירת אירופה בפני פליטים ראה: Soffer 2008).

על פי נתונים מעודכנים שפרסם הפורום לזכויות פליטים ב-4 ביוני 2008, שהו בישראל נכון לחודש מאי 2008 כ-9,000 מבקשי מקלט ופליטים. מביניהם, כ-3,000 בעלי אזרחות סודאנית וכ-3,000 בעלי אזרחות אריתריאית. נציבות האו"ם לפליטים אוסרת על ישראל לגרש את מבקשי המקלט הסודאנים והאריתריאים לארצותיהם בשל חשש לחייהם, לא כל שכן למצרים, שאינה יכולה לערוב לחייהם. מבין בעלי האזרחות הסודאנית, כ-900 ממבקשי המקלט בישראל מוצאם מדארפור, כ-2,000 מדרום סודאן ומעטים מאזורים אחרים בסודאן. כ-3,000 ממבקשי המקלט בישראל נמלטו מאריתריאה, שבדוח פנימי של משרד המשפטים (7.10.07) מתוארת כאזור של סחר בבני אדם. הפורום לזכויות פליטים מתאר אותה כמדינה שבה "הפרות זכויות האדם והרדיפות הפוליטיות במדינה נרחבות וכוללות החזקת אסירים מצפוניים ללא אישום או משפט, רדיפות על רקע דתי, העלמה בפועל של אזרחים, שליטה מוחלטת על אמצעי התקשורת, גיוס כפוי של אזרחים לצבא ועוד" (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008).

יותר מ-1,000 מבקשי מקלט הם בעלי אזרחות של הרפובליקה הדמוקרטית של קונגו וחוף השנהב. מדינות אלה הוגדרו על ידי ישראל כ"מדינות משבר" ואזרחיהן זכו להגנה קבוצתית זמנית. מאחר שהרפובליקה הדמוקרטית של קונגו עדיין שרויה במלחמת אזרחים, ההגנה הזמנית על מבקשי המקלט ממדינה זו נותרה בתוקף. לעומת זאת, אזרחי חוף השנהב אינם נהנים עוד מההגנה הזמנית, שכן לאחרונה הוכרזה המדינה על ידי האו"ם כמדינה בטוחה לשיבת אזרחיה בעקבות סיום מלחמת האזרחים, ויהיה עליהם לשוב לארצם (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008).

מהדוח של הפורום לזכויות פליטים עולה, כי כ-1,500 ממבקשי מקלט עצורים בבתי סוהר. 1,000 מהם מוחזקים באוהלים בכלא סהרונים (קציעות) שבנגב ו-500 במתקני כליאה שונים של שירות בתי הסוהר ושל משטרת ישראל. כ-7,000 מבקשי מקלט ופליטים מוכרים מתרכזים בערים תל אביב ואילת, והיתר פזורים ברחבי הארץ (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008).

הערכות צה"ל והמשטרה מפברואר 2008 מאששות נתונים אלו ומצביעות על כניסת כ-10,000 מסתננים אפריקנים לתחומי ישראל משנת 2003. 600 מבקשי מקלט מדארפור קיבלו מעמד של פליט. 2,000 מבקשי מקלט מאריתריאה ומאתיופיה, בעקבות המלחמה בין שתי המדינות, קיבלו מעמד של תושב זמני על בסיס הומניטרי. הממשלה מסרבת להכיר בהם כפליטים כדי שלא לעורר את זעמן של אריתריאה ואתיופיה, שישראל מקיימת יחסים דיפלומטיים מלאים אתן. כל יתר מבקשי המקלט שוהים בישראל באופן בלתי חוקי (Goldstein 2008).

יצוין כי ההערכות המספריות הן חלקיות, מאחר שהן אינן כוללות מסתננים שאינם רשומים במשרד הפנים, במשטרה או בצה"ל ואף לא בנציבות האו"ם לפליטים. כניסתם לישראל לא תועדה בידי גורם רשמי כלשהו וממילא מספרם אינו ידוע.

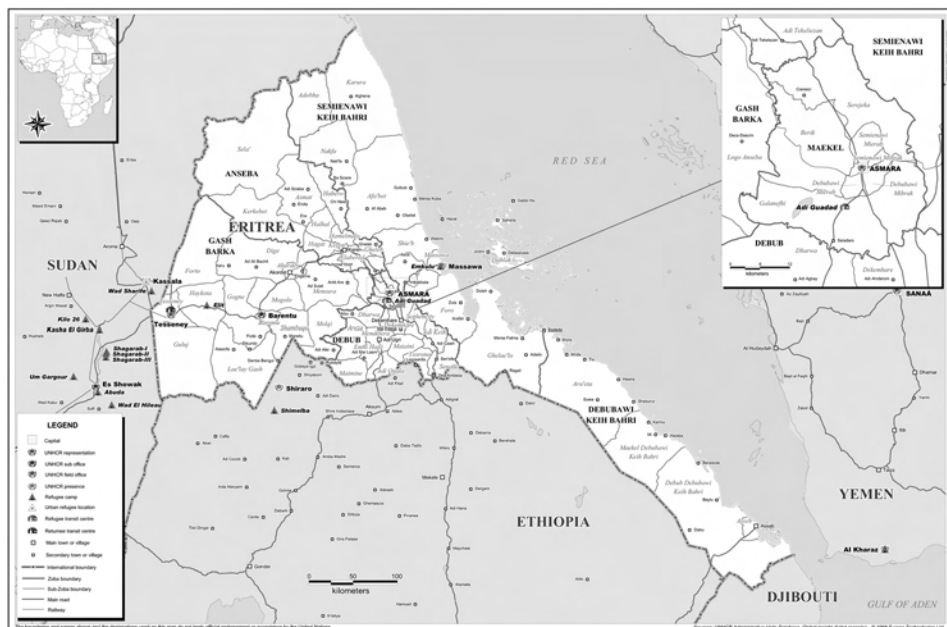
מאפריקה לישראל – מניעיהם של מבקשי המקלט ודרכי ההגעה

אריתריאה וסודאן הן המדינות שמהן מגיעים חלק הארי של מבקשי המקלט לארץ. חלוקה זו נשמרה גם בעת עריכת הראיונות הראשוניים במשרד הפנים. מבקשי המקלט האריתריאים ומבקשי המקלט הסודאנים לא זומנו לאותו יום, מתוך מחשבה שהם שונים אלה מאלה מבחינת המניעים ודרכי ההגעה ואין טעם לראיינם יחד. אדון אפוא בשתי הקבוצות בנפרד.

מבקשי המקלט האריתריאים

מהראיונות שערכתי עם מבקשי המקלט האריתריאים עולה כי מוצאם של רבים מהם מדרום אריתריאה, מהעיירה סנאפה וסביבותיה, ממחוז גאש בארקה הממוקם במערב המדינה ומאזור הבירה אסמרה. רבים אחרים נולדו בשטח אריתריאה לפני שזכתה בעצמאותה בשנת 1993, עברו ממנה לאתיופיה או לסודאן השכנות ומיד אחרי קבלת העצמאות שבו אליה, בעיקר מאתיופיה, שם היו נתונים לרדיפות מצד האתיופים והמשטר על שום היותם אריתריאים. מיעוטם הגיעו מאזורים אחרים במדינה (מפה 1).

באריתריאה חיות 11 קבוצות אתניות. רובם המכריע של מבקשי המקלט נמנים עם הקבוצה האתנית הגדולה ביותר במדינה, הטיגריניה, שהיא כמחצית מכלל האוכלוסייה. אחרים נמנים עם קבוצות אתניות דוגמת הטיגרה, אפאר, בילן ורשאידה. כל מבקשי המקלט האריתריאים הם נוצרים אורתודוקסים.

מפה 1 : מפת אריתריאה, מקור: <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/4540c1ed4.pdf>

בקרב מבקשי המקלט שהתייצבו לראיונות היו משפחות וגם יחידים. חלק מהמשפחות כללו בעל, אישה וילדים, וחלקן רק בעל ואישה ללא ילדים, או שהילדים שנשארו במקום אחר. רובם הגדול של מבקשי המקלט הגיעו בגפם. יש ביניהם מבוגרים וצעירים ואפילו קטינים. מביניהם, ניתן היה למצוא גם בעלי השכלה אקדמית ובעלי הכשרה חקלאית שרכשו באריתריאה.

המניעים להגעתם לישראל מגוונים. יש בהם כאלה שהיו נתונים לרדיפה פוליטית מאחר שנמנו עם מפלגות האופוזיציה. באריתריאה המשטר הוא חד-מפלגתי וחל איסור על התאגדות פוליטית שאינה מטעם המפלגה או המעבירה ביקורת על מפלגת השלטון, מה שהופך כל אופוזיציה לבלתי חוקית. עונשו של מי שמותח ביקורת על המשטר בפומבי הוא מאסר ללא משפט. בסיסה של האופוזיציה נמצא בסודאן השכנה. מספר מבקשי מקלט הראו לי כרטיסי חבר שלהם ב"ברית הדמוקרטית האריתריאית", ארגון הגג הגדול ביותר של מפלגות האופוזיציה. מבקשי מקלט רבים, בעיקר מהמחוז הדרומי של אריתריאה, נמלטו מהמדינה בשל מלחמת הגבול שפרצה בשנת 1998 בין אריתריאה לאתיופיה, בה נהרגו אלפי חיילים משני הצדדים. מלחמה זו הסתיימה בשנת 2000. שלישית, רבים מהצעירים טענו באוזני כי ברחו מאריתריאה

מחשש שמא יגויסו בכפייה לצבא והיו שסיפרו שערקו מהצבא וברחו מאריתריאה בגלל תנאי השירות הקשים מנשוא.

לבסוף, הסיבה העיקרית המביאה את מבקשי המקלט מאריתריאה לישראל כיום היא שיחות הטלפון ממבקשי מקלט אריתריאים שהגיעו לישראל קודם לכן והספיקו למצוא עבודה, הקוראים לחבריהם או לקרובי משפחתם לעשות את המסע הארוך לישראל, בה לדבריהם מובטח להם למצוא עבודה שתאפשר להם איכות חיים גבוהה יותר מזו שיש להם באריתריאה. כתוצאה מכך, אריתריאים רבים רואים במדינת ישראל את "ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות", בה יוכלו למצוא עבודה טובה, להתבסס ולבנות חיים טובים יותר מאשר אם יבחרו להישאר בארצם.

מהראיונות עולה מסלול המסע המלא שעשו מבקשי המקלט מאריתריאה לארץ. בעבור רוב האריתריאים מהמחוז הדרומי, התחנה הראשונה במסע הייתה מחנה הפליטים שימאליבה, הנמצא בשטחה של אתיופיה בקרבת הגבול עם אריתריאה. מבקשי המקלט שהו שם בין כמה חודשים לכמה שנים וקיבלו מנות מזון ומים. משם הם חצו את הגבול יחד עם עוד פליטים מאריתריאה אל תוך סודאן, ושהו בה, או בקסאלה שבקרבת הגבול האריתריאי והאתיופי, או בח'רטום או במקומות אחרים. בסופו של דבר, כולם הגיעו לפורט סודאן, משם יצאו מבריחי הגבול שהעבירו אותם את הגבול עם מצרים. לאחר שעברו את גבול סודאן-מצרים המשיכו לקהיה, שם שכרו מורה דרך שהביא אותם לישראל. מהראיונות עולה כי מסע כזה נמשך בממוצע כשבועיים, ועלה לכל אחד 1,600-2,000 דולר (מפה 2).

בקרב מבקשי המקלט האריתריאים ניתן למצוא גם בעלי אזרחות אתיופית, המתחזים לאריתריאים. הראיונות נועדו בין השאר לאתר מתחזים כאלה, שלמעשה אינם אלא מהגרי עבודה, אלה שזוהו לא קיבלו אשרת שהייה זמנית בתום הראיון וגורשו מישראל על ידי משטרת ההגירה.

בשורות מבקשי המקלט האריתריאים נמצאו גם יהודים בני הפלאשמורה, שעלייתם ארצה התעכבה על ידי הסוכנות היהודית, ובמקום לחכות לאישור הם בחרו להסתגל אל שטח ישראל באמצעות התחזות לאריתריאים.

לסיכום, רוב מבקשי המקלט האריתריאים אינם זכאים למעמד של פליט. עריקות מהצבא וחיפוש אחר עתיד כלכלי טוב יותר אינם נכללים בהגדרת האו"ם לגבי מיהו פליט.

מפה 2: הדרך מאריתריאה למצרים, מקור: <http://www.map-of-africa.co.uk/images/eritrea-map.gif>

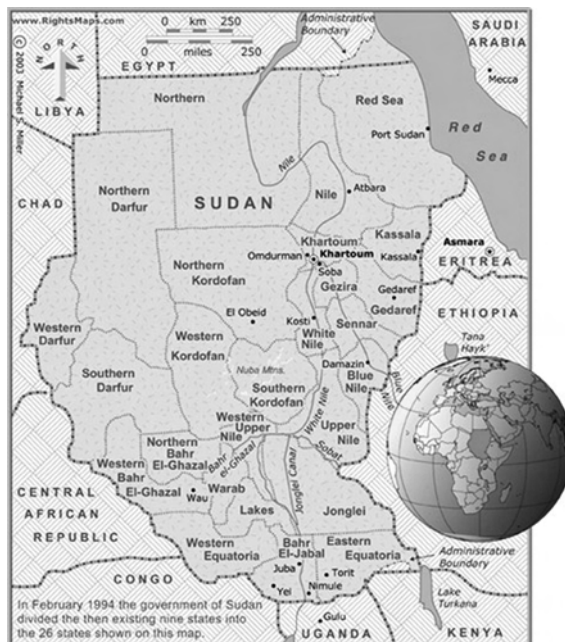
מבקשי המקלט מדארפור

גם בנוגע למהגרים הסודאנים יש להפריד בין מבקשי מקלט שמוצאם ממחוז דארפור, אשר נמלטו בגלל סכסוך הדמים שפרץ שם בשנת 2003 ועדיין נמשך, הזכאים למעמד פליט על פי הגדרת האו"ם, לבין מבקשי מקלט מדארפור או ממקומות אחרים ברחבי סודאן, שיצאו מהמדינה מסיבות כלכליות או אחרות.

במהלך הראיונות טענו מבקשי מקלט סודאנים רבים כי מוצאם מדארפור, אבל התברר שרק מעטים מאוד מביניהם ממש נאלצו להימלט מבתייהם בעקבות הקרבות, כלומר

הפכו לפליטים וזכאים למעמד של פליט. הרוב הגדול אכן נולדו בדארפור, אך מסיבות כלכליות בחרו לעבור לח'רטום, לבנגאזי שבלוב או לקהיר הרבה לפני פרוץ הסכסוך. נמצאו כאלה שהוריהם נולדו בדארפור, אך עברו להתגורר במקום אחר ברחבי סודאן ומעולם לא שבו לדארפור. רבים מהם אמנם סיפרו בראיונות כי חלק ממשפחותיהם נמצאות במחנות עקורים בתוך דארפור או במחנות פליטים בצ'אד, אך ברור שבסבל של המשפחה אין כדי להעניק מעמד של פליט למי שאינם פליטים בעצמם.

פליטי סכסוך הדמים בדארפור הם מוסלמים. יש בהם צעירים, מבוגרים ומשפחות שלמות. חלקם סיפרו כי ברחו לבדם ושארית משפחתם נרצחה בידי המיליציות הערביות או נותרה מאחור במחנות העקורים ברחבי דארפור או במחנות הפליטים בצ'אד וברפובליקה המרכז האפריקנית. בדרך כלל, אותם פליטים ברחו מדארפור לצ'אד, הנמצאת מערבית למחוז דארפור, או אל הרפובליקה המרכז אפריקנית, שם מצאו מקלט במחנות הפליטים. משם נסעו ללוב, עברו לקהיר ואז הגיעו לישראל. המסע ארך שבועיים עד חודש, כי רבים עשו ברגל חלק מהדרך. אותם פליטים נאלצו לשלם כ-1,500 דולר בממוצע להוצאות הדרך.

מפה 3 : סודאן ושכנותיה, מקור: <http://agitpropist.files.wordpress.com/2007/05/sudan.jpg>

יתר מבקשי המקלט הגיעו מכל רחבי סודאן: מח'רטום, מדרום סודאן, מהרי הנובה, מהנילוס הכחול וממזרח המדינה. היו בהם מוסלמים ונוצרים, יחידים ובעלי משפחות. רבים מהם יצאו מסודאן לבנגאזי שבלוב או לקהיר מסיבות כלכליות ושהו שם כמה שנים לפני שהחליטו להגר לישראל. אלה שהגיעו מבנגאזי טסו לקהיר ומשם הגיעו לארץ, מסע שארך ימים ספורים. כל שהיה עליהם לעשות היה לשלם למבריח גבולות ("מורה דרך"). המחיר שנאלצו מבקשי המקלט לשלם למבריחי הגבול נע בין 600 ל-1,000 דולר. אלו שהגיעו מסודאן עצמה טסו מח'רטום לקהיר או עשו אותה הדרך שעשו מבקשי המקלט מאריתריאה, מפורט סודאן למצרים. גם במקרה זה ארך המסע כשבוע, ומבקשי המקלט נאלצו לשלם בעבורו 1,500-2,000 דולר.

בדומה למבקשי המקלט מאריתריאה, רוב מבקשי המקלט הסודאנים ביקשו להגיע לארץ מסיבות כלכליות או מפני שקרובי משפחתם או חבריהם שכבר הגיעו הנה קודם לכן התקשרו אליהם וסיפרו להם עד כמה המצב טוב בארץ יחסית למצב בלוב, בקהיר או בסודאן עצמה. חשוב לציין, כי רבים ממבקשי המקלט מדרום סודאן אכן נאלצו להימלט מבתיהם בשל מלחמת האזרחים העקובה מדם בין הצפון לדרום. אבל זו הסתיימה בשנת 2005, כלומר מאז כבר עברו שלוש שנים. יתר על כן, בראיונות זוהו מוסלמים רבים שעזבו את דרום סודאן מסיבות כלכליות ועברו להתגורר בח'רטום. גם במקרה זה אין אפוא להכליל ולומר כי כל מבקשי המקלט מדרום סודאן נמלטו ישירות עקב מצב הלחימה ששרר בין הצפון לדרום.

מאחר שמבנה הגוף ותווי הפנים של הסודאנים דומים לאלו של אפריקנים מניגריה, גאנה ומדינות נוספות במערב אפריקה, ניסו גם מקצת תושבי מדינות אלה להסתנן לארץ במסווה של סודאנים. רובם לא ידעו לענות על שאלות כלליות הקשורות לסודאן וגורשו כמתחזים.

עם הגיעם לארץ, המסתננים נעצרים עלי ידי צה"ל ומובאים למעצר במחנה קציעות. שם הם שוהים עד שהרשויות נאלצות לשחררם כדי לפנות מקום לפליטים נוספים הממשיכים להגיע. אם אין מקום בבתי הכלא, צה"ל מעביר אותם לבאר שבע ונוטש אותם שם לגורלם. ממחנה קציעות או מבאר שבע הם נוסעים הישר לתל אביב, שם הם נרשמים בנציבות האו"ם לפליטים, המעניקה להם כתב הגנה וזימון לראיון ראשוני במשרד הפנים.

עוד בשהותם בקציעות דואגים מבקשי המקלט הסודאנים והאריתריאים שבני

משפחתם או חבריהם בארץ ידעו על בואם וידאגו להם למקום מגורים עם שחרורם מהכלא. למבקשי המקלט האריתריאים והסודאנים יש מנהיגים, המייצגים אותם בפני הרשויות ואשר דרכם מתבצע הקשר עם נציבות האו"ם לפליטים ועם ארגוני זכויות האדם בישראל. מנהיגים אלה הם על פי רוב משכילים, והם אף הגיעו לראיונות.

בעיות הנגרמות מזרימת מבקשי המקלט המתמדת לישראל והתמודדות הממשלה עמן

לזרם הבלתי פוסק של מבקשי המקלט הנכנסים לשטח ישראל דרך גבול מצרים באין מפריע יש השלכות כבדות משקל על המרקם החברתי העדין של החברה הישראלית וגם על המרקם החברתי של הפליטים עצמם – בתחומי הפשיעה, ביטחון הפרט, בריאות הציבור וצפיפות האוכלוסייה.

במהלך הראיונות אמרו רבים ממבקשי המקלט כי הם מתגוררים עם קרובי משפחה או עם חברים. רובם שוכנים במקלטים, בגנים ציבוריים ובדירות הממוקמים בעיקר באזור התחנה המרכזית החדשה בתל אביב. כל העובר באזור בכל שעות היממה יכול לראות קבוצות של אפריקנים מתגודדים באפס מעשה בגן הציבורי הממוקם בין התחנה המרכזית החדשה לתחנה המרכזית הישנה. אזור זה של תל אביב מכונה "הארלם", כינוי המרמז ששלטון החוק כמעט שאינו מגיע לשם. אזור גדוש עובדים זרים, מבקשי מקלט ופליטים, זונות וסרסורים, מאורות סמים והימורים בלתי חוקיים. מאחר שאזור זה על יושביו נמצא בשולי החברה הישראלית, אך טבעי הוא הדבר שמבקשי המקלט שטרם נמצא להם סידור או פתרון וטרם נקבע מעמדם, ימצאו את דרכם לשם ויאמצו את דרכי המקום.

את העובדים מבין מבקשי המקלט אפשר למצוא בתל אביב רבתי בעבודה שחורה ברוב המסעדות, בעסקים פרטיים כמו מוסכים ובתעסוקה בלתי חוקית אחרת שבה הבעלים ששים להעסיק כוח אדם זול. באילת הם עובדים במלונות. המעסיקים מעדיפים להעסיק מבקשי מקלט מאשר אזרחים, בדרך כלל יהודים יוצאי אתיופיה ובדווים, שגם הם כוח עבודה זול. הדבר עלול לשמש מקור לתסיסה בקרב אוכלוסיות שוליים אלו, המופלות בחברה הישראלית.

התרכזות-יתר זו של מבקשי המקלט באזור מסוים של תל אביב, שבו צפיפות האוכלוסין גבוהה ממילא, עלולה לחולל מאבקים על מקומות מגורים או טריטוריה, בשל המיעוט היחסי של דירות באזור. מהראיונות עולה כי רבים מהפליטים הסודאנים מתגוררים בדירות, אך יש גם מי שגרים במקלטים. רוב האריתריאים, לעומת זאת, מתגוררים במקלטים ורק מעטים בדירות.

חלק ממבקשי המקלט חולים במחלות מידבקות כמו אבעבועות ושחפת. רבים מהם נבדקו בידי רופא בשהותם בבתי הכלא, והחולים שהתגלו מביניהם מטופלים בבתי חולים. אולם יש מבקשי מקלט שלא עברו בדיקה רפואית, והם מסכנים את סביבתם ואת מתשאליו משרד הפנים היוצאים לראיין אותם בבתי הכלא. מבקשי מקלט רבים עובדים במסעדות ובמלונות, ולמותר להסביר מה פירוש הדבר אם אפילו אחד מהם חולה במחלה מידבקה.

אין ספק כי זרימה בלתי פוסקת זו של מבקשי מקלט לישראל עלולה לסכן בעתיד את צביונה היהודי של המדינה. בהקשר זה נשאלות מספר שאלות: מה יהיה בגורלם של ילדי הפליטים שהגיעו לישראל עם משפחותיהם או שנולדו כאן; האם יכיר בהם משרד הפנים כאזרחי ישראל לכל דבר ועניין ויוסיף אותם למצבת אזרחי המדינה? האם יאפשר לילדים הפליטים שלא נולדו בארץ ללמוד במוסדות חינוך ישראליים ובשלב מאוחר יותר אף לקבל אזרחות ישראלית?

אולם, הבעיה המיידית הקשה ביותר היא השוהים הבלתי חוקיים והבלתי מתועדים, אולי אלפים, המסתובבים באופן חופשי ברחבי המדינה ולמעשה הרשויות אינן יודעות על קיומם, על כל המשתמע מכך.

ולבסוף, לסוגיה זו עלולות להיות השלכות על היחסים דיפלומטיים בין ישראל לאריתריאה ולמצרים. כיום יש יחסים דיפלומטיים מלאים בין ישראל ואריתריאה. אולם, זרם מבקשי המקלט הבלתי פוסק ממדינה זו כבר הביא את שגריר אריתריאה בארץ לדרוש מממשלת ישראל להחזירם לארצם והבטיח שלא יאונה להם כל רע. ישראל בחרה שלא לעשות כבקשת אריתריאה, אך ייתכן שאם זרם מבקשי המקלט לארץ לא ייפסק, עלולה סוגיה זו לפגוע במרקם היחסים בין שתי המדינות. גם סוגיית הגבול הפרוץ בין ישראל למצרים ורצונה של ישראל לסגור אותו עלולה לפגוע במרקם היחסים העדין דיו בין שתי המדינות.

מדיניות ממשלת ישראל כלפי מבקשי המקלט

הרשויות בישראל נקטו כמה צעדים לצמצום מספרם של מבקשי המקלט הנכנסים למדינה. הדוח של הפורום לזכויות פליטים שפורסם ב-4.6.08 מתאר בפרוטרוט את מדיניות הממשלה כלפי מבקשי המקלט וכיצד היא נכשלה פעם אחר פעם.

על פי הדוח, הרשויות עצרו את מבקשי המקלט מכוח החוק למניעת הסתננות, על מנת למנוע את האפשרות לשחרורם בתנאים מסוימים. אולם מאוחר יותר, בעקבות עתירה לבג"צ, נאלצו הרשויות לאפשר ביקורת מנהלית פנימית גם לעצורים מכוח החוק למניעת הסתננות. ביקורת פנימית זו הביאה לקראת סוף שנת 2006 לשחרורם לחלופות מעצר של יותר מ-300 מבקשי מקלט מסודאן (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008).

בראשית שנת 2007, מחוסר ברירה, כאשר לא נותרו עוד מקומות כליאה במתקן סהרונים, התחיל צה"ל לשחרר את מבקשי המקלט לרחובות באר שבע או ישר לעבודה במלונות באילת. ביולי 2007 הוגדל מספר מקומות הכליאה במתקן סהרונים ל-1,000, והחלו לכלוא גם נשים וילדים (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008). גם פתרון זה הוכח כבלתי מספק, וכיום יש תוכניות הרחבה.

בחודש יולי 2007 הודיע ראש הממשלה דאז, אהוד אולמרט, על מדיניות משולבת, שלפיה יוענקו באופן חד-פעמי אשרות תושב ארעי למשך שנה ל-498 פליטי דארפור, ואילו כל מבקשי המקלט האחרים שהוגדרו כמסתנני עבודה, יגורשו מהארץ. במסגרת מדיניות זו גורשו באוגוסט 2007 מיד לאחר כניסתם ארצה, בנוהל "החזרה חמה", 48 מבקשי מקלט, רובם בעלי אזרחות סודאנית (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008). על פי אמנסטי אינטרנשיונל, 20 מביניהם גורשו על ידי רשויות האכיפה המצריות בחזרה לסודאן. באוגוסט 2008 גירש צה"ל לפחות 91 מבקשי מקלט אפריקנים בחזרה למצרים. כמו כן, במהלך שנת 2008 ירו שוטרים וחיילים מצרים והרגו 20 מבקשי מקלט אפריקנים שניסו להסתנן אל שטח ישראל (Johnston 2008).

בראשית שנת 2007 התחילו להגיע מבקשי המקלט מאריתריאה. הם הוחזקו חודשים ארוכים במעצר, שכן נציבות האו"ם לפליטים דרשה מישראל שלא להחזירם לארץ מוצאם מחשש שעם שובם אליה יהיו בסכנת עינויים ורדיפה. כעבור כמה חודשים, באין פתרון מסתמן לעין ומתוך מצוקת מקום בבתי הכלא, החליטה הממשלה בספטמבר

2007 לשחרר את מבקשי המקלט הללו לחלופות מעצר במושבים חקלאיים. זמן קצר לאחר שחרורם הגיעו תלונות על תנאי העסקה נצלניים ותנאי מגורים מחפירים. עקב ביקורת ציבורית על מדיניות הממשלה בנוגע לאותם מבקשי מקלט ופניות חוזרות ונשנות אל הרשויות החליט משרד הפנים להפסיק את השחרור לחלופות המעצר ולהעניק רישיונות עבודה לכ-2,000 מבקשי מקלט מאריתריאה. במקביל, נקבע כי כל מבקש מקלט מאריתריאה וסודאן שיגיע אחרי 25.12.07 לא יקבל רישיון עבודה ויוחזק במעצר (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008).

גם פתרון זה לא החזיק מעמד זמן רב. בפברואר 2008 החל מבצע מעצר וגירוש, במטרה לגרש 2,100 ממבקשי המקלט מאפריקה עד סוף מרס, אך ללא הועיל. ב-25.3.08 הוחלט להעניק אשרות עבודה בתנאים מגבילים ל-600 מבקשי מקלט שהגיעו מאריתריאה בשנת 2008. לאחר מכן, ב-19.5.08, עבר בקריאה ראשונה בכנסת חוק ממשלתי למניעת הסתננות שמכשיר את נוהל "החזרה חמה" ואף מאפשר לכלוא מבקשי מקלט לשנים ארוכות (הפורום לזכויות פליטים 4.6.2008). חוק ממשלתי זה הוא בבחינת צעד ראשון להתמודדות משפטית מול הבעיה. העברת החוק בכנסת עלולה להימשך זמן רב, וגם אם יתקבל, אין ערובה לכך שייאכף.

כדי להתמודד עם קריאות הרשויות המקומיות של תל אביב ואילת לגרש את מבקשי המקלט מתחומן על שום היותם מעורבים בפשיעה, פורסמה בראשית אפריל 2008 דרישה, שעל פיה חייבים מבקשי המקלט להעתיק את מקום מגוריהם צפונה מחדרה או דרומה לגדרה. מבקשי מקלט רבים עוכבו על ידי המשטרה ושחררו בתנאי שיעזבו את הערים. בנובמבר 2008 הורה שר הפנים דאז מאיר שטרית לגרש מאילת כ-2,000 מבקשי מקלט מאריתריאה ומסודאן ולאסור עליהם לעבוד אם אין ברשותם אישורי עבודה.

הבעיה המרכזית בנוגע להנחיות הללו היא אכיפתן. במהלך הראיונות, כאשר הבהרתי למבקשי המקלט, שרובם טענו למגורים בתל אביב או באילת, כי אסור להם לשהות בערים אלו, ידעתי כי עם תום הראיון ועם קבלת אשרת השהייה הזמנית הם יחזרו למקומות מגוריהם. החלופה הייתה בעצם לשוטט ברחובות של עיר קטנה, קיבוץ או מושב. באשר לאילת, סוגיית האכיפה קשה מאחר שבעלי המלונות מעוניינים בעבודתם הזולה של מבקשי המקלט.

כיצד לעצור את זרם הפליטים?

על מנת לעצור את זרם הפליטים הבלתי פוסק יש בראש וראשונה לקבוע מדיניות אחידה ונוקשה בנוגע לסוגיה זו ולאכוף אותה באמצעות מנהלת ההגירה ומשטרת ההגירה. על מדיניות זו להיות בנויה מכמה שלבים, שניתן ליישם בטווח המיידי והקצר:

- בשלב הראשון, על מנגנוני האכיפה לאתר את כל הפליטים נטולי המעמד המסתובבים חופשי ברחבי הארץ, לרשום אותם ועל פי החלטת הממשלה לגרשם מהשטח שבין גדרה לחדרה ומאילת.
- בשלב השני, על מנגנוני האכיפה לגרש את כל המתחזים למבקשי מקלט אריתריאים או סודאנים הנחשפים במהלך הריאיון הראשוני אל המקומות שמהם הגיעו.
- בשלב האחרון, על משטרת ההגירה לגרש מהארץ אל המקומות שמהם הגיעו את מי שבעקבות הריאיון המעמיק הוחלט שלא להעניק להם מעמד של פליט.

במקביל לכל אלה יש לנקוט מדיניות הרתעה כלפי מבקשי המקלט ולהטיל עונשים כבדים על מעסיקים שיעסיקו מבקשי מקלט שטרם נקבע מעמדם. אם מדיניות כזאת אכן תיושם, רבים ממבקשי המקלט יראו כי ישראל אינה ארץ חלומותיהם ויעזבו את הארץ מרצונם. חשוב מכך, אולי הם לא יספרו לקרוביהם או לחבריהם באריתריאה או בסודאן כי ישראל היא מקום טוב להגר אליו.

בטווח הארוך יש לנקוט אמצעים נוספים להפסקת זרם מבקשי המקלט. אחת הדרכים לכך היא בניית גדר חשמלית או חומה לאורך הגבול בין ישראל למצרים, שדרכו מסתננים לארץ לא רק מבקשי מקלט אלא גם סמים, זונות ואולי אף אמצעי לחימה וטרוריסטים. בניית הגדר הייתה סלע מחלוקת קבוע ביחסים בין ישראל ומצרים. מצרים שוללת הפרדה כזאת מכול וכול, בין השאר משום שהגדר תגביל את טווח פעילותם ותנועתם של שבטי הבדווים בסיני, אשר המשטר המצרי זקוק להם ולתמיכתם על מנת לשלוט בחצי האי. אולם, המצב הביטחוני הנזיל בסיני וברצועת עזה בשנים האחרונות וההברחות הרבות דרך הגבול הופכות את בניית הגדר לדבר חיוני לביטחון המדינה ולא רק לשם חסימת דרכם של הפליטים או מסתננים אחרים היכולים לחדור כיום בקלות אל תחומי ישראל.

עד שגדר זו תוקם, אם בכלל, יש לשכן את כל מבקשי המקלט במחנות אוהלים שייבנו לאורך הגבול עם מצרים. כך תעניק ממשלת ישראל את ההגנה ואמצעי המחיה המינימליים לאלפי מבקשי המקלט הנמצאים בתחומה, ואמצעי זה אף ישמש להרתיע מבקשי מקלט חדשים מלהסתנן לישראל כדי לעבוד בה.

כמו כן, יש להמשיך בניסיונות לחפש מדינה שלישית כלשהי שתסכים לקלוט אפילו חלק ממבקשי המקלט. ממשלת ישראל ניהלה ומנהלת מגעים בהקשר לכך עם מדינות אחדות באפריקה, אך אלו עצמן קולטות הרבה פליטים, גם כאלה שנאלצו לעקור מבתיהם בגלל אסונות טבע וגם פליטי מלחמות, ולכן הן אינן נענות לבקשת ישראל.

יש לחפש גם אחר פתרונות יצירתיים שיוציאו ולו חלק ממבקשי המקלט מהארץ. לדוגמה, מתן הכשרה חקלאית או אחרת למבקשי המקלט באמצעות הפקולטה לחקלאות ברחובות או משרד הביטחון, ועם תום הכשרתם לשלוח אותם למדינה כלשהי באפריקה שבה יוכלו ללמד את האוכלוסייה המקומית שיטות חקלאיות חדשות. כך תצוד ישראל שתי ציפורים במכה אחת: היא גם תרחיק חלק ממבקשי המקלט מתחומה ולא באמצעות גירוש שיביא את דעת הקהל בעולם ובקרבת הציבור בארץ לצאת כנגדה ולמתוח ביקורת נוקבת על מדיניותה, וגם תעלה את יוקרתה ביבשת השחורה כמדינה המסייעת למדינות אפריקה העניות. מבקשי המקלט עצמם יקבלו הזדמנות לשוב אל היבשת שממנה באו ולהביא תועלת ליושביה. פתרונות יצירתיים מעין אלה ניתן ליישם לא רק בתחום החקלאות, אלא בתחומים נוספים, כגון תחום המלחמה בתופעת המדבור המאיימת לבלוע שטחים רבים בכל רחבי אפריקה.

דרך יצירתית נוספת היא לעודד את המשכילים מבין מבקשי המקלט להגיש בקשה לקבלת מלגה לשם לימודים בחו"ל על מנת שיוכלו להשתמש בכישורים שרכשו כדי לסייע לאחיהם מבקשי המקלט או לאחיהם בארצות מוצאם.

סיכום

למרות כל הצעדים שנוקטת ממשלת ישראל, ממשיכים להסתנן אל שטח ישראל מבקשי מקלט למיניהם, שלא כולם פליטים לפי הגדרת האו"ם. נראה, כי הממשלה חסרת אונים אל מול זרם מבקשי המקלט ואל מול הביקורת הציבורית כנגד מהלכיה בסוגיה זו. כליאה או מעצר של מבקשי המקלט מיד עם היכנסם לארץ ולא כל שכן גירושם ממנה גררו תגובה ציבורית נזעמת. סגירת הגבול עם מצרים עלולה לפגוע

ביחסים בין המדינות, ולכן אינה מיושמת, אף על פי שגדר כזאת תיתן מענה הולם לצרכים הביטחוניים של ישראל וגם להתמודדותה עם הסחר בסמים ובנשים, ההברחות ומבקשי המקלט.

בינתיים, באין מפריע, מתרבה מספרם של מבקשי המקלט בישראל. נראה, כי מנגנוני האכיפה אינם מסוגלים לאכוף את החלטות הממשלה והנחיות שר הפנים לגבי גירושם מתל אביב רבתי ומאילת. נראה כי לדבר שני טעמים עיקריים – מחסור בכוח אדם והתנגדות המעסיקים. בכל מקרה, כבר עתה יש הרבה תלונות מצד הרשויות המקומיות של שתי ערים אלו בנוגע למעורבות מבקשי המקלט בפשיעה. מעבר לזה, מבקשי המקלט תופסים מקומות עבודה של קבוצות שוליים בישראל, מה שיכול להגביר את התסיסה בקרבם.

לפני כמה שנים החליטה ישראל להעניק אזרחות ישראלית לילדיהם של עובדים זרים. נשאלת השאלה מה דינם של ילדים של מבקשי מקלט שנולדו כאן. אם יוחלט להעניק להם אזרחות ישראלית, עלול הדבר לפגוע במאזן הדמוגרפי העדין הקיים בישראל בין יהודים לבין לא-יהודים.

גורמים אלה ואחרים הופכים את המשך הזרימה של מבקשי המקלט לישראל לסכנה קיומית למדינה.

עדכון

בינתיים, במהלך השנה וחצי שעברו מאז כתיבת המאמר, התקצר משך ההגעה של המסתננים ומבקשי המקלט מאריתריאה או מסודאן משבועיים במוצע לימים ספורים בלבד, וליתר דיוק – לשלושה עד ארבעה ימים. אותם מבקשי מקלט חדשים מגיעים לישראל בעקבות שיחות טלפון מקרוביהם ומחבריהם שכבר מצאו את מקומם בארץ ודוחקים בהם להגיע וליהנות גם הם מתנאים טובים מאלה שבארצות מוצאם. אז עולים המסתננים ומבקשי המקלט החדשים על טיסה ישירה לקהיר, שם הם שוכרים את שירותי המבריחים אשר יעבירו אותם דרך חצי האי סיני אל תוככי ישראל.

התפתחות נוספת שאירעה במרוצת תקופה זו היא הגעתם של מסתננים ומבקשי מקלט הנסים על נפשם מפני הקרבות העזים השוררים בסומליה בין כוחות הממשלה לבין כוחות המוסלמים הקיצוניים. מספרם של מסתננים ומבקשי מקלט אלה אינו

עולה על עשרות ספורות. אין ספק כי הם פליטים לכל דבר ועניין, מאחר שהישארותם בסומליה פירושה סכנה מיידית לחייהם.

אולם, סומליה היא מדינת אויב, והשאלה שעליה יצטרכו לתת את דעתם מקבלי ההחלטות היא, אם דין מסתננים ומבקשי מקלט הנמלטים מאימי הקרבות הקשים בסומליה ומוצאים מקלט בישראל הוא כדין אותן מאות אחדות של מסתננים ומבקשי מקלט מדארפור, אשר כבר זכו לקבלת מעמד פליט במדינת ישראל. הרי גם סודאן, שדארפור היא חלק ממנה, היא מדינת אויב בדומה לסומליה.

בעקבות ההתפתחויות הללו גדלה במהירות אוכלוסיית המסתננים ומבקשי המקלט בישראל. כיום היא מונה עשרות אלפים, ובכל לילה חוצים את גבול ישראל-מצרים כמה עשרות מסתננים נוספים.

על ישראל לקבוע מדיניות ברורה לגבי סוגיה זו, שאם לא כן, היא תמצא עצמה עד מהרה מוצפת במאות אלפי פליטים שכבר לא תהיה מסוגלת להכיל. אז כבר יהיה מאוחר מדי.

מקורות

בן דור, ע' 2008. פליטים ומבקשי מקלט – אורחים לא רצויים במדינת ישראל. אתר האגודה לזכויות האזרח בישראל (11.6.2008), <http://www.acri.org.il/Story.aspx?id=1887>

ברשקובסקי, ע' ולי שובל. 2007. הפליטים הסודנים: ממשיכים ליפול בין הכיסאות, *Ynet* (16.4.2007).

דן, א' 2008. אקדמיה למען פליטים. וואלה (22.12.2008), <http://yarok.walla.co.il/?w=/5701/1402392>

הפורום לזכויות פליטים. 2008. "פליטים ומבקשי מקלט בישראל" (4.6.2008). אתר האינטרנט של האגודה לזכויות האזרח בישראל, http://www.acri.org.il/Story.aspx?id=1878#_ftnref1

זיו, ה' 2008. כשהמדינה משתמטת נדרש אומץ לסרב. *Ynet* (26.3.2008).

חי, י' 2008. 200 פליטים בת"א חיים ברחוב; בעירייה ממתינים לסיוע הממשלתי. הארץ (14.3.2008).

כרמי, נ' 2007. כי פליטים היינו. מעריב (24.6.2007).

רוזן, ס' 2008. מבקשי מקלט במעצר – פעילות מוקד סיוע לעובדים זרים. אתר האגודה
לזכויות האזרח בישראל (4.6.2008), <http://www.acri.org.il/Story.aspx?id=1887>

Goldstein, T. 2008. 1,000 Africans estimated to have infiltrated Israel in 2 weeks.
Ynet (18.2.2008).

Johnston, C. 2008. Amnesty says fears for migrants deported by Israel, *Thomson Reuters Foundation, alertnet* (4.9.2008). <http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/L490874.htm>

Soffer, A. 2008. The Connection between Demography and National and International Security The Case of the E.U. *National Security and the Future*, 1-2(9), 7-21.

דארפור במרקם הסודאני: היבטים, גאוגרפיים, היסטוריים, אתנולוגיים, דתיים ופוליטיים

ד"ר חיים קורן

רקע

הרפובליקה של סודאן, שאוכלוסייתה נאמדת כיום ביותר מ-40 מיליון נפש, היא המדינה הגדולה בשטחה באפריקה – שטח השווה בגודלו לזה של יבשת אירופה. היא גובלת בתשע מדינות: מצרים, לוב, צ'אד, הרפובליקה של מרכז אפריקה, זאיר, אוגנדה, קניה, אתיופיה ואריתראה (UN 2009).

בעבר הרחוק כללה בתוכה בלאד א-סודאן ("ארץ השחורים") מגוון קהילות ממוצא אתני שונה, חלקן ממקור שמי או חמי, פסיפס שבטי רחב, שונות דתית (מוסלמים ונוצרים וגם אנימיסטים, כלומר עובדי אלילים) ותרבויות משנה רבות. יותר מ-200 שפות, ובראשן הערבית, זוהו בסודאן.

בשונה מהאתוס הרווח בצפון סודאן, שבו מתגדרת האליטה הערבית של המדינה בשורשיה הערביים-מוסלמיים שמקורם במזרח התיכון ובעיקר בחצי האי ערב, ממרכז סודאן למערבה שליט אתוס הקושר ממלכות ושושלות למוצא אפריקני. ואמנם, באזורי סנאר ודארפור, למשל, נוסדו במאות השישית והשביעית ממלכות נוצריות (עלווה ומאקורה), שלימים התפתחו לממלכות פונגי וקירה. במאות ה-16 וה-17 פלשו אליהן שבטי שחורים ממזרח – הדאג'ו והטונג'ור – והפכו אותן לסולטנויות סנאר ודארפור. תושביהן עברו תהליך התאסלמות שנמשך כ-300 שנה.

חבל דארפור

חבל דארפור (دارفور – בית הפור) נמצא בחלקה המערבי של סודאן. פור הוא השבט הגדול מבין השבטים המאכלסים אזור זה. החבל משתרע בין קווי רוחב 10° ל- 16° ובין קווי האורך 22° ל- 27° על שטח של 300 אלף קמ"ר (כשטח צרפת) וגובל ברובו במדינת הלאום צ'אד במערב וברפובליקה של מרכז אפריקה בדרום מערב (מפה 1).

ב-1916 הצטרפה דארפור לסודאן בתצורתה הגאוגרפית והמדינית כיום, אחרי שהסולטן

מפה 1 : מפה מדינית של סודאן, מקור National Geographic Atlas of the World 1992

העצמאי האחרון שלה, עלי דינאה, ניגף בפני הבריטים תחת שלטון הקונדומיניון האנגלי-מצרי (1899-1956). לפני כן, בתקופה התורכית-מצרית (1821-1875) וגם בתקופת המהדייה (1881-1889), הייתה דארפור יחידה טריטוריאלית עצמאית, וזהותה ומורשתה הוגדרו בתוך גבולותיה הגאוגרפיים הטבעיים (קורן 1986).

בצפון תחם את גבולותיה המדבר הלובי בחלק מהסהרה, עד לים התיכון. במזרח התעקל קו של גבעות חול נייחות (דיונות) הנקראות קוז, ואלו יצרו קו הגנה טבעי, בעיקר למול חבל כורדופאן. הגבול בדרום הוא גבול רעיית הבהמות והצאן באזור בחיר אל ערב. רק לכיוון מערב אין מחסום גבול טבעי, ולכן בגזרה זו השתנו גבולות דארפור,

שהיו בעיקרם פרי אירועים פוליטיים ולא דווקא תולדת גורמי קרקע, אקלים או השפעת התנובה של היבולים החקלאיים (Lampen 1950: 177).

הקשר למזרח התבסס על שתי דרכים היסטוריות, דרב אל-ארבעין,¹ מאסיוט שבמצרים עילית ועד קובי – בירתה המסחרית הקדומה של דארפור, ודרך שהולכה מטריפולי שבלוב דרך ג'אלי וכופרה לוויטי (Witti), שם היא התפצלה למסעף המערבי אל ודאי ולמזרחי אל דארפור. שתי דרכים אלו קשרו את דארפור לצפון ואפשרו סחר חליפין (עבדים, שנהב, גומי, בגדים, קפה, חלב וחמאה), והחדירו אליה השפעות תרבותיות ודתיות מצפון.

דארפור מחולקת לארבע רצועות גאוגרפיות עיקריות: הרצועה החצי מדברית של צפון החבל, ארץ הקוז של המרכז המזרחי, מישורי הטיט בדרום וגוש הגבעות המרכזי של ג'בל מרה. אזור זה היה תמיד על ספר המדבר (עד 50 מ"מ משקעים בשנה), ותושביו התקיימו ממרעה (צאן וגמלים) ומחקלאות בסיסית (גידולי דוחן, דורה, ולימים גם תירס). רוב השבטים נדדו ברעייתם אחר מקורות מים ולעתים חפרו בארות והתיישבו במקום קבע, ומיעוטם עיבדו את האדמה. גבעות ג'בל מרה החוצות חלק מדארפור מצפון מערב לדרום מזרח איפשרו מעט מי גשמים לעיבוד קרקע באזור הגבעות וסביבותיהן.

ענף היצוא העיקרי היה עבדים. מאגר העבדים העיקרי היה בדרום, והסחר בהם התרכז בדארפור ומשם עבר לאזורים אחרים באפריקה ומחוצה לה. לכיוון מזרח היו דארפור וכרדופאן יחידה גאוגרפית טבעית שמצאה אף ביטוי פוליטי בתקופה התורכית-מצרית (Daly 2007; O'Fahey 2008).

השבטים העיקריים בדארפור, חלוקתם ופריסתם

שבטי דארפור מתחלקים לשלושה: שבטים מקומיים (לא ערבים) מיושבים; נוודים ונוודים למחצה; שבטים ערביים (Theobald 1965).

השבטים שמקורם מצפון לבחיר אל-ערב, ובהם השבטים ג'עליין, בראבירה, דנאקלה, רובטאב וקונפדרציית שבטי השאיקיה, הם מוסלמים דוברי ערבית. שבטים אלה,

1 דרב אל-ארבעין ("דרך הארבעים") קיבלה את שמה מהמסורת שעל פיה נדרשו 40 יום כדי לעבור בה מאסיוט עד קובי, כולל עצירה בנאות מדבר ובחניוני דרך. דרך זו הייתה ערוץ הסחר המרכזי והחשוב מדארפור אל העולם החיצוני.

שרק מעטים מהם נדדו מערבה לדארפור (עד תחילת התקופה התורכית), אינם בתחום דיוננו. רוב השבטים האחרים הטוענים למוצא ערבי הם נוודים ונוודים למחצה. החשובים שבהם הם שבט הכבאביש – מגדלי גמלים הנוודים בין המדבר הנובי לצפון כורדופאן שבמערב סודאן, ושבטי הבקארה – נוודים מגדלי בקר בדרום כורדופאן ובדרום דארפור.

עם הקבוצה הראשונה נמנים שבטי הפור אשר במערב הסודאן, שהם עירוב של חמים וכושים החיים לאורך גיבל מרה לכיוון מערב לאורך ואדיות עזום ובארי. מקורם לא ברור ושפתם, שפת הפור, השתמרה למרות היותם מוסלמים, ומתקיימות בה יחדיו סודאנית וחמית מבחינה דקדוקית ותחבירית.

שבט המסאלט, המשתייך לקבוצה הראשונה, ממוקם בין הוואדיות אסוניה וקאגיו בקצה המערבי של דארפור ובמזרח בין הוואדיות עזום ובארי, המספקים מים די הצורך. מוצאם שחור ולחלקם קשרי נישואין עם ערבים, והם ספגו מעט ממורשתם.

הדאג'ו והטונג'ור משתייכים לקבוצה השנייה, של נוודים ונוודים למחצה, ערבים ולא ערבים. דאג'ו הוא השבט הראשון השחור ששלט בדארפור. מיקומו בצפון-מזרח ובדרום-מזרח נילה. שבט זה עיבד את האדמה והיה בעל עדרי בקר. הטונג'ור חיים בדרום-מערב דארפור. הם דוברי ערבית בלבד וטוענים להיותם השבט השליט הראשון בדארפור.

שבט הקמר ממוקם בין שבט הזע'ווה בצפון למסאלט שבדרום, ובמערב בגבול עם צ'אד. אדמתם טרשית, חולית, והמים בה מועטים. הם דוברי ערבית בלבד (MacMichael 1915: 15).

הזע'ווה הוא שבט גדול בצפון-מערב המדינה. יש בו שילוב של ערבים, פור, חמים וטיבו. מקורם לובי-ברברי. שפתם היא דיאלקט של טיבו, אך כמעט כולם דוברי ערבית. הם נוודים עם גמלים, כבשים, תיישים, עיזים ומעט בקר, ונחשבים עד היום לשבט הקשה והפראי ביותר בדארפור (Harir 1999).

צפונה מעט מהזע'ווה ממוקם שבט הבדאית. רוב בני השבט חיים במדבר אנדי ונוהגים לרֶבֶב סביב המדבריות הצפוניים של סודאן. מנהגייהם הפגאניים תוארו בידי סלאטין פאשה (Von Slatin 1922).

המאידוב – שבט מבודד. בבעלותו עדרי כבשים ועיזים ומעט בקר וגמלים.

לקבוצה השלישית משתייכים כאמור שבטים ערביים. הזידייה – שבט שלו הגמלים הרבים ביותר בדארפור. שבט האם הוא דאר חמיד בכורדופאן. שבט זה היה חזק בתקופה התורכית-מצרית ונחלש בימי עלי דינאר, הסולטן האחרון של דארפור. השבט נודד ברדיוס של 80 ק"מ מעונה לעונה בחיפושיו אחר מרב מקורות המים. ריכוזיו העיקריים הם ג'בל מרה, קוז והבירה אל-פאשיר (MacMichael 1922).

שבטים ערביים שהפכו ליושבי קבע הם: בני פאדל – סביב אל-פאשיר (בסיסם בג'בל הלה); מצריה – שוכן בשטח קטן בין דאגיו לבירגד צפון מזרחית לנילה (שבט האם: החמר בדרום כורדופאן); מגליה – בצפון מערב דארפור (מפה 2).

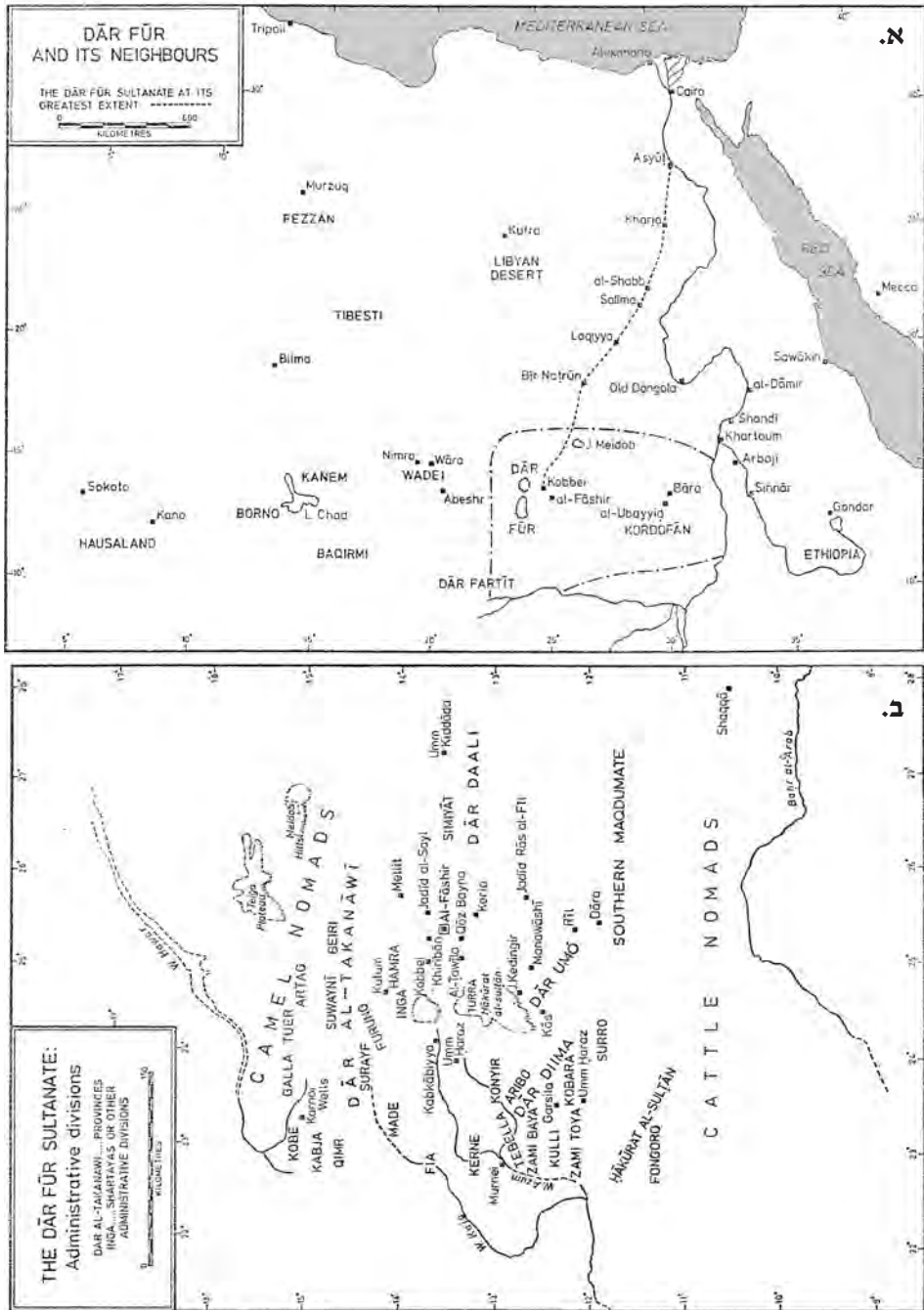
מגוון השבטים ממוצא שונים (חמים ושמים) ערבים ולא-ערבים, נוודים מול יושבי קבע, מזרע מול ישימון ומסגרת שלטונית משתנה יצרו מציאות חברתית-פוליטית מורכבת בדארפור. לב הסולטנות מוקם במערב דארפור, מכיוון ששם משתרעים שטחי המרעה, בעוד אדמותיה הצפוניות יבשות.

מולדת הפור היא בדרום-מערב, בעיקר לאורך ואדי עזום. אנשי הפור מגדלים דוחן, דורה, תירס, גידולי שדה שומשום ובצל. הזריעה בחודשי יוני ויולי והאסיף בנובמבר ובדצמבר. מלבד זאת עוסקים אנשי הפור בניפוי כותנה, בטוויית סיבים ובעבודות מתכת קלות (כמו נפחות). נוודים אלה עוסקים בסחר חליפין עם הערבים הנומדים, בעיקר חלב וחמאה תמורת שעורה, דוחן, דורה ותירס.

ייחודה הגאוגרפי וההיסטורי של דארפור הוא בהרי מרה. הרים אלה אחראים לא רק לבלימת השיערוב (המרה לערביות) ממזרח, אלא הם גם הבסיס ההיסטורי לקליטת פליטי הסולטנים.

ההתפתחות ההיסטורית, החברתית, השבטית והדתית

ההתחקות אחר שורשי ההיסטוריה של דארפור אינה פשוטה כל עיקר. ידיעותינו על דארפור הקדומה, עד המאה ה-18, מבוססת על לקטי ידיעות הנסמכות בחלקן על מסורות שבעל פה, על ספרות נוסעים ועל כתבי יד בלתי מושלמים (O'Fahey and Spaulding 1974: 107).

מפה 2 : א) דארפור ושכנותיה-מפה אתנית; ב) סולטנות דאר פור, מקור: O'Fahey 1980: x-xi

ראשית ההוויה ההיסטורית של סנאר ודארפור היא בסולטנויות שקדמו להן, פונגי וקירה, שצמחו מהממלכות עלוה ומאקורה – נסיכויות שכנראה היו תחת השפעה נוצרית, מהמאות השישית והשביעית. תחילת התקופה הפורמטיבית של סולטנות דארפור היא אמצע המאה ה-17, שבה שלט סולימאן, הסולטן הראשון של קירה ו"האב המייסד" של סולטנות דארפור. הוא השתמש בחותם רשמי שהוטבע על ידו ובו נכתב בערבית "צאחב אלבר ואל אחסאן" (אדון הבריאה והטוב). לאחריו התגבשה מסורת שלטונית של מנהיגים חזקים, שנטו לאמץ בהדרגה את הקודקס האיסלאמי בצד הקודקס המנהגי.

מסולימאן ועד דאלי נקראו הסולטנים "ג'אד אלפור" (אבות הפור). על פי אומדן, הרצף בין שני סולטנים ארך שמונה דורות (Nachtigal 1971).

השם פור מופיע לראשונה בשנים 1580-1660, עת מדינת הטונג'ור התחילה להתפורר, ואת החלל שנוצר בעקבות זאת מילאה במהירות קירה. מקור מלכי הקירה היה בג'בל מרה והם היו שליטים אפריקנים אותנטיים כפי שהיו מלכי סנאר ונוביה לפניהם, ולא נוודים שהתיישבו בדארפור.

כניסת האיסלאם האטית וההדרגתית לדארפור, כמו זו שאל סודאן שעל גדות עמק הנילוס, נעה מערבה תוך יצירת תהליך התאסלמות שהכיל ממד חברתי-שבטי-דתי. עיצוב דפוס דתי-חברתי זה נעשה בראשיתו בידי יחידים שנקראו "אנשים קדושים", ולימים התרחב ל"משפחות הקדושות" (קורן תשס"א; Holt 1967). ראשית צמיחתן של "המשפחות הקדושות" במאה ה-16 במאקורה, בירת דונגולה העתיקה, ובממלכת נוביה. מקורותיה העמוקים הם בתחילת התהליך של הפצת האיסלאם בסודאן במאה השביעית ובהמשך חדירתו באמצעות ה"אנשים הקדושים" במעלה הנילוס אל תוככי הארץ (McHugh 1994). "קדושתם" נבעה מהיותם מורי הלכה ודת שידעו קרוא וכתוב בעקבות לימוד הקוראן. עובדה זו ייחדה אותם מרובה המכריע של האוכלוסייה שהייתה אנאלפביתית.

סוג האיסלאם שנפוץ בסודאן החל מהמאה ה-16 השתייך לזרם הצופי (סופי) המטיף לעבודת אללה מתוך כוונת הלב, לצניעות, לפשטות ולאהבת הזולת. זרם זה של האיסלאם תאם את האופי האפריקני-השבטי בהיותו נסמך על מנהיגות של שיח' (בעבר צ'יף אפריקני) מוסלמי כריזמטי, שביכולתו לבצע פעולות על-טבעיות כהורדת גשם וריפוי חולים, הבאות לידי ביטוי בתכונה הנקראת "כראמה". תכונה זו מצטרפת

לכוח שבו ניחנו מנהיגים כאלה, שמקורו בקדושה שהועברה מהנביא מוחמד לאשראף (צאצאי הנביא) והעוברת בירושה ומקנה לנושאה את הניצוץ המיוחד שאינו נמצא אצל בני תמותה ("ברכה"). שבטים רבים הזדהו עם מנהיג כזה, אשר בדרך כלל ידע קרוא וכתוב, וכמקובל במסדרים צופיים באיסלאם אף אימצו את שמו, שכן השבט הפך גם למסדר צופי אך שמר על מבנהו ועל מסורתו (Karrar 1992). למעשה, השבטים שימרו את מנהגייהם הקודמים ובצדם סיגלו לעצמם דפוסי איסלאם נוחים ובלתי קפדניים שיכלו לדור בכפיפה אחת (לבציון 1981 ; Layish 1984).

המסגרת הארגונית-חברתית-דתית שימשה מנוף ליצירת מנהיגות פוליטית, ולימים אף יצאו ממנה סולטנים. בתקופה זו, המחצית הראשונה של המאה ה-17, התקבע קודקס מנהגים ותקנות של סולטנות קירה שנקרא "כתאב אל-דאלי". דאלי בשפת הפור משמעו לשון, ו"כתאב אל-דאלי" (או "קאנון אל דאלי") הוא אפוא קודקס שביטא את החוק המנהגי מאז הסולטן אל-דאלי. קודקס זה לא היה מבוסס על השריעה (ההלכה המוסלמית) אלא "על מאמץ להבטיח את הכוח וההכנסה לשליט ולפקידיו ולקשור את השניים קרוב יותר יחד" (Nachtigal 1970). נסיכות ג'בל מרה שמקורה במסורות הנזכרות אצל דאלי התחילה בתהליך אטי וממושך של התאסלמות שהקיף את מדינת הקירה (שקיר 1903).

בערך בשנת 1700 כבר שלטו מנהיגי הקירה כמלכים על מדינת הפור. במרוצת המאה ה-18 הלכה והתרחבה סמכותם של מלכי קירה, ועד סביבות 1730 נקבעו גבולות פרובינציית דארפור הנוכחית בשטח של כ-300 אלף קמ"ר. האיסלאם שחלחל לאטו לאליטות לא הפך לנחלת כל הנתינים שהשתייכו לשבטים שחורים וחלקם שימרו מסורות אנימיסטיות.

בשנת 1791 יסד הסולטן עבד אל רחמן את אל-פאשיר כבירה הקבועה של דארפור, ושלט בה עד 1803 (קורן 1986). הוא היה התומך הנלהב ביותר של תהליך הנחלת האיסלאם בסולטנות. עבד אל-רחמן התייחד בכך שהיה "איש קדוש" שצמח והגיע עד למעמד של סולטן (O'Fahey 1980).

השילוב של פריחה מסחרית והתגברות ההשפעה האיסלאמית נתנו את אותותיהן במרקם החברתי, בהרכב האליטה ובמבנה האדמיניסטרציה. בתקופה זו חל שיפור ניכר בתפקוד המינהל של הסולטנות, בין השאר בשל העמקת ההסתמכות על חומר כתוב (בערבית) לצד התרבות הוורבלית. הדבר הניב צווים סולטניים, פסקי דין

בבתי דין שרעיים בתצורה מנהגית מקומית ותכתובת אדמיניסטרטיבית בין פקידי הסולטנות (O'Fahey 2008).

היסטוריה פוליטית מודרנית

בשנת 1820 פלשו לסודאן חילותיו של מוחמד עלי שליט מצרים (שהייתה חלק מהאימפריה העות'מנית) וכוננו בה שלטון קולוניאלי תורכי-מצרי. באותה עת שלט בדארפור הסולטן מוחמד אל-פאדל (1803-1838).

מרד המהדי (1881-1889) היה במידה רבה ביטוי למחאת האיסלאם הסודאני המסורתי נגד ההיררכיה המוסלמית האורתודוקסית מבית היוצר של "אל-אזהר", שיובאה ממצרים וחתרה תחת שלטונם של המנהיגים המקומיים. במסגרת הגישה התורכית-מצרית של "הפרד ומשול" ניתנו סובסידיות לטריקות צופיות מתחרות (למשל, הח'תמיה, שאליה הצטרפו רוב בני שבט השאיקיה) שכפרו בהנהגת המהדי וברחו למצרים, שם המשיכו ליהנות מסובסידיה ממשלתית (ורבורג תשל"א).

למרות התמיכה של תושבי סודאן במהדי, שבמאבקו בבריטים עיצב את הלאומיות הסודאנית המודרנית ואף שימש השראה לעולם המוסלמי כולו, ולאחר הצלחה והתלהבות של כתשע שנים, ביכרו הסודאנים את השלטון הבריטי על פני קולוניאליזם אחר – כרע במיעוטו.

בעת מלחמת העולם הראשונה לא נענו תושבי סודאן לקריאת הג'יהאד של הסולטן העות'מני כנגד "מעצמות ההסכמה" ובהן בריטניה. הסודאנים ידעו להעריך את המינהל הבריטי ואת ניקיון כפיו בהשוואה לקודמו התורכי-מצרי, חרף מגרעותיו כשלטון קולוניאלי. כך זכתה בריטניה ב-1919 בתמיכת מנהיגי האיסלאם העממי הסודאני (ולא האורתודוקסי המצרי) "שלושת הסיידים": סייד עלי אל-מירעאיני, א-שריף יוסף אל-הינדי וסייד עבד אל-רחמן אל-מהדי.

השלטון הבריטי נמשך עד עצמאות סודאן (1956), תוך התמודדות עם מאבקי גיבוש זהות – פרו-מצרית, סודאנית עצמאית ופרו-בריטית (Warburg 1992). כבר בסמוך לעצמאותה גרמו המתחים השבטיים, הדתיים והמעורבות של גורמים אזוריים בסודאן לאי-יציבות פוליטית, ובעטיה עלה לשלטון בהפיכה צבאית הגנרל איברהים עבוד. רוב השבטים בדרום סודאן, במזרחה, במרכזו ובמערבה הם שחורים שהתאסלמו במרוצת מאות השנים האחרונות בתהליך מדורג שתאם את דפוסיים המנהגיים.

הפוליטיקה הסודאנית, שמראשיתה הושתתה על מבנה שבטי ועל איסלאם עממי, יצרה קואליציות פוליטיות שכללו לעתים קציני צבא שביצעו הפיכות צבאיות (עבוד, ג'עפר נומיירי בשנות השבעים ועומר אל-בשיר ב-1989) יחד עם נציגי מפלגות פוליטיות (צאדק אל-מהדי, מוחמד אל מירעיאני), שהיו גם מנהיגי המשפחות הבולטות בשבטים החשובים שהשתייכו לטריקות הצופיות החשובות בסודאן, המהדייה והח'יתמייה (Glickman and Rodman 2008).

בראשית שנות השבעים, עם עליית קרנו של חסן אל-תוראבי בסודאן, עת קנתה לה שביתה האידאולוגיה הרדיקלית, וביתר שאת אחרי מהפכת חומייני באיראן (1979), התחיל להשתנות אופי הפולחן הדתי בסודאן. האיסלאם העממי החברתי הצופי (שאל-תוראבי עצמו צמח ממנו) הלך והקצין לבלי הכר. ככל שאל-תוראבי – שהיה חבר בקואליציות השלטון השונות בסודאן ולימים הציר המרכזי בהן – הקצין בהתנהגותו ובהגותו והפך מקובל בעולם הערבי והאיסלאמי כהוגה וכמנהיג מרכזי – כך הוא הגביר את הפליית הלא-ערבים בסודאן. מה שהתחיל עוד בימיו של ג'עפר אל-נומיירי כניסיון החלת השריעה על השחורים הנוצרים (כשני שלישים מאוכלוסיית דרום סודאן) העמיק לכדי אי-קבלת התאסלמותם של השחורים במרכז ובמערב סודאן – בשל אופי התהליך של המרת דתם. מהיותו ערבי ובהטיפו לנהייה אחר איסלאם צרוף וטהור יותר, ולא ממקור צופי-עממי כפי שרווח בסודאן בעבר, הוא תבע מהשחורים לסגל את הקו הרדיקלי שדגל בו כתנאי לקבלתו אותם כמוסלמים, כמו הערבים בצפון סודאן. קו השבר בין ערבים לשחורים בדרום סודאן בולט בשל העובדה שרוב תושבי הדרום הם נוצרים.

כדברי אגרס:

המדיניות המאושרת של הממשלה היא לפעול על בסיס העובדה שהעמים בדרום סודאן הם אפריקניים וכושיים במובהק ושעל כן חובתנו הברורה כלפיהם היא לקדם ככל האפשר את הפיתוח הכלכלי שלהם על פי קווים אפריקניים וכושיים ולא על פי קווים ערביים מזרח-תיכוניים, שמתאימים לצפון סודאן. רק פיתוח כלכלי וחינוכי יצייד עמים אלה בכלים שיאפשרו להם להגן על עצמם בעתיד, בין שיקשרו גורלם בסופו של דבר עם צפון סודאן ובין שיקשרו אותו עם מזרח אפריקה, או במידת מה עם כל אחד מהצדדים (אגרס 2009 : 213).

בדארפור, שבה כמעט כולם מוסלמים, קו השבר מתמקד בשסע בין ערבים לשחורים.

הטרגדיה של חבל דארפור מסוף המאה ה-20 עד היום

בשנות התשעים הלך וגבר המתח בין אל-תוראבי כמייצג הממשל המרכזי בח'רטום ולאוכלוסייה במערב סודאן, היא דארפור. אוכלוסיית דארפור, אשר לטובתה פעל אל-תוראבי בשנות השבעים על בסיס מצע סוציאלי שעל פי פרשנותו חתר לשוויון, מופלית משנות השמונים (אז אירח בסודאן את שותפו האידאולוגי, אוסמה בן לאדן) ואילך, בעוד אל-תוראבי מסווה את קו השסע – ערבים/שחורים ואת הפלייתם הבוטה בטיעונים דתיים שלא ממין העניין.

הלחץ האזורי והבין-לאומי, ובעיקר האמריקני, לפתרון בעיית הדרום, הנוצרי ברובו, הניב בסוף שנת 2002 הסכם עקרונות בין הממשל והדרום, שתקפותו תיבחן במשאל עם שיערך השנה, 2010, ובבחירות ב-2011. הדבר הביא להתקוממות במערב סודאן (דארפור) על רקע קיפוח והדרה מתמשכים מצד השלטון המרכזי בח'רטום, בטענה שלא ייתכן להתקדם בסוגיית הדרום תוך התעלמות מהבעיות של מערב סודאן.

בדארפור שהו מראשית שנות השמונים מיליציות ערביות (גי'נג'אויד) מטעם הממשל המרכזי. ממשלת סודאן בהנהגת הנשיא עומר אל-בשיר וסגנו מחמד עת'מאן טהא השתמשו בהן כשוט כלפי התושבים. מיליציות אלו דחקו חקלאים מנחלותיהם, דייגים מריכוזי הדיג שלהם בנהר ורועים משטחי המרעה שלהם, התאנו להם ושדדו את רכושם (Daly 2007). לא אחת מזכירים פליטי דארפור שסוחרי העבדים הגדולים באפריקה היו ערבים, כפי שעולה למשל מריאיון עם פליט משבט מסאלט השוהה בישראל (8.6.2006).

לאחר ההסכם של הממשלה עם הדרום בשלהי 2002 התחילו בדארפור פעולות מחאה נגד הממשלה, תוך האשמתה בהפליה גזעית וכלכלית רבת-שנים. בראשית 2003 ביצעו המורדים פעולת תקיפה אלימה כנגד כוחות הממשלה. בהכירה את הפיצול השבטי, את המתיחות האתנית ואת המחלוקות בין קבוצות המורדים למיניהן פעלה הממשלה במהירות, בנחישות ובאכזריות. הגי'נג'אויד הסתערו על יושבי בקתות הקש בכפרים והבעירו, אנסו נשים ונערות והרגו באנשי דארפור המשתייכים לשבטים השחורים. לאחר גל ההרג, האונס, השוד והביזה הפציץ חיל האוויר הסודאני את אלה שנתרו בחיים – כולם אזרחי סודאן. ממדי האסון, שהוכר על ידי גורמים באו"ם כרצח עם, נאמדו ב-300 אלף עד 500 אלף הרוגים וב-2.5 מיליון פליטים (Tanner and Tubiana 2007)

הכנת הקרקע לגינוסייד זה הסתייעה בשנאה המסורתית של הערבים כלפי השחורים, הגם שהם מוסלמים כמותם. שנאה זו לובתה על ידי השלטון שחסן אל-תוראבי שימש בו ציר מרכזי (לצד השליט עומר אל-בשיר), והתבטאה בהפליה מתמדת, שכאמור גברה משנות התשעים. (השימוש במיליציות ערביות, שנקראו אז מוראחילון, ננקט על ידי ממשלת ח'רטום כבר בשנות ה-70 של המאה ה-20 כנגד השחורים בדרום סודאן). כך למשל מנעה ממשלת סודאן זמן רב סיוע רפואי והומניטארי לחבל דארפור, ואף אסרה כניסת עיתונאים אליו, בעוד ניסיונות ההעלמה והטשטוש שלה לגבי הנעשה בחבל נתמכים באופן עקבי על ידי הליגה הערבית, סין ורוסיה. כל אימת שעלתה תביעה מערבית לטיפול בסוגיה, הסיטה ח'רטום את תשומת הלב לסוגיה הפלסטינית-ישראלית כדי להבליע ולהעלים את המתרחש בדארפור.

אסטרטגיה זו של הדרה, העלמה והסטה למוקדים אחרים בידי ממשלת סודאן הייתה אפקטיבית בחלקה, אך בסופו של דבר לא מנעה את העמדת נשיא סודאן לדין על ידי בית הדין הבין-לאומי באישומי יזום הגינוסייד וביצועו באמצעות הג'נג'אוויד.

אחרי סירוב של ח'רטום ללחץ בין-לאומי להצבת משקיפים בדארפור נאלצה סודאן לקבל תכתיב של שהיית כוחות בין-לאומיים בחבל. כיום מוצבים שם כל שנה כ-25 אלף משקיפים ממדינות הארגון לאחדות אפריקה.

סיכום

המאמר נועד להאיר את נופ מולדתם של פליטי דארפור שהגיעו לישראל בדרך-לא-דרך. בשל המודעות לשואת העם היהודי ובשל היותם של היהודים פליטים בכל הדורות יש עניין הומניטרי בהם הן בארץ, הן בקרב יהדות העולם והן בדעת הקהל העולמית. אלא שהאמפתייה כלפי הפליטים ניזונה לא פעם מחוסר ידע לגבי אפריקה בכלל ולגבי מהגרי עבודה שאינם פליטים בפרט, המגיעים לישראל אף הם בדרך-לא-דרך.

הבנת ההיסטוריה, הגאופוליטיקה והמארג האתני-שבטי-חברתי-דתי של דארפור עשויה לחדד הבדלים בין פליטי דארפור, שיש בהם שאכן חוו ג'נוסייד, לבין מהגרי עבודה מקרן אפריקה, ואף מדרום סודאן, שהגעתם לישראל מונעת בדרך כלל על ידי הרצון לשפר את רמת החיים של משפחותיהם שנשארו באפריקה.

על עמדת הקהילה הבין-לאומית כלפי הנושא להיבחן בראש וראשונה לנוכח ההתמודדות של בית הדין הבין-לאומי בהאג עם סירובו של מנהיג סודאן עומר אל-

בשירה, המגובה על ידי ממשלתו, להתייצב מול הדיינים, ביוזמו הפגנות תמיכה של חלק מאזרחי מדינתו. לאחר מכן ראוי לשקול כיצד לממש תהליך שיניע תוואי להתמודד עם סוגיית דארפור בכללותה.

מקורות

- אגרס, ד' 2009. *מהו המה*. אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.
- ורבורג, ג' תשל"א. עולמא, דת עממית ומדיניות דתית בסודאן הצפוני: 1899-1918. בתוך ג' בר (עורך), *העולמא ובעיות דת בעולם המוסלמי*, 206-227, ירושלים: מאגנס.
- לבציון, נ' 1981. שריעה ומנהג בתהליך התאסלמות והתנחלות. *קתדרה*, 20, 78-80.
- קורן, ח' 1986. *האולאד ג'אבר ואדמתם, 1720-1900*. עבודה לקראת קבלת התואר "מוסמך". חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- קורן, ח' (תשס"א). ההיסטוריוגרפיה של החברה הסודאנית: הבניית זהות, אוריינטליזם ומסורות שבעל פה. *המזרח החדש*, מה, 89-98.
- שקיי, נ' (1903). *תאריח' אל סודאן אלקדים ולאחדית' וגיועראפייתיה*. כרך 2. קהיר (בערבית).
- Daly, M. W. 2007. *Dar-Fur's sorrow: A history of destruction and genocide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UN. 2009. Department of economic and social affairs, population division of the UN secretariat. *The 2008 religion highlights*, NY: United Nations.
- Glickman, H., and E. Rodman. 2008. *Islamism in Sudan*. MERIA, Herzliya, September.
- Harir, S. 1999. The mosque and the sacred mountain: Duality of religious beliefs among the Zaghawa of Northwestern Sudan. In: L. O. Manger (Ed.), *Muslim Diversity*, 200-223, London: Curzon.
- Holt, P. M. 1967. Holy families and Islam in the Sudan. *Princeton Near East papers*, 4.
- Karrar, A. S. (1992). *The Sufi brotherhoods in the Sudan*. London: C. Hurst & Company.

-
- Lampen, G. O. 1950. History of Dar Fur. *Sudan Notes and Records (SNR)*, 31(2), 177-209.
- Layish, A. 1984. The Islamization of the Bedouin Family in the Judean desert as reflected in the Sijills of the Shari'a court. In: E. Marx and A. Shmueli (Eds.), *Changing bedouin*, 39-58, NJ: Brunswick.
- MacMichael, H. A. 1915. *Notes of tribes in Darfur, 1915* (typescript in SGA).
- MacMichael, H. A. (1922). *The history of Arabs in the Sudan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McHugh, N. 1994. *Holyman of the Blue Nile: The making of an Arab-Islamic community in the nilotic Sudan, 1500-1850*. Evanston, IL: Northwestern University.
- Nachtigal, G. 1971. *Sahara and the Sudan: Wadai and Dar Fur*. Vol. 4. trans. A. G. B. Fisher, H. J. Fisher, and R. S. O'Fahey, London: C. Hurst & Company.
- National Geographic Atlas of the World*. 1992. Revised sixth edition. National Geographic Society
- O'Fahey, R. S., and Spaulding. 1974. *Kingdoms of the Sudan*. London: Methuen.
- O'Fahey, R. S. 1980. *State and society in Dar Fur*. London: Hurst.
- O'Fahey, R. S. 2008. *The Dar Fur sultanate: A History*. Columbia University press.
- Tanner, V., and J. Tubiana. 2007. *Divided they fall: The fragmentation of Darfur's rebel groups*. Small Arms Survey. Geneva.
- Theobald, A. B. 1965. *Ali Dinar: Last sultan of Darfur 1898-1916*. London: Longman.
- Von Slatin, R. 1922. *Fire and sword in the Sudan*. London: Arnold & Company.
- Warburg, G. 1992. *Historical discord in the Nile Valley*. London and Evanston: Northwestern University Press.

החוברת כולה מוקדשת לשאלת המסתננים לישראל לצורכי עבודה, אשר מסיבות מוזרות זכו לכינוי "פליטי דארפור". הדבר הפך למכת מדינה ויש לו השלכות רבות ומסועפות על הביטחון הלאומי.

ארנון סופר מציג את התופעה בכללותה; עפרה קלינגר מביאה תיאורים ונתונים הנוגעים להשלכות הביטחוניות של התופעה; משה טרדמן, אשר שימש מתשאל של הנכנסים לארץ שלא כחוק מטעם משרד הפנים חושף פרטים חשובים על אופיה של התופעה; וחיים קורן כותב על דארפור במרקם הסודאני.

9 789657 437162